

VILNIAUS UNIVERSITETAS

KRISTINA BURINSKAITĖ

LSSR KGB VEIKLOS IDEOLOGINIAI IR POLITINIAI ASPEKTAI
1954–1990 M.

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2007–2011 m.

Moksliniai vadovai:

Doc. Dr. Arvydas Anušauskas (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija, 05 H) 2007–2010

Doc. Dr. Algirdas Jakubčionis (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija, 05 H) 2010–2011

TURINYS

Įvadas	4
I. BENDRIEJI SSRS KGB IR JO PADALINIO LIETUVOJE VEIKLOS BRUOŽAI IR TENDENCIJOS 1954–1990 M.	25
II. POLITINIAI LSSR KGB VEIKLOS ASPEKTAI	37
2. 1 LSSR KGB vadovų ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.	37
2. 1. 1 KGB veiklos partinės kontrolės mechanizmų diegimas	37
2. 1. 2 LKP CK įtaka LSSR KGB veiklai ir jos ribos	43
2. 1. 3 LSSR KGB atskaitomybė ir įtaka LKP CK: fikcija ir realybė	49
2. 2 KGB partinė organizacija kaip partinės kontrolės, politinio švietimo struktūra	53
2. 3 LSSR KGB santykiai su vykdomąja bei įstatymų leidžiamąja valdžia ir tarybine armija	59
III. LSSR KGB VEIKLA IR TAIKOMI METODAI	66
3. 1 Komunistinė ideologija KGB veikloje	66
3. 2 1954–1990 m. vidaus ir tarptautiniai įvykiai, turėję įtakos KGB veiklai	72
3. 3 LSSR KGB kovos prieš pasipriešinimo dalyvius objektai	77
3. 4 LSSR KGB veiklos metodai	83
3. 4. 1 Represinės priemonės prieš pasipriešinimo dalyvius	83
3. 4. 2 Auklėjamoji ir prevencinė LSSR KGB veikla: profilaktika	93
3. 4. 3 Kompromitavimo metodo taikymo principai	99
3. 4. 4 Pilietinio pasipriešinimo ir Sąjūdžio kompromitavimo akcijos	106
3. 4. 6 Partizano „bandito“ įvaizdžio formavimas	119
3. 4. 7 Neigiamo išėivijos įvaizdžio kūrimas	121
3. 4. 8 Politinė dezinformacija	133
3. 5 KGB vieta sovietinės ideologinės kontrolės ir cenzūros sistemoje	139
Išvados	149
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	152
Priedai	

Išvadas

Sovietinis okupuotos Lietuvos istorijos laikotarpis, ypač jos kontraversiški ir skausmingi tautai momentai vis dar sulaukia nevienareikšmio visuomenėje vertinimo ir pozicijos – nuo atmetimo, pasmerkimo iki bandymo analizuoti, suprasti, susitaikyti su praeitimi, kuri iki šiol daro įtaką mūsų gyvenimui. Vienas iš tokių skausmingų praeities aspektų – neteisėta ir nusikalstama KGB veikla okupuotoje Lietuvoje. Visuomenės savimonėje KGB yra represinė struktūra, kurios svarbiausias tikslas persekioti bei nubausti pasipriešinimo dalyvius ir už tai jai metama visa atsakomybė. Tačiau sovietinė okupacinė valdžia su ja siejo ir kitus politinius bei ideologinius tikslus, o tai liudija apie stiprų KGB veiklos ideologizavimą ir politizavimą, kuris atsispindi jos veiklos sferose ir metoduose. Tad ir represinė funkcija buvo nulemta komunistų partijos bei ideologijos. Todėl KGB veiklos politinių ir ideologinių aspektų išryškėjimas prisideda prie geresnio, gilesnio šios institucijos ir jos veiklos priežasčių, ypač represinės veiklos, pažinimo ir įvertinimo bei atskleidžia KGB nauju amplua.

Viešojoje erdvėje, visuomenės savimonėje egzistuoja įvairių su KGB susijusių įvaizdžių, mitų, stereotipų, kurie remiasi ne jos veiklos faktais, o asmenine patirtimi, išankstiniu nusistatymu, emocijomis ir gandais. Kai kurie mitai kuriami sąmoningai siekiant politinių tikslų. KGB persekiojami asmenys, ar kitomis aplinkybėmis susidūrę su KGB, nori žmonėms, kurie nesusidūrė su šia struktūra, atskleisti jų nusikaltimus. Jų žinios, paremtos asmenine patirtimi, išgyvenimais, yra svarbus autentiškas šaltinis tyrinėjant ir atskleidžiant KGB nusikaltimus. Šiuos atsiminimus dar labiau aktualizuoja, daro vertingais pastarąjį dešimtmetį vykdoma buvusių čekistų ir dabartinio Rusijos politinio elito propagandos kompanija, kuria siekiama reabilituoti KGB sąmoningai kuriant mitą apie KGB kaip paprastą slaptąją tarnybą, turimą visų valstybių. Prie šio mito kūrimo prisideda buvusi partinė nomenklatūra, kuri nenorėdama prisiimti atsakomybės už okupacinio režimo nusikaltimus, vengia partinės vadovybės ir KGB santykių temas, arba kaip buvę čekistai kuria KGB kaip įprastos institucijos mitą. Dėl sąmoningai kuriamų mitų apie KGB ir bandymų

ją reabilituoti turi būti kuo plačiau ir išsamiau tiriama bei visuomenei pateikiama informacija apie šią struktūrą. Juk dar neatskleistos visos šios represinės institucijos veiklos aplinkybės, nuostatos. Tai ypač svarbu dėl tų visuomenės grupių, kurios nesusidūrė su KGB, ir stengiantis neutralizuoti dabar skleidžiamos propagandos poveikį.

Tyrimo aktualumas. LSSR KGB veiklos ištakų ir santykių su politine valdžia analizė ne tik leidžia geriau perprasti šią struktūrą, bet ir prisideda prie totalitarinės sovietinės valdymo sistemos bei politikos Lietuvoje pažinimo. Taip pat būtina parodyti, kad KGB nebuvo tokia slaptoji tarnyba, kaip analogiškos Vakarų valstybių slaptosios tarnybos, vykdančios žvalgybos, kontržvalgybos funkcijas. Jos veikla bei metodai skyrėsi nuo kitų slaptųjų tarnybų, kas irgi buvo nulemta sovietinės sistemos ir komunistų partijos uždavinių. Todėl žvalgybos ir kontržvalgybos funkcijų atlikimas buvo ideologizuotas ir politizuotas.

Šiame tyrime daug dėmesio skiriama ir Lietuvos komunistų partijos vadovybės santykiams su LSSR KGB ir taip prisidedama prie partijos vaidmens represinėje politikoje įvertinimo. Juk neretai kalbant apie represijas užmirštama, kad aukščiausia valdžia Lietuvoje buvo komunistų partija, todėl būtina adekvačiai įvertinti LKP atsakomybę už pasipriešinimo dalyvių persekiojimą, atskleisti sąsajas su KGB, politinį vadovavimą jam, įtaką bei akivaizdžią simbiozę – viena kompartija be KGB nesugebėtų kontroliuoti visuomenės. Taip pat svarbu išaiškinti ir politinį, teisinį, ideologinį represijų pagrindą. Tad šis tyrimas svariai prisidėtų prie skausmingo, sudėtingo istorijos aspekto, siejamo su pasipriešinimo dalyvių persekiojimu ir apskritai prie sovietinės okupacijos praeities įvertinimo. Taip pat būtina akcentuoti, pabrėžti LSSR KGB veiklos specifiką SSRS KGB ir jos padalinių kontekste, kurią nulėmė išskirtinė Lietuvos operatyvinė padėtis ir istorinė praeitis.

Tyrimo objektas SSRS KGB padalinio Lietuvoje veiklos sritys, jam keliami uždaviniai, tikslai ir taikomi metodai, santykiai su LKP CK, vietine vykdomąja ir įstatymų leidžiamąja valdžia, kas įrodytų, kad LSSR

KGB buvo ne tiek žvalgybos, kontržvalgybos užduotis, bet politines ir ideologines funkcijas vykdanči institucija.

Chronologinės ribos 1954–1990 m. KGB prie Lietuvos SSR MT buvo įkurta 1954 m. įvykdžius eilinę postalinę institucijos reorganizaciją. Aptariamasis laikotarpis laikytinas vienu iš sovietinio saugumo institucijos istorijos etapų: jo metu laipsniškai keitėsi KGB veiklos prioritetai, metodai ir santykiai su komunistų partijos vadovybe. KGB veiklos pokyčiams įtakos turėjo įvykiai Maskvoje ir Lietuvoje bei pasikeitusi operatyvinė padėtis. SSRS ir atitinkamai LSSR KGB veiklai labai svarbūs buvo politiniai pokyčiai, vykę Maskvoje 1953–1964 m. (Nikitos Chruščiovo valdymas), 1964–1982 m. (Leonido Brežnevo valdymas) ir 1985–1991 m. (Michailo Gorbačiovo valdymas). Šiems laikotarpiams būdingi skirtingi KGB santykiai su partine valdžia, skirtingas partinės kontrolės lygis, jai buvo keliami skirtingi uždaviniai, keitėsi prioritetai ir represinės politikos tendencijos, nors svarbiausi, esminiai tikslai ir veiklos kryptys nekito. LSSR KGB veiklai, galiai ir LSSR KGB savarankiškumui labai svarbus ir Juriiaus Andropovo (1967–1982 m.) vadovavimo KGB laikotarpis. Nors LSSR KGB savo veiklą Lietuvos teritorijoje buvo priversta nutraukti 1991 m., tyrimo chronologinės ribos baigiasi 1990 metais. Po 1990 m. kovo 11 d. KGB jau vaidina kitą vaidmenį, jos tikslas buvo ne tik kovoti su režimo priešininkais, bet ir veikti prieš Lietuvos Respubliką, o ji pati paskelbta Lietuvoje nelegaliai veikiančia institucija.

Darbe vartojamos sąvokos. Valdžios politikai nepritariančių asmenų veiklai vertinti sovietinio saugumo dokumentuose vartojami atitinkami terminai: antisovietinė arba antivisuomeninė veikla. Jie atspindėjo LKP CK ir KGB poziciją. Antisovietinės veiklos terminu norima parodyti jų keliamą grėsmę sistemai ir taip pagrįsti griežtas bausmes. Antisovietinė veikla buvo laikoma politinė rezistencija, disidentinis judėjimas, savilaidos leidinių leidimas ir platinimas, nes jų veikla buvo traktuojama kaip siekis pakenkti sovietinei sistemai. Antivisuomeninės veiklos terminas vartojamas kai siekiama depolitizuoti politinę rezistenciją ir suteikti jai kriminalinės veiklos

atspalvį, vertinti jos veiklą kaip viešosios tvarkos pažeidimą, nes neva taip buvo daroma žala ar kenkiama visuomenei.

Lietuvių pasipriešinimas sovietinei okupacinei valdžiai 1954–1990 m. nebuvo vienalytis, nes buvo siekiama skirtingų tikslų ir veikiama skirtingais metodais ir principais. Todėl reikėtų nesutapatinti *disidentų* ir *pasipriešinimo dalyvių* sąvokų. *Disidentai*, balansavę tarp viešos ir pagrindinės veiklos, siekė, kad sovietinė valdžia laikytųsi savo pačios įstatymų, ir nesiekė keisti sistemos iš esmės, norėjo tik sisteminių reformų. Kai valdžia, nepaisant disidentų veiklos, vis dėlto nekeitė savo politikos, nesilaikė įstatymų ir ėmėsi represijų prieš disidentus, pastarieji stojo į režimo priešininkų gretas ir tapo *pasipriešinimo dalyviais*, kuriems svarbiausias tikslas buvo nuversti sovietinį okupacinį režimą ir atkurti nepriklausomą Lietuvą. Taigi santykis su sovietine sistema, priimtina koegzistencija ar ne su ja, veiklos forma, tikslai lemia disidentų ir pasipriešinimo dalyvių sąvokų skirtumus.

SSKP, LKP, KGB priemonių, veiksnių, metodų, pasitelkiamų prieš pasipriešinimo dalyvius, visumą galima įvardyti *represine politika*. Vienas svarbiausių represinės politikos po 1954 m. pokyčių tai masinių represijų atsisakymas, kurių vis dėlto galėjo imtis esant ypatingai padėčiai. Šiuo laikotarpiu represijos taikomos tik už konkrečią veiklą ir išnaudojus kitas profilaktinio, priverstinio „auklėjamojo“ pobūdžio priemones. Todėl šias represijas galima vadinti *selektiviomis*. Dar vienas represinės politikos pokytis tai į viešąją nuomonę apeliuojančių ir ja manipuluojančių naujų metodų, kurie istoriografijoje vadinami *aktyviosiomis priemonėmis* naudojimas. Aktyviosios priemonės – tai slaptos ir sąmoningai klaidinančios sovietinio saugumo akcijos, kurių metu, pasitelkiant įtakos agentus, klastotes, dezinformaciją, kompromitavimą ir gandų skleidimą, buvo siekiama pateikti visuomenei tam tikrą informaciją, ją paveikti, pakeisti sovietams naudinga linkme viešąją nuomonę ir daryti įtaką Vakarų vyriausybių sprendimams ir visuomenės nuomonei. Šios priemonės vertintinos kaip vienas iš būdų vykdyti SSSR vidaus ir užsienio politiką.

Darbo tikslas. Įrodyti LSSR KGB buvus ne tik represine, bet pirmiausia ideologines ir politines užduotis vykdančia institucija, kuri darė nusikaltimus prieš lietuvių tautą sovietinės okupacijos sąlygomis. Šie tikslai atskleidžiami analizuojant komunistinės ideologijos ir komunistų partijos įtaką LSSR KGB veiklai, atskleidžiant jos santykius su LSSR MT, LSSR AT, tarybine armija, kas leistų spręsti, kokią įtaką LSSR KGB darė šalies vidaus politiniams procesams. Taip pat darbe siekiama įvardyti ir apibūdinti sovietinio saugumo veiklos sritis ir metodus, kurie atspindėtų jos veiklos ideologinius ir politinius aspektus.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti komunistinės ideologijos įtaką LSSR KGB veiklai, t. y. kaip ji veikė KGB veiklos sritis, metodus ir vertinimus.
2. Apibūdinti SSRS KGB ir LSSR KGB veiklos okupuotoje Lietuvoje raidos tendencijas 1954–1990 m.
3. Išanalizuoti besikeičiančios vidaus ir tarptautinės politikos įtaką LSSR KGB veiklai ir taikomiems metodams.
4. Apibūdinti LKP CK ir LSSR KGB sąveiką palaikant okupacinį režimą Lietuvoje ir kovojant prieš pasipriešinimo dalyvius, įvertinti partinės kontrolės mechanizmų LSSR KGB veiklai kontroliuoti, lemti efektyvumą. Taip pat išanalizuoti LSSR KGB galimybes daryti įtaką LKP CK sprendimams.
5. Išanalizuoti LSSR KGB santykius su kitais politiniais subjektais (LSSR Ministrų Taryba, Aukščiausiaja Taryba, tarybine armija), įvertinant jų galimybes daryti įtaką KGB veiklai.
6. Įvardyti ir aptarti tas LSSR KGB veiklos sferas ir metodus, kurie atskleistų nusikalstamą veiklą bei leistų ją traktuoti ideologizuota, politizuota institucija, t. y. kad buvo naudojama ideologinei indoktrinacijai ir pasipriešinimo dalyvių persekiojimui.

Tyrimo metodologija. Siekiant įgyvendinti iškeltus tikslus ir uždavinius, bus pasitelkti įvairūs metodai. Svarbiausias iš jų – probleminės analizės metodas, kuris leidžia išryškinti KGB veiklą nulėmusius ideologinius,

politinius, vidaus, tarptautinius veiksnius ir analizuoti šią struktūrą ne kaip represinę, o kaip politizuotą. Taip pat pasitelkiamas ir istorinis aprašomasis metodas, kuris rodo, kaip buvo organizuojama LSSR KGB partinės organizacijos veikla. Jis taip pat pasitelkiamas siekiant apibūdinti LSSR KGB veiklos sritis ir metodus. Norint įvertinti KGB metodų ir represinės politikos tendencijas šiuo laikotarpiu pasitelkiamas ir statistinis metodas. Jis atskleis kaip kito svarbiausių KGB metodų (profilaktikos ir įkalinimo) taikymas, už kokią veiklą žmonės dažniausiai buvo baudžiami viena ar kita bausme.

Tyrimo naujumas. Lietuvių istoriografijoje tyrinėjant KGB veiklą daugiausia dėmesio skiriama pasipriešinimo dalyvių, disidentų persekiojimo, agentūros ar kitų siaurų temų analizei. Tik nedaugelis istorikų imasi nagrinėti KGB veiklos pagrindus, siekia nustatyti nuo ko priklausė jos veiklos kryptys, tikslai ir taikomi metodai. Šis priežastingumo momentas neretai praleidžiamas, o tai neleidžia konceptualiai įvertinti šios institucijos veiklos. Kalbama apie fizines represijas, persekiojimus, įkalinimus, psichologinį spaudimą, tačiau šie veiksmai tėra partijos ideologijos prievartinio įgyvendinimo padarinys. Tad šis tyrimas turėtų prisidėti prie nuodugnesnio sovietinės slaptosios tarnybos ir jos veiklos, nusikaltimų, nukreiptų prieš pasipriešinimo dalyvius, suvokimo ir analizės. Taip pat bus pateikti statistiniai duomenys apie šiuo laikotarpiu nuteistus asmenis, uždarytus priverstiniam gydymui į psichiatrijos ligonines, ar įvykdytas mirties bausmes, kas iki šiol nepadaryta lietuvių istorikų. Svarbiausias represinės politikos 1954–1990 m. pokytis – tai slaptų, psichologinio poveikio ir viešąja nuomonę manipuluojančių priemonių akcentavimas. Šias priemones lietuvių istorikai taip pat retai imasi analizuoti, taip jas nepelnytai nuvertindami. O juk tai buvo labai painūs, įvairiomis formomis besireiškiantys metodai, kurie leido manipuluoti viešąja nuomone, kenkti žmonių reputacijai ir netgi keisti žmonių vertybines nuostatas. Tyrimas aktualus dar ir tuo, kad šios juodosios informacinės technologijos vis dažniau taikomos dabartiniame politiniame gyvenime, tad ne tik sovietiniais laikais, bet ir dabartiniu laikotarpiu svarbu jas pažinti ir palyginti. Autorė viliasi, kad šis tyrimas bus naudingas ir įdomus ne tik istorikams, bet ir politologams, viešųjų

ryšių specialistams ir plačiai visuomenei. Visi minėti aspektai praplės sovietinio režimo ir LSSR KGB, kaip svarbiausios okupacinio režimo atramos Lietuvoje, suvokimą.

Analizuojant, LSSR KGB veiksmus prieš pasipriešinimo dalyvius, būtina įvertinti LKP CK indėlį į represinę politiką, t. y. nustatyti, kokia jo įtaka LSSR KGB veiklai. Taip pat būtina iširti, kokie buvo LKP CK ir LSSR KGB santykiai, nuo ko jie priklausė, kas juos nulėmė. Tačiau nenagrinėjant šių institucijų dokumentų ir tarpusavio susirašinėjimo, ko trūksta Vakarų tyrinėjimams, į šį klausimą išsamiai atsakyti sunku. Kadangi komunistų partija kaip tyrimo objektas sulaukia nepelnytai mažai mokslininkų dėmesio (išimtis – Kęstutis Antanaitis ir Vytautas Tininis), tai ne tik leistų įvertinti, kokia atsakomybė dėl persekiojimo tenka LSSR KGB, o kokia LKP CK, bet ir paskatintų tyrinėti partijos ir kitų sovietinių politinių institutų veiklą. Šiame tyrime parodomas naujas LSSR KGB veiklos aspektas – partinės organizacijos veikla. Jis buvo svarbus partinės kontrolės mechanizmas ir čekistų švietimo, disciplinos palaikymo struktūra.

Norint įvertinti KGB reikšmę, jo įtaką šalies vidaus procesams ir galimybę veikti Vakarų valstybėse, svarbu atskleisti, kas lėmė totalitarinių režimų represinių struktūrų išskirtinumą ir kaip jas traktavo bei kokias funkcijas ir tikslus joms skyrė jų įkūrėjai – komunistų partija. Nuo ideologinio ir politinio KGB veiklos konteksto priklausė ne tik šios institucijos veikla, bet ir pasirinkti metodai. KGB propagandinė veikla, kuriai vykdyti jis pasitelkė dezinformavimą, klastotes, kompromitavimą, propagandą ir profilaktiką, buvo sudedamoji SSKP vykdomos komunistinės indoktrinacijos dalis. Tai leidžia naujai įvertinti komunistinės indoktrinacijos formas ir tikslus, nes jie nebuvo tokie jau nekalti kaip komunizmo „laimėjimų“ sklaida pasaulyje.

Ginami teiginiai:

Šio tyrimo metu bus siekiama patvirtinti arba paneigti šias hipotezes:

1. Keltina prielaida, kad KGB pirmiausiai buvo ideologines ir politines užduotis vykdanči institucija. Todėl vykdoma žvalgybinė, kontržvalgybinė veikla buvo labai politizuota ir ideologizuota.

2. Pasipriešinimo dalyvių persekiojimas ir ideologinė indoktrinacija bei cenzūra ir pasirinkti metodai, šiems uždaviniams įgyvendinti, yra ryškiausios KGB kaip politizuotos ir ideologizuotos institucijos nusikalstamos veiklos išraiškos, kurias lėmė komunistinė ideologija, sovietinė totalitarinė santvarka, partijos keliami tikslai.

3. SSRS KGB padalinio okupuotoje Lietuvoje veiklos principai nesiskyrė nuo kitų sąjunginių respublikų KGB padalinių, tačiau specifiniai politiniai, geopolitiniai, praeities aspektai darė LSSR KGB veiklą specifinę, išsiskiriančią iš kitų SSRS KGB padalinių.

Istoriografijos apžvalga

Vakarų istoriografija. Nors KGB veiklos istoriografija yra gausi, tačiau jo veiklą nulėmusių ideologinių politinių prielaidų analizei skiriama mažai dėmesio. Užsienio istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama agentūrinei ir dezinformacinei KGB veiklai Vakaruose Šaltojo karo metu ir ketvirtojo dešimtmečio represijoms. KGB veiklos užkulsius ir mastus atskleidžia Ladislavas Bittmanas,¹ dirbęs Čekoslovakijos specialiosioms tarnyboms ir pabėgęs į Vakarų. Jo informaciją reikia vertinti atsargiai, tačiau reikia pasakyti, kad jis labai išsamiai atskleidė, kaip saugumas naudojosi aktyviomis priemonėmis. Vieni iš garsiausių šios tematikos darbų yra slaptųjų tarnybų ekspertų Christopherio Andrewso veikalai², kurie remiasi buvusių saugumiečių Vasilij Mitrochin slapta nukopijuotais bei Vakaruose atsidūrusiais KGB dokumentais ir Oleg Gordievskij atsiminimais bei vertinimais. Šis

¹ *Bittman L.* The KGB and Soviet disinformation: an insider view. Washington: Pergamon-Brassey's International Defense Publ., 1985

² *Andrew C.* The sword and the shield: the Mitrokhin archive and the secret history of the KGB. New York: Basic books, 1999; *Гордиевский, О.; Эндрю К.* КГБ разведывательные операции от Ленина до Горбачева. Москва: Центрполиграф, 1999

autorius pateikia labai plačią KGB veiklos Vakaruose panoramą, taip pat bendrais bruožais pateikia sovietinio saugumo veiklai įtaką dariusius įvykius, apibūdina taikomus metodus, bei garsių disidentų persekiojimo priemonės. Amy W. Knight,³ Peter Deriabin, Tennent Bagley⁴ darbai laikytini vienais iš išsamiausių KGB veiklos tyrimų, kurie be bendros informacijos apie KGB, imasi analizuoti komunistų partijos ir ideologijos įtaką KGB veiklai, apibūdina santykius su kitomis valdžios institucijomis. Juose stengiamasi apžvelgti visus KGB veiklos aspektus, tačiau jie taip pat mažai remiasi pirminiais šaltiniais. Visiems jiems, o ypač buvusio KGB darbuotojo P. Deriabino darbui, būdingas tam tikras tendencingumas, paviršutinis ir neigiamas vertinimas, trūksta analizės ir apibendrinimų. Kaip išskirtinį galima vertinti Bahry Donna ir Brian Silver⁵ tyrimą, kuris analizuoja pabėgusių iš SSRS asmenų požiūrį į KGB, apžvelgia, kas lėmė tokį jų vertinimą, už ką KGB persekiojo ir kokia asmeninė patirtis susidūrus su KGB. Tai irgi labai svarbu ir vertinga analizuojant KGB persekiojimo tendencijas. Thomo Oleszcuko⁶ darbe analizuojami lietuvių persekiojimo motyvai, formos, vykdytojas, tačiau autorius remiasi ne pirminiais, o antriniais šaltiniais. Vis dėlto jo pasirodymas sveikintinas, nes panašaus darbo nepriklausomoje Lietuvoje dar nėra išleista. Taikomi metodai – taip pat svarbus KGB veiklos aspektas, apibūdinantis pačią instituciją ir atspindintis ideologijos įtaką KGB veiklai. Paminėtinas Richardo H. Shultzo ir Roy Godsono⁷ darbas, skirtas sovietinės propagandos ir dezinformacijos mechanizmui bei KGB vietai jas vykdančiam. Nemažai dėmesio sulaukia ir juodoji propaganda, prie kurios priskiriamas ir kompromitavimas.

Nors sovietinei slaptajai tarnybai skirtų darbų yra daug, retas užsienio autorius imasi išsamios KGB veiklos analizės, bando įvertinti tikrąją

---

³ *Knights A. W.* The KGB: police and politics in the Soviet Union. New York: Unwin Hyman, 1990; *Knights A.* The KGB, perestroika, and collapse of the Soviet Union // Journal of cold war studies. 2003, Vol. 5, No. 1. Internetinė prieiga <http://web.ebscohost.com>, žiūrėta 2010 06 15)

⁴ *Deriabin N. P.; Bagley T.* KGB: masters of the Soviet Union. London: Robson Books, 1990

⁵ *Bahry D.; Silver B.* Intimidation and symbolic use of terror in the USSR // The American political science review. 1987, Vol. 81, No. 4 (internetinė prieiga www.jstor.org, žiūrėta 2008 10 01)

⁶ *Oleszczuk T.* Political justice in the USSR: dissent and repressions in Lithuania 1967–1987. New York: Columbia University Press, 1988

⁷ *Shultz R. H.; Godson R.* Dezinformatsia: active measures in Soviet strategy. New York: Berkley Books, 1986

šios institucijos reikšmę ir vietą Sovietų Sąjungoje. Be to, jos veiklos principus, metodus autoriai retai sieja su komunistine ideologija ir vertina juos kaip KGB veiklos politizavimo, ideologizavimo išraišką.

Rusų išeivių ir šiuolaikinės Rusijos istorikų vykdomi KGB veiklos tyrimai. Rusų istorikų darbuose daugiau nei Vakarų istorikų darbuose dėmesio skiriama KGB veiklos politiniams ir ideologiniams pagrindams.

KGB vietą sovietinės nomenklatūros sistemoje, kas irgi labai svarbu analizuojant KGB ir partijos santykius, analizuoja Michailas Vaslenskis⁸, Alikhanas Avtarchanovas.⁹

Po 1991 metų atsivėrus archyvams, Rusijoje susidarė palankios sąlygos tirti represinių struktūrų veiklą. Pažymėtina, kad Rusijos historiografija daugiausia dėmesio skyrė ketvirtojo dešimtmečio masinėms represijoms. Tuo tarpu slaptosios tarnybos veikla šalies viduje nuo 1954 m., ypač jos kova su disidentais, sulaukė mažiau dėmesio. Turbūt ir dėl to, kad šio laikotarpio dokumentai vis dar sunkiai prieinami. Minėtini rusų istorikų Nikito Petrovo¹⁰, Jurijaus Stecovskio¹¹, O. Leidovič¹², Požarovo¹³ politiškai neangažuoti darbai, kuriuose, remiantis šaltiniais, nagrinėjami įvairūs šios institucijos veiklos aspektai, be abejo, daugiausia dėmesio skiriant represijoms ir kitiems nusikaltimams. Šie rusų istorikai imasi analizuoti šios institucijos galios,

---

⁸ *Восленский М.* Номенклатура: господствующий класс Советского Союза. Москва: Октябрь, 1991

⁹ *Автораханов А.* The communist party apparatus. Cleveland, New York: The World, 1968; *Автораханов А.* Сила и бессилие Брежнева. Frankfurt / Main: Possev - Verl., 1979; *Автораханов А.* Дела и дни Кремля от Андропова до Горбачёва. Paris: YMCA Press, 1986; *Автораханов А.* Технология власти. Frankfurt / Main: Посев, 1976

¹⁰ *Петров Н.* Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 гг. // Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. 2007. Т. 3; *Петров Н.* Первый председатель КГБ Иван Серов. Москва: Материк, 2005

¹¹ *Стецовский Ю.* История советских репрессий. Москва: Общественный фонд «Гласность», 1997. т. 1–2

¹² *Лейдович О.* Новая репрессивная политика в 1950-е годы // Тоталитаризм в России 1917–1991: оппозиция и власть. Пермь: Мемориал, 1998

¹³ *Пожаров А.* Противоречия и споры в историографии деятельности советских органов госбезопасности в период 1953–1964 гг. // Обозреватель/Observer. Москва, 1997, № 5–6. (Internetinė prieiga <http://www.chekist.ru/print/3224>; žiūrėta 2010 05 10) *Пожаров А.* КГБ и инакомыслие. (Internetinė prieiga http://www.rau.su/observer/N5-6_97/5-6_17.htm, žiūrėta 2011 01 04); *Пожаров А.* «Хрущевская оттепель» и КГБ (Internetinė prieiga <http://www.chekist.ru/article/2606>, žiūrėta 2010 05 10); *Пожаров А. И.* Руководители советских спецслужб как объект мифотворчества в истории органов госбезопасности Советского Союза. (Internetinė prieiga www.fsb.ru, žiūrėta 2008 08 04); *Пожаров А.* КГБ и партия 1954–1964 гг. // Отечественная история, 1999, № 4

veiklos politinių, teisinių ir ideologinių prielaidų. Yavgenija Albats¹⁴ siekia demaskuoti šią instituciją ir visam pasauliui parodyti jos nusikalstamą pobūdį ir vietą sovietinėje sistemoje. Tai svarbus darbas, nes jame siekiama paviešinti jos nusikaltimus. Minėtinas Aleksejaus Myagovo¹⁵ publicistinis veikalas, kuriame pabrėžiama išskirtinė KGB vieta sovietinėje sistemoje ir ši institucija vadinama valstybe valstybėje. Analizuojant KGB represinę veiklą Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu svarbios Jelenos ir Aleksandro Papovianų publikacijos, kurios paneigia, kad N. Chruščiovo valdymo metu persekiojimai ir KGB veikla buvo susilpnėję¹⁶ ir prisideda prie represinės politikos tendencijų analizės. Sovietinės slaptosios tarnybos santykiai su partine valdžia atsispindi KGB pirmininkų biografijose.¹⁷ Galima išskirti Leonid Mlečin monografiją, kuri per KGB vadovų biografijas pateikia labai vertingos informacijos apie KGB veiklą ir raidą per visą SSRS egzistavimą bei KGB dalyvavimą politinėse peripetijose.

Rusijos politiniame gyvenime pasikeitus politinėms jėgoms ir pradėjus revizuoti sovietinę istoriją, šioje šalyje pasirodo darbų apie sovietinį saugumą, kuriais siekiama atskleisti, esą KGB niekuo nesiskyrė nuo kitų valstybių specialiųjų tarnybų. Paminėtinos žurnalisto Aleksandro Ševiakino,¹⁸ Aleksandro Severo¹⁹ monografijos. Juose vengiama objektyviai įvardinti ir įvertinti sovietinės slaptosios tarnybos vaidmenį totalitarinėje valstybėje, apsiribojama tik pamąstymais ir paviršutinišku faktografijos išdėstymu, daugiau akcentuojant KGB žvalgybos laimėjimus Vakaruose.

---

¹⁴ *Albats Y. KGB: state within a state.* London: I. B. Tauris, 1994

¹⁵ *Myagov A. Inside the KGB.* New Rochelle; New York: Arlington House, 1978

¹⁶ *Паповян А. Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг. // Корни травы: Сб. ст. молодых историков / суд. Еремина Л.С.; Жемкова Е.Б. Москва: Звенья, 1996. (Internetinė prieiga www.memo.ru, žiūrėta 2011 01 21); Паповян Е. Применение статьи 58¹⁰ УК РСФСР в 1957–1958 гг. По материалам Верховного суда СССР и Прокуратуры СССР в ГАРФ // Корни травы. Москва : Звенья, 1996*

¹⁷ *Чертопруд С. Андропов и КГБ. Москва: Эксмо, 2004; Млечин Л. КГБ: председатели органов госбезопасности: рассекреченные судьбы. Москва: Центрполиграф, 2001; Дроздов Ю. Юрий Андропов и Владимир Путин: на пути к возрождению. Москва: Олма - Пресс, 2000; Семанов С. Ю. Андропов: 7 тайн генсека с Лубянки. Москва: Вече, 2001; Земцов И. Андропов: политические дилеммы и борьба за власть. Иерусалим, [s. n.] 1983; Млечин Л. Железный Шурик. Москва: Эксмо, 2004*

¹⁸ *Шевякин А. 17 тайн Лубянки. Москва: ГУП МО «Раменская типография», 2007*

¹⁹ *Север А. История КГБ. Москва: Алгоритм, 2008*

Lietuvių istoriografija. Lietuvių istoriografijoje vis dar daugiau dėmesio skiriama 1940–1953 m. laikotarpiui, nes tuo laikotarpiu represinės struktūros padarė lietuvių tautai daugiausia nuostolių. Tačiau pastebimos tendencijos skirti didesnę dėmesį sovietinio režimo, KGB veiklai po 1954 m.

Lietuvių išeiviai daugiausia dėmesio skyrė pokario represijoms, tačiau ir aktyvi KGB veikla po 1954 m. irgi sulaukė išeivių dėmesio. Tomas Remeikis²⁰ pateikia informaciją apie disidentinį, žmogaus teisių judėjimą, atitinkamai atskleidžia ir KGB veiklą, nukreiptą prieš juos. Informacijos apie pasipriešinimo dalyvių persekiojimą ir KGB veiklą po 1954 m. daugiau rasti galima tik spaudos publikacijose.

Iš sovietinės istoriografijos paminėti KGB bendradarbių Vytauto Minioto²¹, Juozo Jakaičio²² darbai, kurie buvo naudojami išeivijai kompromituoti.

Išsamūs ir paremti šaltiniais LSSR KGB tyrimai pradėti Nepriklausomoje Lietuvoje. KGB veiklos po 1954 m. tyrimai apsiriboja atskirų problemų nagrinėjimu, o tai neleidžia susidaryti išsamaus šios institucijos veiklos raidos vaizdo, įvardyti jos vaidmens ir funkcijų okupuotoje šalyje. Tiriant sovietinės slaptosios tarnybos veiklą Lietuvoje po 1954 m., svarus lietuvių istoriko Arvydo Anušausko indėlis.²³ Jo tyrimai apima KGB struktūrą, agentūrą, kovą su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išeivijoje, KGB žvalgybinį darbą Vakaruose ir veiklą tautinio atgimimo metais. 2008 m. pasirodžiusi jo monografija apie KGB yra kol kas vienintelis išsamus tyrimas Lietuvoje, nagrinėjantis KGB struktūrą, funkcijas ir metodus bei atskleidžiantis šios institucijos reikšmę sovietinei sistemai, tačiau KGB veiklos ir jo santykių su komunistų partija, analizės pasigendama ir jame. Čia KGB atskleidžiama

---

²⁰ Remeikis T. *Opposition to soviet rule in Lithuania 1945–1980*. Chicago: Institute of Lithuanian studies press, 1980

²¹ Miniotas V. *Atsargiai*, Balfas. Vilnius: Mintis, 1976

²² Jakaitis J. *Išdavystės keliu*. Vilnius: Mintis, 1976

²³ Anušauskas A. KGB prisilietimas // *Metai*. 1996, Nr. 11; Anušauskas A., Burauskaitė B. *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė: Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos: pilietinis protestas ir Europos Parlamentas 1979–1983 metais*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002; Anušauskas A. *Tiesos sakymas* // *Naujasis židinys – Aidai*. 2008, Nr. 7; Anušauskas A. *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius: Asociacija “Atvažiavo meška”, 2008

kaip žvalgybos ir kontržvalgybos institucija, o kovai su antisovietiniu pasipriešinimu skiriama nedaug dėmesio.

Šiam tyrimui labai svarbūs LKP ir KGB santykiai, kurie mokslininkų darbuose yra atskleisti tik fragmentiškai, atskirų tyrimų iki šiol nėra. Kęstutis Antanaitis²⁴, Algimantas Liekis²⁵, Vytautas Tininis²⁶, Lina Okuličiūtė²⁷ pro savo tyrimų prizmę apžvelgia KGB ir LKP santykių niuansus, tačiau nuodugniau jų analizuoti nesiima. Savo daugiau publicistiniuose darbuose Edmundas Ganusauskas²⁸ ir Bronius Genzelis²⁹ atkreipia dėmesį į šių santykių peripetijas. Sąjūdžiui ir pertvarkai skirtuose darbuose irgi paliečiamas šis sudėtingas klausimas,³⁰ nes LKP ir LSSR KGB santykiai šiuo laikotarpiu pasiekė savo apogėjų. LSSR KGB tampa SSKP politikos įgyvendintoja ir ima veikti prieš LKP nuosaikų sparną.

KGB veiklos principai, psichologinio poveikio metodai analizuojami Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės³¹, Kristinos Burinskaitės³², Linos Okuličiūtės³³ moksliniuose tyrimuose. Atskiri KGB veiklos momentai, kurie prisideda prie

---

²⁴ *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatura. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. I-kla, 1998; *Antanaitis K.* Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 metų įvykius Kaune // Kauno istorijos metraštis. 2004, Nr. 4

²⁵ *Liekis A.* LKP agonijos kronika. Vilnius: Lietuvos mokslas, Vilniaus univ. Mokslotyros centras, 1996, 2 T., 1 t.

²⁶ *Tininis V.* Antanas Sniečkus: 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža). Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995

²⁷ *Okuličiūtė L.* Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 2

²⁸ *Ganusauskas E.* Partijos penktoji kolona. Vilnius: Vilius, 1996

²⁹ *Genzelis B.* Imperijos slaptosios tarnybos Lietuvoje jos griūties metais // Akiračiai. 2009, Nr. 1 / 2

³⁰ Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas, Vilnius: LII I - kla, 1998; Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais, Vilnius: Valstybės žinios, 2000; *Ilgūnas G.* Sąjūdis Jonavoje 1988–1990. Kaunas: Aušra, 2004; *Stancikas D.* KGB pastangos 1989 metais // Laisvės kovų archyvas. 1996, Nr. 16

³¹ *Gaškaitė N.* Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje // Laisvės kovų archyvas. 1996, Nr. 19; *Gaškaitė N.* MGB agentūra pokario Lietuvoje // Laisvės kovų archyvas. 1994, Nr. 12

³² *Burinskaitė K.* Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę šeštajame – devintajame dešimtmėčiais // Genocidas ir rezistencija. 2006, Nr. 2; *Burinskaitė K.* Buvusių politinių kalinių ir tremtinių kontrolė KGB dokumentuose // Genocidas ir rezistencija. 2006, Nr. 1; *Burinskaitė K.* KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje // Genocidas ir rezistencija. 2008, Nr. 1; *Burinskaitė K.* Sovietinės slaptosios tarnybos vieta totalitarinėje SSRS // Lietuvos istorijos studijos. 2008, Nr. 22; *Burinskaitė K.* LSSR KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu 1954–1990 m. politinės ir ideologinės prielaidos // Lietuvos istorijos studijos. 2010, Nr. 26; *Burinskaitė K.* LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m. // Genocidas ir rezistencija. 2011, Nr. 1

³³ *Okuličiūtė L.* Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // Genocidas ir rezistencija. 2009, Nr. 2;

tyrimo tikslų atskleidimo, išryškėja Juozas Banonio³⁴, Juozo Starkausko³⁵, Arūno Streikaus³⁶, Juozo Bagušausko³⁷, Vido Spenglos³⁸ moksliniuose tyrimuose kurie remiasi sovietinio saugumo dokumentais bei Kąstyčio Stalioračio³⁹ publicistiniame darbe, Vytauto Skuodžio baudžiamosios bylos pagrindu parengtame veikle.⁴⁰

KGB kaip ideologinio poveikio institucijos indėlis į meno cenzūrą atsispindi istoriko A. Streikaus sovietinio režimo kultūros politikos tyrimuose.⁴¹ Apie KGB ideologinę kontrolę užsimena, bet plačiau jos nenagrinėja, Jurga Pukinskaitė ir Andrius Skorupskas⁴². Šių dviejų autorių darbai nusileidžia A. Streikaus tyrimams, neprilygsta jiems savo analize, išvalgomis ir apibendrinimais. Visi šie darbai leidžia susidaryti išsamesnį vaizdą apie KGB veiklos metodus, veikimo sritis ir kokį poveikį tai turėjo lietuvių pasipriešinimo judėjimui.

Pažinti sovietinį saugumą padeda ir darbai apie KGB darbuotojus. Deja, informacijos, ypač paremtos pirminiais šaltiniais, ar atsiminimų, apie

---

³⁴ *Banionis J.* Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; *Banionis J.* Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint Detantui 1970–1974 // *Genocidas ir rezistencija*. 2004, Nr. 1; *Banionis J.* Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975 m. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010

³⁵ *Starkauskas J.* KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvius ir žydus // Lietuvos žydų žudynių byla. Vilnius: Vaga, 2001

³⁶ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; *Streikus A.* Dar kartą apie KGB bendradarbių grupes ir skirtingą jų požiūrį į savo praeitį // *Naujasis Židinys - Aidai*. 2007, Nr. 1–2

³⁷ *Bagušauskas J. R.* Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais // *Genocidas ir Rezistencija*. 2001, Nr. 2; *Bagušauskas J. R.* Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999

³⁸ *Spengla V. S.* „Akiplėša“. KGB kova prieš bažnyčią. Pagal kunigo J. Zdebskio sekimo bylą. Vilnius: Lumen, 1996; *Spengla V. S.* Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis. Vilnius: Katalikų akad., 1993; *Spengla V. S.* Objektas „Intrigantas“: kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla. Vilnius: Katalikų akad., 2002

³⁹ *Stalioraitis K.* Antarktidos imperatorius pasipriešinimo sovietų okupacijai (1940–1990) dalyvio Vlado Šakalio gyvenimo apybraiža: Stalino ir Hitlerio sąmokslas prieš Europos valstybes 70-mečiui ir 45 pabaltijiečių memorandumo dėl šio sąmokslu padarinių visiško panaikinimo - Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybės atkūrimo 30-mečiui. Vilnius: Petro ofsetas, 2009

⁴⁰ *Skuodis V.* KGB voratinklyje, 1980 metai: dokumentinis pasakojimas. Vilnius: Gairės, 2009

⁴¹ *Streikus A.* Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2004, Nr. 1; *Streikus A.* Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas // Lietuvos istorijos studijos. 2007, Nr. 20; *Streikus A.* Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2008, Nr. 1

⁴² *Pukinskaitė J.* Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2004, Nr. 2 *Skorupskas A.* Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.) // *Genocidas ir rezistencija*. 2005, Nr. 1

Lietuvos KGB operatyvinius darbuotojus, garsesnius agentus, KGB pirmininkus yra nedaug. Iš jų tik A. Anušausko ir L. Okuličiūtės publikacijas galima vertinti kaip mokslinius darbus.⁴³

Publikuoti šaltiniai. Nagrinėjant KGB kompromitavimo akcijas yra naudinga sovietinė istoriografija ir spauda. LKP CK 1958 m. nutarimu prie Lietuvos SSR Mokslų akademijos suformuota archyviniais dokumentams skelbti redakcija iš KGB darbuotojų, istorikų, žurnalistų (vadovavo Boleslovas Baranauskas). Ši redakcija, remdamasi tikrais, kopiruotais dokumentais, nepagrįstais faktais, bei KGB archyvuose saugomais liudininkų parodymais (dažnai išgautais prievarta), leido knygų seriją „Faktai kaltina“⁴⁴. Šiose knygose, iškreipiant arba tendencingai pateikiant tikrus faktus, šmeižiami partizanai, išeivių organizacijos ir aktyviausi veikėjai, lietuvių dvasininkai. KGB dokumentuose dažnai sutinkamas raginimas platinti šios serijos knygas tarp emigrantų.

Tyrimui taip pat svarbi KGB vidiniam vartojimui skirta mokomoji knyga⁴⁵, kurioje atsispindi neigiamas ideologizuotas, čekistinis antisovietinio pasipriešinimo Lietuvoje ir išeivijos veiklos vertinimas bei KGB taikytos priemonės. Šis veikalas atskleidžia sovietinio saugumo poziciją pasipriešinimo judėjimo atžvilgiu bei ideologizuotą jo vertinimą. Panašios antisovietinio pasipriešinimo vertinimo tendencijos vyrauja ir SSRS KGB periodiniame leidinyje.⁴⁶

Nepriklausomoje Lietuvoje parengti publikuotų dokumentų rinkiniai atskleidžia įvairius KGB veiklos momentus, ypač – taikytus metodus. KGB poveikis kultūrai, inteligentams, ideologinės kontrolės funkcijos išryškėja

---

⁴³ *Anušauskas A.* KGB pulkininkai Lietuvoje: nuo praeities iki dabarties: kodėl KGB papulkininkas Stasys Paulauskas savo biografiją dangsto melu // Lietuvos aidas. 1997, gruodžio 4, 1997, gruodžio 11; *Okuličiūtė L.* LSRS KGB vadovybė 1954–1990 // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 2; *Okuličiūtė L.* LSSR KGB kadrų skyrius 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2011, Nr. 1

⁴⁴ „Faktai kaltina“ - tai nuo 1958 m. ėjusi dokumentų, knygų serija. Į ją įeina tokios knygos: „Hitleriniai žudikai Kretingoje“ (1960 m.); „Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis“ (1960 m.); Žudikai bažnyčios prieglobstyje (1963 m.), „Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje“ (1964 m.) ir kt.

⁴⁵ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja // Laisvės kovų archyvo priedas. Kaunas, 1992.

⁴⁶ КГБ сборник. 1959–1991

A. Streikaus, R. Bagušausko sudarytame dokumentų rinkinyje.⁴⁷ Menininkų atsiminimų ir cenzūros struktūrų dokumentų rinkinyje išryškėja ne tik Glavlito, bet ir KGB vaidmuo meno cenzūroje.⁴⁸ Helsinkio grupės ir Lietuvos Laisvės lygos (toliau LLL)⁴⁹ publikuoti dokumentai, laiškai, atsiminimai atskleidžia KGB susidorojimo su disidentais atvejus kaip psichiatrijos ir kompromitavimo taikymą, persekiojimus, teismus, siekiant nuslopinti jų veiklą.

Rusų disidentu Piotro Grigorenko,⁵⁰ Antano Terlecko dienoraščiai, laiškai, kunigo Juozo Zdebskio dienoraščiai atskleidžia kaip veikė KGB.⁵¹

Ne mažiau svarbus šaltinis tiriant KGB veiklą prieš Lietuvos Katalikų bažnyčią, disidentus yra „Lietuvos Katalikų bažnyčios Kronika“ (toliau „LKB Kronika“, ėjusi 1972–1991 metais). Joje fiksuojami ne tik tikinčiųjų teisių pažeidimai, bet ir KGB vykdytos kunigų, tikinčiųjų persekiojimo, susidorojimo su jais ar diskreditavimo akcijos. Vis dėlto „Kronikoje“ pateikiami faktai neleidžia išsamiai atskleisti sovietinės valdžios ir KGB veiklos tendencijų, metodų kaitos.

Nagrinėjant Lietuvos KGB veiklą naudingi ir rusų istorikų išleisti dokumentų rinkiniai. Disidentų veikla ir komunistų partijos, KGB, kitų sovietinių struktūrų veiksmai prieš juos atsispindi rusų istorikų parengtuose dokumentų rinkiniuose.⁵² Garsaus rusų disidentu Andrejaus Sacharovo persekiojimas atsiskleidžia KGB ir partijos dokumentų rinkinyje.⁵³

---

⁴⁷ Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys. // sud. *Streikus. A.; Bagušauskas J. R.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005

⁴⁸ Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys // sud. *Sud. Sabonis A., Sabonis S.* Vilnius: Vaga, 1992

⁴⁹ Lietuvos Helsinkio grupė: dokumentai, atsiminimai, laiškai. // sud. *Petkus V.; Račkauskaitė Ž., Uoka M.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, 1 t.; Lietuvos Helsinkio grupė: dokumentai, pareiškimai, pasisakymai, straipsniai, laiškai. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006. 2 t.; Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. Dokumentai. Konferencijos medžiaga. Kalbos. Straipsniai. Bibliografija. // sud. *Šidlauskas G.* Vilnius: Naujoji matrica, 2004; Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. // sud. *Šidlauskas G.* Vilnius: Naujoji matrica, 2006, 2T.

⁵⁰ *Григоренко П. Г.* Мысли сумасшедшего. Избранные письма и выступления. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1973

⁵¹ *Terleckas A.* 25-ieji Lietuvos okupacijos metai: rezistentu dienoraštis. Kaunas: Judex, 2006; *Terleckas A.* Rezistentu dienoraštis: 1966 metai. Vilnius: Naujoji matrica, 2008; *Terleckas A.* Trys politiniai laiškai. Vilnius: Lietuvos Laisvės Lyga, 1992; *Zdebskis. J.* Gyvenimas mąstymuose. Kunigas tarp vagių: iš kalėjimo dienoraščių Vilnius: Lumen, 1996. Kn. 1

⁵² Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг. // red. *Козлов В. А., Мироненко С. В.*; sud. *Эдельман О. В., Завадской Э. Ю.* Москва: Материк, 2005; Кремлёвский самосуд. Секретные документы политбюро о писателе Солженицыне. // sud. *Коротков А.,*

Istoriografijos ir publikuotų šaltinių analizė rodo, kad moksliniai KGB veiklos tyrimai prasidėjo po 1991 metų, kai šaltiniai tapo prieinami. Kol kas tyrinėjami atskiri KGB veiklos aspektai, kurie leidžia susidaryti išsamesnį vaizdinį apie sovietinio saugumo istoriją, struktūrą, metodus, veiklos kryptis, tačiau jiems trūksta analitinio, teorinio pagrindo.

Atsiminimai. Geriau susipažinti su KGB veikla, jos poveikiu žmonėms padeda ne tik moksliniai tyrimai. Juos papildo buvusių KGB karininkų ir disidentų atsiminimai. Išeivijoje didžiulės reakcijos susilaukė agento „Oresto“ Vytauto Alseikos, agento „Tuvim“ Juozo Mikuckio atsiminimai, kuriais buvo siekta kompromituoti išėiviją.⁵⁴

Po 1991 m. Rusijoje pasirodė nemažai buvusių represinių struktūrų pareigūnų memuarų.⁵⁵ Juose taip pat norima pateisinti tam tikrus KGB veiksmus (pavyzdžiui, žmonių sekimą ar išsiuntimą iš šalies). Tačiau jie svarbūs ir naudingi siekiant atskleisti šios institucijos darbuotojų mąstyseną, vertinimus, kas taip pat reikšminga mėginant suvokti KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu motyvus. Nors buvusio LSSR KGB darbuotojo Ričardo Vaigausko⁵⁶ atsiminimai ir išleisti Lietuvoje, tačiau jie savo turiniu ir požiūriu labiau tinka Rusijoje vyraujančiam požiūriui. Net ir būdami subjektyvūs, jie atskleidžia sovietinio saugumo darbuotojo psichologiją bei tai kaip antisovietinį judėjimą, išėiviją vertina sovietinės sistemos atstovas.

Мельчик С. Степанов А. Москва: Родина, 1994; Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991: справочник / *суд. Кокурин А. И, Петров Н. В.* Москва: Международный фонд «Демократия», 2003; Лубянка - старая площадь: секретные документы ЦК КПСС и КГБ о репрессиях 1937–1991 гг. в СССР. // *суд. Бредихин В. Н.* Москва: Посев, 2005

⁵³ KGB file of Sakharov (Annals of Communism Series) // *суд. Rubenshtein J., Gribanov A.* London: Yale University Press, 2008

⁵⁴ *Alseika A.* Trys dešimtmečiai emigracijoje. *Nuo Roitlingeno iki Niujorko.* Vilnius: Mintis, 1977; *Mikuckis J.* Šioje ir anoje pusėje. Vilnius: Mintis, 1974

⁵⁵ *Бобков Ф. Д.* КГБ и власть. Москва: ЭКСМО: Алгоритм - книга, 2003; Да, я там работал: записки офицера КГБ. Москва: ОЛМА - ПРЕСС, 2001; *Крючков В.* Личное ДЕЛО. Москва: ЭКСМО, АЛГОРИТМ - КНИГА, 2003;

⁵⁶ *Vaigauskas R.* Slaptajame protų kare: tarybinio žvalgo prisiminimai. Vilnius: Gairės, 2005

Garsių rusų disidentų atsiminimuose⁵⁷ atskleidžiama asmeninė susidūrimo su KGB patirtis, vykdytos kompromitavimo akcijos prieš juos. Juos galima vertinti kaip atsvarą KGB veiklą reabilituojantiems darbams.

Lietuvių disidentų atsiminimai atskleidžia, kokiomis fizinėmis ir psichologinėmis priemonėmis KGB bandė palaužti žmogų, kad jis nutrauktų savo veiklą.⁵⁸ Nors šie atsiminimai vertingi, tačiau juose vyrauja jausmai, jaudinimasis, vienpusis asmeninis požiūris neleidžia visapusiškai įvertinti KGB veiklos mastų. Įdomiai bei, nors ir kaip keista, skirtingai KGB ir LKP santykius savo atsiminimuose vertina buvę aukščiausi LKP CK, kitų institucijų atstovai.⁵⁹ Šių asmenų atsiminimuose KGB temai daug dėmesio neskiriama, nes minėti asmenys buvo atsakingi už mažai su saugumu susijusias sritis. Vis dėlto jų akcentai įdomūs, nors galima kelti prielaidą, kad pasakoma ne viskas.

Nepublikuoti šaltiniai. Šio tyrimo pagrindas yra sovietinio saugumo dokumentai, saugomi Lietuvos Ypatingajame archyve (toliau LYA). Tai LSSR NKVD–KGB struktūrinių padalinių, skirtų kovai prieš lietuvių tautinį pagrindį ir vykdžiusių kontržvalgybinį darbą, kadru skyriaus, tardymo skyriaus, KGB miestų ir rajonų skyrių, LSSR KGB centrinių padalinių bylų, žvalgybos skyriaus, baudžiamųjų ir tardymo bylų, LSSR KGB 10-ojo skyriaus fonduose⁶⁰ esantys dokumentai. Išsamiausiai KGB agentūrinę-operatyvinę veiklą, jos veiklos sferas, taikytus metodus, pasipriešinimo judėjimo slopinimo, visuomenės sekimo, kontrolės priemones atspindi kontržvalgybos padalinių dokumentai. Tarp jų yra nemažai ir ideologinės kontržvalgybos padalinio veiklos dokumentų, bei LSSR KGB pažymų LKP CK. Tačiau chronologiniu

---

⁵⁷ *Сахаров А.* Воспоминание. Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 2005; *Буковский В.* Московский процесс. Москва: Русская мысль, 1991 (internetinė prieiga <http://litlikbez.com>, žiūrėta 2011 07 10);

⁵⁸ *Sadūnaitė N.* KGB akiratyje. Vilnius: Savo, 1991; Vilnius: Gairės, 2009; *Skudis V.* Žaidimas KGB tinkluose: atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1996;

⁵⁹ *Brazauskas A.* Lietuviškos skyrybos. Vilnius: Politika, 1992; *Būtėnas V.* CĖ - KA: kelias į 1988-uosius metus. Vilnius: Gairė, 2003; *Astrauskas V.* Įrėminti laike: atsiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gairės, 2006; *Šepetytė L.* Neprarastoji karta: siluetai ir spalvos: atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005; *Kazanavičius V.* Neišsiųsti laiškaai. Prisiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gailės, 2005

⁶⁰ Tai LSSR NKVD–KGB struktūrinių padalinių, skirtų kovai prieš lietuvių tautinį pagrindį ir vykdžiusių kontržvalgybinį darbą (f. K-41), kadru skyriaus (f. K-42), Tardymo skyriaus (f. K-40, ap. 1), KGB miestų (f. K-18, ap. 1, 2) ir rajonų skyrių (f. K-11, ap. 1, 2), LSSR KGB centrinių padalinių bylų fondas (f. K-1, ap. 46, f. K-1, ap. b/n-1), žvalgybos skyriaus (f. K-35, ap. 2), baudžiamųjų bylų (f. K-1, ap. 58), LSSR KGB 10-ojo skyriaus (f. K-15) fondai.

aspektu KGB veikla po 1954 m. šiame fonde sudaro mažumą bylų, be to, dominuoja šabloniški planai, o ataskaitų yra žymiai mažiau. Tačiau nepaisant šių trūkumų šis fondas yra labai naudingas ir atskleidžia įvairius KGB veiklos aspektus. Represinės politikos, t. y. metodų taikymo prieš pasipriešinimo dalyvius, tendencijos atsispindi KGB veiklos metinėse, statistinėse ataskaitose, rengtose LSSR KGB 10-ojo skyriaus, kuriam priklauso KGB archyvas bei KGB sekretoriatas. Bet nėra visų 1954–1990 m. metų ataskaitų. Baudžiamųjų ir tardymo bylų fonde bei šio fondo pagalbinėse kartotekose esanti informacija atspindi žmogaus baudžiamojo persekiojimo procesą (sekimas, kratos, tardymas, apklausų protokolai, teismo proceso dokumentai). Šie dokumentai atspindi už kokią veiklą KGB žmogų persekiojo bei koks jo likimas, t. y. ar nuteistas, ar paleistas, ar sušaudytas, ar patalpintas į psichiatrijos ligoninę. Tardymo skyriaus parengti disidentų, žmogaus teisių gynėjų atžvilgiu agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planai bei pažymos atskleidžia visą spektrą prieš juos taikytų priemonių, nors jų nėra daug. KGB centrinių padalinių fondai naudingi KGB veiklos pertvarkos laikotarpiu pokyčių analizei. Šio fondo dokumentai atskleidžia šios institucijos priešišumą bei nepasirengimą pertvarkos procesams Lietuvoje ir susirūpinimą savo saugumu bei rengimąsi galimai ypatingai padėčiai Lietuvoje. Miestų ir rajonų KGB skyrių, kurių viena iš svarbiausių funkcijų buvo ideologinė kontržvalgyba, dokumentai prisideda prie disidentų, jaunimo, dvasininkijos persekiojimo pažinimo. Gausus Kauno miesto KGB fondas patvirtina išskirtinę Kauno vietą lietuviškajame pasipriešinimo judėjime ir atitinkamai išskirtinį KGB dėmesį jam. Kadru skyriaus fonde esantys kadru rengimo, švietimo planai ir ataskaitos atskleidžia kaip čekistai buvo ideologiškai angažuojami, kokia formuojama pasaulėžiūra ir rengiami kovai su pasipriešinimo dalyviais. Žvalgybos skyriaus dokumentai (atskiros bylos organizacijoms, išėiviams, išėivijos spaudos rinkiniai) rodo, koki didžiulį dėmesį KGB skyrė išėivijos politinei veiklai bei jos neutralizavimo priemonėms. Agentūrinių-operatyvinių, propagandinių ir kompromitavimo priemonių planai, agentūros veikla rodo, kaip KGB siekė

pakenkti išeivijai ir pritraukti į savo pusę ne itin priešišškai prieš sovietinę sistemą nusiteikusius asmenis.

LYA komunistų partijos dokumentų skyriuje esantys fondai⁶¹ irgi naudingi tyrinėjamai temai. Tačiau KGB ir LKP CK susirašinėjimo dokumentuose, LKP CK raštuose SSKP KGB veiklos klausimas nėra labai išsamiai atskleidžiamas. Šiame fonde saugomi ir LKP CK administracinių organų skyriaus, kuris kuravo KGB ir kitas teisėtvarkos institucijas, dokumentai bei KGB partinės organizacijos veiklos dokumentai. Miestų ir rajonų partijos komitetų fondai atskleidžia kokią informaciją KGB teikė vietinei valdžiai. Dokumentuose, saugomuose KGB Vilniaus partinės organizacijos fonde, kuriuo istorikai beveik nesiremia, KGB atsiveria ne kaip represinė, bet kaip partinė organizacija: partiniai susirinkimai, svarstymai, auklėjamoji, edukacinė, propagandinė veikla, sieninio laikraščio leidyba, bendra kultūrinė, sportinė veikla, užsiėmimai, nusižengusių drausmei arba neaktyvių partinėje veikloje (o tai buvo neretas reiškinys) partiečių svarstymai. Lietuvos centriniame valstybės archyve esantys Ministrų Tarybos ar Aukščiausios tarybos ar Glavlit'o fonduose randami vienetai dokumentų, kuriuose atsispindi šių institucijų susirašinėjimas.

KGB dokumentai pasižymi tam tikra raštvedybos ir informacijos pateikimo specifika, kurią sąlygojo KGB veiklos specifika. KGB dokumentų turiniui būdingas abstraktumas, nes pateikiamos tik bendrojo pobūdžio instrukcijos arba nurodymai vykdyti vieną ar kitą užduotį. Patiems dokumentams stinga informatyvumo, jie (ypač ataskaitos ir planai) šabloniški ir trafaretiški, mažai atspindėta reali KGB veikla. KGB dokumentuose esančią informaciją reikia vertinti atsargiai, išanalizuojant jos atsiradimą ir tikslų kontekstą. Išankstinis nusistatymas ir ideologinis vertinimas, veiklos imitavimas kartais iškreipia tiesą bei verčia juos daryti klaidingas išvadas, tad įvairius faktus būtina tikrinti pagal kitus šaltinius.

---

⁶¹ LKP CK slaptosios ir bendrosios dalies fondas - f. 1771; KGB Vilniaus partinės organizacijos fondas f. 17377

Šiame tyrime bus naudojami ir dokumentais iš Rusijos valstybinio naujausios istorijos archyvo. Jame suformuotas fondas,⁶² kuriame saugomi KGB dokumentai. Tačiau fondo apimtis nedidelė, dokumentų palyginti mažai. Be to, kai kurie jų dokumentai (susiję su disidentų persekiojimu) yra internetinėje erdvėje. Tai disidento Vladimiro Bukovskio bei Harvardo Šaltojo karo tyrimų centro dokumentų bazės.⁶³ Taip pat minėtinos Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro sukurtos dvi internetinės svetainės⁶⁴, kuriose yra pateikiami LSSR KGB dokumentai: viena svetainė sukurta bendrai su Latvijos, Estijos istorikais ir labiau skirta tarptautinei bendruomenei, nes joje daugiau direktyvinio pobūdžio dokumentų, kita svetainė labiau skirta Lietuvos visuomenei, nes siekiama atskleisti jo nusikalstamą veiklą.

---

⁶² Išslaptintų dokumentų fondas - f. 89

⁶³ Soviet archive (internetinė prieiga <http://bukovsky-archives.net/>); Harvardo Šaltojo karo tyrimų centras <http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/documents.htm>

⁶⁴ www.kgbdocuments.eu ir www.kgbveikla.lt

I. BENDRIEJI SSRS KGB IR JO PADALINIO LIETUVOJE VEIKLOS BRUOŽAI IR TENDENCIJOS 1954–1990 M.

Slaptoji tarnyba Sovietų Sąjungoje užėmė ypatingą vietą. Ji vaidino svarbų vaidmenį įgyvendinant komunistų partijos ideologinius, vidaus ir užsienio politikos uždavinius, kuriuos nulėmė komunistinės ideologijos klasių kovos ir proletariato diktatūros šūktai. KGB perėmė savo pirmtakių ČK, VČK, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, MVD veiklos principus, funkcijas ir metodus. Ne veltui saugumiečiams svarbesnė buvo ne KGB, o ČK įkūrimo diena – 1917 m. gruodžio 20-oji. KGB perėmė ČK simbolius, skydą, kuris simbolizavo ČK funkciją apsaugoti revoliuciją ir kalaviją – kovoti su revoliucijos priešais. ČK buvo kuriama kaip karinis partijos būrys, kuris privalo vykdyti partijos nurodymus ir kurio veiklą apibrėžė bei nulėmė ideologija kovoti su politiniais ir ideologiniais priešais bei apskritai kitaip maistančiais žmonėmis⁶⁵. Nuo ČK atitinkamai ir KGB įvaizdžio neatsiejamas ir pirmasis jos vadovas – „pirmasis čekistas“, „geležinis Feliksas“ Feliksas Dzeržinskis savo veikla ir įvaizdžiu įkūnijęs šios institucijos esmę.

Šios institucijos išskirtinumą bei svarbą nulėmė ir bolševikų kuriama totalitarinė valstybė, kurioje teroras buvo neatsiejama valdymo ir visuomenės kontrolės priemonė. Bolševikų klasių kovos ir proletariato diktatūros koncepcijos kėlė prielaidą, kad proletariato valdžia, tai prievarta palaikoma valdžia, kuria siekiama užtikrinti visuomenės pavaldumą, kontrolę, taikomą prieš visus socialinius sluoksnius, įskaitant ir darbininkus⁶⁶. Turbūt geriausiai teroro svarbą naujoje valstybėje iliustruoja V. Lenino mintis, kad „proletariato diktatūra be prievartos yra betikslė, nes diktatūros esmė, tai valdžia remiantis prievarta, neapribota įstatymu“⁶⁷. Tad ne įstatymai, o jėga, prievarta buvo bolševikų valdžios ir represinių struktūrų veiklos pagrindas bei esmė.

---

⁶⁵ Белая книга российских спецслужб. // *sud. Алаев Е. И. [et al]. Москва: Информационное издательское агенство «Обозреватель», 1996, с. 69*

⁶⁶ *Baradat L. Political ideologies: their origins and imput. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1994, p. 20*

⁶⁷ *Leninas V. Dėl diktatūros klausimo istorijos // V. Leninas. Pilnas raštų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1988, t. 41, p. 368*

Po J. Stalino mirties keitėsi ne tik sovietinis režimas, bet ir sovietinė slaptoji tarnyba. SSRS AT Prezidiumo 1954 m. kovo 13 d. nutarimu buvo įkurtas SSRS KGB prie SSRS Ministrų Tarybos. SSRS KGB turėjo komiteto su ministerijos prie SSRS Ministrų Tarybos teises.

Nauja partinė vadovybė siekė griežčiau kontroliuoti KGB veiklą ir išnaudoti KGB turimą informaciją partijos interesams. Partinės kontrolės griežtėjimas liudija apie siekį grįžti prie lenininių principų sovietinio saugumo veikloje bei labiau akcentuoti KGB žvalgybinę ir kontržvalgybinę veiklą.⁶⁸

SSKP CK pirmasis sekretorius N. Chruščiovas siekė sustiprinti ne tik politinę, bet ir teisinę KGB kontrolę, kad išvengtų 1937 m. didžiųjų valymų ir KGB savivalės bei įtakos aukščiausiai valdžiai. 1956 m. SSRS generalinėje prokuratūroje buvo įsteigtas specialus skyrius, turėjęs prižiūrėti KGB veiklą. Tačiau prokurorai prižiūrėjo tik siaurą sovietinio saugumo veiklos sritį, kad teisminiai tyrimai ir persekiojimas vyktų pagal procedūras bei įstatymus.⁶⁹ Vadinas, ši kontrolė buvo ribota, nes prokurorams nebuvo prieinama informacija apie saugumo operatyvinę veiklą, jie nežinojo, kaip KGB dirbo ir kokius nusikaltimus darė. Nors sovietinis saugumas privalėjo paisyti įstatymų ir teisinių procedūrų, tačiau turėjo užtektinai galimybių piktnaudžiauti savo galiomis ir toliau daryti nusikaltimus.

Didesnę partijos kontrolę bei įtaką įteisino SSKP CK ir SSRS MT 1959 m. sausio 9 d. nutarimas „Dėl valstybės saugumo organų“, įtvirtinantis KGB kaip politinę instituciją, įgyvendinančią SSKP CK ir SSRS vyriausybės nutarimus bei pavedimus, o savo veiklą organizuojančią ir vykdančią tiesiogiai vadovaujant SSKP CK. Tad visi teisės ir poįstatyminiai aktai, kurių pagrindu veikė KGB, buvo priimami KGB pirmininko, pirmiausia juos patvirtinus SSKP CK⁷⁰.

SSKP CK pirmojo sekretoriaus N. Chruščiovo pranešimas 1956 m. įvykusiame XX-ajame partijos suvažiavime, kuriame buvo pirmą kartą viešai

⁶⁸ Пожаров А. КГБ и партия, с. 169

⁶⁹ Knight A. W. The KGB, p. 57

⁷⁰ Проект ЦК КПСС Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органов на местах от 9-го января 1959 года // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 693–698

kalbama apie J. Stalino ir NKVD nusikaltimus XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, sudavė skaudų smūgį ir KGB. Tačiau N. Chruščiovas ir SSKP CK Politinis biuras suprato, kad valdžiai nenaudingas silpnas KGB, kad tai keltų pavojų komunistinės sistemos stabilumui ir partijos galios monopoliui, tad buvo siekiama KGB reabilituoti ir kartu sustiprinti jo autoritetą šalyje. Sovietinė valdžia stengėsi pagerinti KGB įvaizdį, t. y. padaryti jį ne tokį baugu. Jo veikloje turėjo likti mažiau baudžiamojo pobūdžio veiksmų, bet daugiau įtikinėjimo, poveikio metodų, o jo įvaizdis turėjo keistis nuo policininko iki sargybinio⁷¹. Viešojoje erdvėje buvo kuriamas gero, sąžiningo, asketiško, besilaikančio įstatymų čekisto įvaizdis⁷². Tačiau pirmasis KGB vadovas Ivanas Serovas norėjo, kad KGB vis dėl to būtų represinė struktūra, o ne profilaktines, prevencines priemones vykdanči institucija⁷³. Tai liudija apie valdžios ir KGB skirtingus požiūrius į KGB funkcijas ir vaidmenį. Todėl neatsitiktinai I. Serovo nušalinimas nuo KGB vadovo pareigų 1958 m. buvo vienas iš represinės politikos griežtėjimo pabaigos prielaidų⁷⁴.

KGB vaidino svarbų vaidmenį šaltojo karo metu vykstant SSRS ir JAV konfrontacijai politinėje, ideologinėje, žvalgybinėje, karinėje ir pramoninėje srityse. Todėl SSKP CK taip pat ėmė labiau akcentuoti politinius ir ideologinius KGB tikslus. Ši institucija turėjo būti ne tik komunistų partijos valdžios atrama, bet ir komunistinės ideologijos skleidėja pasaulyje, tad privalėjo padėti komunistų partijai kurti komunizmą, savais metodais kovoti su grėsmėmis SSRS, kurios kilo Vakaruose⁷⁵. Todėl šiuo laikotarpiu suaktyvėjo KGB ideologinė propaganda prieš Vakarus, dabar KGB darbuotojai vykdė ne tik operatyvinį-agentūrinį darbą, bet ir veikė kaip propagandistai, turintys kurstyti baimę ir neapykantą išorės priešams⁷⁶.

---

⁷¹ Knight A. W. Ibid., p. 63

⁷² Ibid., p. 64

⁷³ Петров Н. Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 гг. // Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. 2007, No. 3, с. 308

⁷⁴ Паповян А. Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг. // Корни травы (Internetinė prieiga www.memo.ru, žiūrėta 2011 01 21);

⁷⁵ Knight A. W. Ibid., p. 63

⁷⁶ Deriabin P. Op. cit., p. 144

Savo galias ir autoritetą KGB atgavo kito SSKP CK pirmojo sekretoriaus – L. Brežnevo – laikais. Tai liudijo sustiprėjęs disidentų persekiojimas ir suaktyvėjusi agentūrinė veikla Vakaruose.

1985 m. SSKP CK generaliniu sekretoriumi tapo Michailas Gorbačiovas. KGB kaip niekas kitas gerai suprato, kad korumpuotai, stagnacijos pakirstai Sovietų Sąjungai reikia reformų. J. Andropovas pradėjo šias reformas, bet jo darbą nutraukė mirtis. KGB pritarė M. Gorbačiovo inicijuotoms ekonominėms reformoms, tačiau viešumo, demokratizavimo procesų, t. y. politinės pertvarkos, nepalaikė⁷⁷. KGB pirmininko Viktoro Čebrikovo mintys, išsakytos žurnale „Komunistas“, atskleidė KGB negatyvų požiūrį į vykusių procesus bei parodė, kad ši institucija nebuvo pasiruošusi esminėms permainoms, atvirumui ir demokratijai. Partijos kritika šiame žurnale buvo traktuojama kaip „ideologinės diversijos“ išraiška ir atmesta kaip žalinga, nereikalinga ir nepriimtina. Svarbiausiais šiuo laikotarpiu KGB tikslais V. Čebrikovas laikė sovietinių žmonių apsaugojimą nuo Vakarų, vis dar siekusių pakenkti SSRS⁷⁸ ir išlaikyti sistemos stabilumą. Todėl pasikeitus aplinkybėms KGB transformavo savo funkcijas iš sistemos gynimo nuo vidaus ir išorės priešų į sistemos stabilumo bei politinio saugumo išsaugojimą⁷⁹. Tai geriausiai liudija faktas, kad vietoj 5-osios valdybos 1989 m. rugpjūčio 4 d. buvo įkurta valdyba sovietinei konstitucinei santvarkai ginti. Nors tarnybos pavadinimas pasikeitė, bet disidentai buvo persekiojami ir toliau, tik ne taip viešai ir prisidengiant konstitucinės santvarkos gynimu⁸⁰.

Kruvinieji 1989 m. balandžio 9 d. įvykiai Tbilisyje ir tai, kad KGB galios monopolis nebuvo panaikintas, rodo, kad ir M. Gorbačiovas visiškai neatsisakė prievartos aparato, nors viešai buvo linkęs nuo jos atsiriboti. KGB jam buvo reikalingas, tad ir politinės reformos buvo tik dalinės. Vis dėlto

---

⁷⁷ Knight A. W. The KGB, perestroika and the Collapse of Soviet Union // Journal of Cold War Studies, p. 70 (internetinė prieiga www.jstor.org)

⁷⁸ Чебриков В. Сверяясь с Лениным, руководствуюсь требованиям партии // Коммунист. 1985, No 9, с. 48–50

⁷⁹ Knight A. W. KGB, p. 316

⁸⁰ SSRS KGB pirmininko V. Kriučkovo raštas SSKP CK dėl KGB valdybos sovietinei konstitucinei santvarkai ginti sukūrimo (1989 m. rugpjūčio 4 d.), Rusijos valstybinis naujosios istorijos archyvas, (toliau RGANI) f. 89, ap. 18, b. 127, l. 1–4

viešumo, politinio liberalizavimo procesai nebuvo palankūs sovietiniam saugumui, nes apsinkino galimybes veikti nekeičiant metodų ir sudavė skaudų smūgį jo išskirtinei padėčiai. Tačiau kontroliuoti politinės padėties, kurios valdymo svertai išsprūdo M. Gorbačioviui iš rankų, nepajėgė ir KGB, kad ir kaip karštligiškai stengėsi išlaikyti komunistinio režimo *status quo*. Tai rodo ir faktas, kad KGB pirmininkas Vladimiras Kriučkovas dalyvavo 1991 m. rugpjūčio puče.

Įvairiais laikotarpiais atsižvelgiant į vidaus ir tarptautinės politikos padėtį partijos elito sovietinei slaptajai tarnybai skirta pagrindinė užduotis įtvirtinti ir išlaikyti komunistinį režimą ir vykdyti partijos politiką išliko, kito tik jos prioritetai ir taikomi metodai. 1917–1953 m. laikotarpiu sovietinis saugumas labiau sietinas su žiauriomis masinėmis fizinėmis represijomis, o po 1954 m. valdžia jam dažniau skyrė ideologinio pobūdžio užduotis, kurios labiau susijusios su Šaltojo karo konfrontacija. Pasaulinės revoliucijos plėtra pakeista didžiosios valstybės statuso ir įtakos išsaugojimo politika.

SSRS KGB padalinys Lietuvoje suvaidino svarbų vaidmenį įtvirtinant sovietinį okupacinį režimą Lietuvoje. Brutali sovietinė okupacija bei aneksija sąlygojo neteisėtą tiek LKP, tiek LSSR KGB veiklą Lietuvoje 1940–1991 metais bei sudarė prielaidas KGB valstybingumo šalininkų-pasipriešinimo dalyvių persekiojimui ir represavimui bei kitiems nusikaltimams. Tad neteisėta ir nusikalstama KGB veikla nulemta fakto, kad Lietuva buvo okupuota. Ir nors svarbiausi sovietiniam saugumui keliami tikslai per visą sovietinės okupacijos laikotarpį nesikeitė, bet 1940–1953 m. ir 1954–1990 m., net 1990–1991 m. šios struktūros veiklos pobūdis, metodai ir prioritetai skyrėsi, nes ir pats sovietinis režimas transformavosi.

1940–1953 m. laikotarpiu sovietinis saugumas vykdydamas Maskvos direktyvas padėjo įsitvirtinti marionetinei LKP okupuotoje Lietuvoje bei naikino, deportavo bei persekiojo tas visuomenės grupes, kurios trukdė vykdyti Lietuvos sovietizaciją. Ji taip pat padėjo ir Maskvai prižiūrėti vietinę valdžią.

1953–1956 m. laikotarpis buvo pereinamasis sovietinio saugumo istorijoje – pats režimas išgyveno savotišką pereinamąjį etapą, nes

aukščiausiuose vadovybės ešelonuose vyko kova dėl valdžios. Šie pokyčiai paveikė ir represines struktūras. 1953 m. MGB buvo įtraukta į VRM sudėtį, sovietinis saugumas neteko institucinio savarankiškumo. Buvo sumažintas kadro skaičius, reformuota struktūra. LSSR MGB 4-ojo ir 5-ojo skyriaus pagrindu suformuota VRM slaptoji valdyba, kuri gegužės mėnesį pervadinta į 4-ąją valdybą. Pasikeitė kai kurių poskyrių funkcijos. Teritoriniuose padaliniuose 1953 m. liepos 1-ąją panaikinus Lietuvos administracinį suskirstymą į sritis, panaikintos VRM valdybos. 1953 m. birželio 10 d. įkurti 4 VRM miestų skyriai ir 87 VRM rajonų skyriai.⁸¹ Lietuvoje, kaip ir kitose valstybinėse institucijose, represinėse struktūrose padaugėjo lietuvių, VRM vadovą Piotrą Kondakovą pakeitė lietuvis Jonas Vildžiūnas⁸². Po L. Berijos sušaudymo L. Berijos paskirtąjį J. Vildžiūną pakeitė Kazimieras Liaudis, artimas A. Sniečkui žmogus. Tad nuo šiol visa represinių struktūrų informacija į Maskvą patekdavo peržiūrėta A. Sniečkaus, taigi buvo garantuota vietinės partinės valdžios įtaka⁸³.

LSSR KGB skyrėsi nuo sovietinio saugumo veiklos iki 1953 m. Dėl institucinių pokyčių, sumažėjo kadro, veikusių 1940–1953 m. ir dalyvavusių kovose prieš partizanus. Dar 1952 m. įvykdyta agentūrinio tinklo reforma, iš kurios pašalinti konkrečių užduočių neturintys agentai, jų beliko 7,74 tūkstančiai. Pakeistos ir slaptų bendradarbių kategorijos – vietoj informatoriaus įvesta patikimo asmens kategorija⁸⁴. Galima kalbėti apie kokybės siekį tarp agentūros ir operatyvinių darbuotojų. Agentų išsilavinimas ir užimamos pareigos tapo svarbiu agentūrinio darbo kokybės rodikliu ir siekiamybe, nes tai turėjo užtikrinti geresnį ir kokybiškesnį operatyvinių bei agentūrinių užduočių atlikimą. Tai, kad KGB reikėjo agentų su aukštuoju išsilavinimu, liudija ir statistiniai duomenys apie agentų su aukštuoju išsilavinimu skaičiaus didėjimą. Jeigu 1956 m. buvo 554 agentai su aukštuoju, 1233 su viduriniu, tai 1974 m. –

---

⁸¹ *Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.* Sovietinis saugumas Lietuvoje. MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 47

⁸² *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje. Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995, p. 119

⁸³ *Ibid.*, p. 134–135

⁸⁴ *Gaškaitė N.* MGB pokario agentūra Lietuvoje // *Laisvės kovų archyvas*. 1994, Nr. 12, p. 254

1613, su viduriniu išsilavinimu – 1855⁸⁵. 1982 m. iš 379 LSSR KGB 2-osios valdybos agentų 279 buvo su aukštuoju išsilavinimu, o su viduriniu – 83⁸⁶. Nacionalinė agentų padėtis KGB ataskaitose retai fiksuojama. Galima paminėti 1982 m. 2-osios valdybos ataskaitą, kurioje pažymėta, kad iš 379 LSSR KGB 2-os valdybos agentų 284 lietuviai, 48 rusai, 16 lenkų, 15 žydų⁸⁷. O 1982 m. Vilniaus agentų tautinė sudėtis: tarp 24 agentų buvo 21 lietuviai, 3 lenkai⁸⁸, o Širvintų rajone 1989 m. buvo 33 lietuviai, 5 lenkai, 1 rusas⁸⁹.

Pagausėjo lietuvių tautybės asmenų ir tarp KGB darbuotojų, nors tarp vadovybės šis skaičius nebuvo labai didelis. Didesnis lietuvių skaičius KGB teritoriniuose padaliniuose. 1956 m. pareigas KGB padaliniuose ėjo 47,4 % vietiniai kadrai (Ne tik lietuviai, bet ir kitų tautybių atstovai). 1976 m. centriniam padalinyje buvo 389 vietiniai, 243 rusai, 63 kitų tautybių. Periferijoje lietuvių skaičius buvo didesnis – 62 %, rusų – 29 % , 1986–1988 m. centrinėje KGB būstinėje lietuviai – 45,6 %, rusai – 36,5 %, ukrainiečiai – 6,4 %, o regioniniuose padaliniuose lietuviai – 58,8 %, rusai – 32,6 %. 1988 m. iš 19 KGB vadovų – 14 lietuviai, 5 rusai, iš 23 pavaduotojų – 11 lietuvių, 10 rusų, po vieną ukrainietį ir baltarusį⁹⁰. Palyginimui 1949 m. tarp 2427 operatyvinių MGB darbuotojų lietuvių buvo tik 20,5 %⁹¹. Taip pat po 1954 m. kilo jų išsilavinimo lygis. Jeigu 1955 m. 69 % neturėjo vidurinio išsilavinimo. 1973 m. jau 73,9 % turėjo aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą. (čekistinis, partinis mokymas) 1975 m. 80 % turėjo aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą⁹².

1954–1990 m. KGB ne tik aktyviai kovojo su antisovietiniu pasipriešinimu, bet ir aktyviau vykdė žvalgybos bei kontržvalgybos funkcijas.

---

⁸⁵ *Gaškaitė N.* MGB pokario agentūra Lietuvoje // Laisvės kovų archyvas. 1994, Nr. 12, p. 257

⁸⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. S. Jankūno 1984 m. liepos 15 d. pažyma apie agentūrą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 99

⁸⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. S. Jankūno 1984 m. liepos 15 d. pažyma apie agentūrą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 100

⁸⁸ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus ataskaita apie atliktą agentūrinį operatyvinių darbą 1983 metais, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 12, l. 76

⁸⁹ LSSR KGB Širvintų rajono skyriaus ataskaita už 1989 metus, *ibid.*, f. K-1, ap. 47, b. 1695, l. 8

⁹⁰ *Okuličiūtė L.* LSSR KGB kadrų skyrius 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2011, Nr. 1, p. 121

⁹¹ *Anušauskas A.* KGB Lietuvoje, p. 29

⁹² *Okuličiūtė L.* LSSR KGB kadrų skyrius 1954–1991 m., p. 122

Lietuvą, kaip pasienio ir okupuotą teritoriją, kurioje būta strateginių, karinių objektų, irgi palietė Šaltojo karo politinė, karinė, technologinė konfrontacija ir tai privertė atitinkamai sustiprinti savo veiklą. Slaptumo, kurio stiprėjant konfrontacijai vis daugiau reikalauta, įvairiose sferose užtikrinimas buvo naudojamas ne tik siekiant nuslėpti sovietinį karinį potencialą, bet ir sumažinti Lietuvos teritorijos kontrolės kaštus ir padidinti jo efektyvumą. Nauji reikalavimai bei funkcijos skatino ir KGB taikomos technikos tobulėjimą. Jeigu 1940–1953 m. sovietinis saugumas masinėmis represijomis kovojo prieš ginkluotą pasipriešinimą, 1954–1990 m. KGB susidūrė su pilietiniu, intelektualesniu, apeliuojančiu į viešumą pasipriešinimu. Šiuo laikotarpiu ypač aktyvi išėivijos politinė veikla užsienio tarptautinėse ir valstybinėse institucijose, kuri smukdė SSRS autoritetą. Norint su šiais procesais kovoti jau reikėjo intelektualesnių slaptų bendradarbių bei kadru pajėgų ir priemonių, neapsiribojant brutalia jėga, nors jos ir neatsisakytą.

Įsibėgėjanti pertvarka, pasigirstantys nepriklausomybės reikalavimai vertė LSSR KGB, kurios viena iš svarbiausių funkcijų ir buvo kovoti su savarankiškumo bei valstybingumo siekių apraiškomis, keisti prioritetus ir metodus, nes esami naujomis sąlygomis jau netiko. Nors ir mažiau palankiomis sąlygomis buvo dedamos visos pastangos išlaikyti savo galias, autonomiją, saugumą, slaptumą ir toliau vykdyti partijos jai paskirtas užduotis ir išlaikyti Lietuvą SSRS sudėtyje bei užgniaužti savarankiškumo siekį. LSSR KGB elgsenai įtakos turėjo ne tik procesai Lietuvoje, išėivijoje, Vakaruose, bet ir įvykiai Rytų bei Vidurio Europoje 1988–1990 m., kaip ir Lietuvoje sovietinio tipo represinių struktūrų panaikinimas bei dokumentų paviėšinimas buvo neatsiejama laisvės ir teisingumo sąlyga. Ypač akylai KGB stebėjo įvykius Rytų Vokietijoje. Štazi dar 1989 m. pradėjo naikinti savo veiklos dokumentus, o žmonės įvairiomis priemonėmis tai siekė sustabdyti. 1990 m. sausio 15 d. nepaisant visų pastangų Štazi būstinė Berlyne buvo užimta⁹³ ir taip baigėsi jos

---

⁹³ *Gauch J.* Štazi bylos: kraupus VDR palikimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000, p. 79

egzistavimas. Analogiškas, tik taikus mitingas Lietuvoje įvyko 1990 m. sausio 23 d.–vasario 5 d.⁹⁴.

Bijodami analogiško scenarijaus Lietuvoje, LSSR KGB ėmėsi tam tikrų saugumo priemonių, neužmiršdama tiesioginių savo pareigų. Tačiau jos veiksmai akivaizdžiai liudija, kad LSSR KGB neramino ne tik Sąjūdžio veikla, bet ir kylantis pavojus jos veiklos slaptumui, saugumui ir galios monopoliui. Tokia situacija privertė susirūpinti savo institucijos, slaptų bendradarbių saugumu. 1989 m. pradžioje pradėta ruošti veikti ypatingomis sąlygomis. Lietuvos SSR KGB pirmą kartą paskelbė mokymus visiškos kovinės parengties sąlygomis. Pagal KGB paruoštą planą turėjo būti sukomplektuotos agentų smogikų grupės specialioms uždaviniams vykdyti ir numatyti būdai, kaip sulaikyti „ypač pavojingus“ asmenis, saugumiečių žargonu tariant, „antisovietinius elementus“⁹⁵. KGB taip pat stiprino bendradarbiavimą su kita jėgos struktūra – VRM⁹⁶. Siekiant užtikrinti discipliną, drausmę, apsisaugoti nuo informacijos nutekėjimo, pavišimo, ir apsisaugoti, kad Sąjūdžio idėjos nepriverstų suabejoti čekistine pareiga, KGB padalinių vadovai buvo raginami akylai stebėti operatyvinius darbuotojus, ribojant jų kontaktus su neformalais, jeigu tai nebuvo vykdoma tarnybos reikalais⁹⁷.

LSSR KGB veiksmai 1990 m. rodo, kad tuo metu daugiau dėmesio buvo skiriama kadrinių darbuotojų ir slaptų bendradarbių saugumui bei konspiracijai ir nenorą pasiduoti. Tai liudija ir 1990 m. kovo 10 d. įkurti KGB greitojo reagavimo būriai svarbiausiuose miestuose skirti kovoti su priešiškais elementais bei užtikrinti KGB pastatų, dokumentų, darbuotojų ir jų šeimų saugumą⁹⁸. Apie nesaugumo jausmą ir nujaučiamus įvykius Lietuvoje bei kitose Pabaltijo respublikose liudija ir Baltijos šalių KGB kreipimasis į SSRS KGB, kad šis paragintų SSRS Aukščiausiąją Tarybą priminti Baltijos šalių

---

⁹⁴ Anušauskas A. KGB Lietuvoje, p. 184

⁹⁵ Anušauskas A. KGB Lietuvoje, p. 183

⁹⁶ LSSR KGB pirmininko E. Eismunto ir LSSR VRM ministro R. Misiukonio nurodymas dėl KGB ir VRM bendradarbiavimo sustiprinimo (1989 m. birželio 27 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 254, l. 29–30

⁹⁷ LSSR KGB 1989 m. rugpjūčio 11 d. raštas KGB padaliniams dėl KGB darbuotojų kontaktų su neformalių organizacijų ir grupuočių atstovais, kai tai nesusiję su tarnybine veikla, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 2048, l. 37–38

⁹⁸ LSSR KGB 1990 m. kovo 10 d. įsakymas Nr. 002 dėl KGB greitojo reagavimo būrių sukūrimo, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 265, l. 86–89

Aukščiausiosioms Taryboms, jog KGB vykdo sąjunginės reikšmės uždavinius ir yra finansuojamas iš sąjunginio biudžeto, todėl sąjunginės respublikos neturi teisės spręsti KGB likimo⁹⁹.

KGB archyve esančios informacijos ir dokumentų, kurie buvo nusikalstamos veiklos liudytojai, išsaugojimas arba sunaikinimas nemažiau svarbus KGB kaip institucijos slaptumo ir saugumo išlaikymo garantas. KGB elgesio su dokumentais pokyčiai liudija ir KGB saugumo lygmenį. Jeigu 1989 m. vyko tik dalies fondų naikinimas, 1990 m. pradžioje – masinis vežimas į Omsko ir Uljanovsko archyvus¹⁰⁰.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, KGB statusas visiškai pasikeitė – oficialiai jis tapo svetimos valstybės įstaiga, veikusia atkurtoje Lietuvos Respublikoje. Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba savo 1990 m. kovo 23 d. nutarimu įpareigojo Lietuvos SSR KGB nutraukti savo veiklą. Kadangi LSSR KGB to nepadarė, Lietuvos Vyriausybė ėmėsi veiksmų, kad apsunkintų galimybę jam veikti. Lietuvos Vyriausybė uždraudė oficialių įstaigų darbuotojams (civilinės metrikacijos skyriams, poliklinikoms ir kt.) teikti KGB informaciją, taip pat jam atimta galimybė tikrinti paštą ir kt.¹⁰¹ Tai atėmė iš jos svarbiausius veiklos įrankius ir priemones vykdyti tiesiogines savo funkcijas bei vedė saviizoliacijos link.

Neatsiejamas KGB veiklos aspektas ir galios šaltinis – tai slaptų bendradarbių veikla. Todėl jų raginimai užtikrinti esamų agentų konspiraciją, pašalinti nereikalingus ir imtis naujų agentų verbavimo¹⁰² labiau primena desperaciją nei realiai įgyvendinamus uždavinius. Lietuvos valdžia suvokdama agentų svarbą ragino žmones nutraukti bendradarbiavimą su KGB¹⁰³ ir taip palaužti jo galią. Šis raginimas suveikė, agentų sumažėjo ir sumažėjo

---

⁹⁹ SSRS KGB pirmininko gen. mjr. V. Panamarenkos 1990 m. sausio 27 d. raštas dėl Pabaltijo šalių KGB pasiūlymų, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 205, l. 95–96

¹⁰⁰ Lietuvos ypatingojo archyvo fondo K-15 aprašas (LYA šaltinis)

¹⁰¹ *Anušauskas A.* KGB Lietuvoje, p. 187

¹⁰² LSSR KGB kolegijos nutarimas dėl tarnybinės-karinės pareigos atlikimo susiklosčiusiomis politinėmis ir operatyvinėmis sąlygomis (1990 m. balandžio 13 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 261, l. 188–189

¹⁰³ Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 1 d. raginimas pasitraukti asmenis ligi šiol tarnaujantiems TSRS KGB // Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios. 1991, Nr. 2, p. 1064

galimybės verbuoti naujus. Jeigu 1988 m. užverbuota 594, 1989 m. – 358, tai po AT kreipimosi 1990 m. užverbuota tik 117 naujų agentų, o 1991 m. – tik 33, 1990 m. atsisakė bendradarbiauti 857, bendras skaičius sumažėjo nuo 6377 iki 5598.¹⁰⁴

Mažėjo ne tik agentų. KGB nerimą kėlė ir kadrinių darbuotojų nuotaikos bei elgesys, nes KGB vadovybė jautė jų sutrikimą ir nesaugumą. KGB Kolegijos nutarime pažymima, kad šioje situacijoje atskiri darbuotojai savo veiksmuose rodė sutrikimą ir neužtikrintumą, abejoję Komiteto vykdyta politine linija. Kai kurie karininkai padavė atleidimo iš darbo raportus. Po 1990 m. kovo 11-osios per pusmetį darbą paliko 100 darbuotojų, daugiausia lietuvių.¹⁰⁵ O iš viso per šį laikotarpį darbą paliko 250 asmenų.¹⁰⁶ Tad tokiomis sąlygomis efektyvus ir sklandus darbas vargu ar įmanomas.

Nors tarp KGB buvo jaučiamas tam tikras sutrikimas, rankų nesudėta. Tuo metu vyko tam tikra institucinė pertvarka siekiant sustiprinti ir mobilizuoti, disciplinuoti KGB. KGB poskyriai buvo raginami glaudžiau bendradarbiauti ir garantuoti KGB pastatų, juose esančios informacijos ir technikos saugumą. Tam buvo sukurti regioniniai padaliniai, turėję užtikrinti glaudesnę KGB padalinių bendradarbiavimą¹⁰⁷ ir nuolatiniai raginimai verbuoti agentus bei taip neišleisti iš savo rankų kontrolės procesų Lietuvoje.

Perversmui Maskvoje nepavykus, LSSR KGB paliko Lietuvą tik po 1991 m. rugpjūčio pučo. 1991 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba oficialiai paskelbė, kad nutraukiama SSRS KGB padalinio Lietuvoje veikla.¹⁰⁸ 1991 m. spalio mėn. šis komunistų partijos sukurtas manipuliavimo ir smurto mechanizmas nutraukė savo veiklą Lietuvoje.

---

¹⁰⁴ Anušauskas A. KGB veikla Lietuvoje, p. 187–88

¹⁰⁵ Anušauskas A. KGB veikla Lietuvoje, p. 188

¹⁰⁶ Okuličiūtė L. LSSR KGB kadrų skyrius: 1954–1991 m., p. 122

¹⁰⁷ LSSR KGB pirmininko R. Marcinkaus 1990 m. gegužės 24 d. raštas dėl regioninių operatyvinių padalinių sukūrimo, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 2048, l. 66

¹⁰⁸ LR Aukščiausios tarybos 1991 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas dėl TSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje // Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios. 1991, Nr. 20, p. 1238

KGB elgesys 1989–1991 m. priminė desperacinius veiksmus siekiant išlaikyti savo *status quo*, apie tai liudija ir karštligiškai naikinami dokumentai bei pačių darbuotojų sutrikimas, bet struktūriniai pokyčiai naujų padalinių spec. funkcijoms vykdyti rodo, kad sovietinis režimas nesiruošė taikytis su savarankiškumo siekiais ir lengvai paleisti Lietuvą. Tačiau užblokavus informacijos šaltinius ir sumažėjus agentų skaičiui tiek, kad ji tapo izoliuota ir buvo neįmanoma jokia operatyvinė agentūrinė veikla ir, be abejo, įvertinant 1991 m. pučo reikšmę, kuris nutraukė tiek SSRS, tiek KGB grėsmę Lietuvai.

Nepaisant įvairių institucinių bei metodų pokyčių, okupacinis Lietuvos statusas nepakeitė nusikalstamo ir neteisėto KGB veiklos pobūdžio.

II. POLITINIAI LSSR KGB VEIKLOS ASPEKTAI

2. 1 LSSR KGB vadovų ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.

2. 1. 1 KGB veiklos partinės kontrolės mechanizmų diegimas

Po 1953 m. tiek SSKP CK, tiek LKP CK siekė padidinti kontrolę bei įtaką represinėms struktūroms. Jie turėjo būti sąjungininkai kovoje bei intrigose dėl valdžios bei pasitelkiami partijos vidaus ir užsienio politikos uždavinių įgyvendinimui.

Partinę kontrolę pirmiausiai turėjo užtikrinti didesnis KGB įtraukimas į sovietinės nomenklatūros sistemą, kuri apibrėžė ir nulėmė partinių organų bei partinių ir valstybinių institucijų bendravimo principus – griežtą subordinaciją ir pavaldumą, partijos viršenybę ir kontrolę. KGB priklausymas nomenklatūrai ir atskaitomybė ne vienam asmeniui, kaip buvo Stalino laikais, o Centro komiteto biurui turėjo užtikrinti didesnę partinę kontrolę. Kadangi KGB vadovai ne visada buvo politinio biuro nariais, tad ir partinės kontrolės mechanizmai veikė skirtingai.

Sovietinių represinių struktūrų vaidmuo ir jos kontrolės svarba partiniams vadovams ypač akivaizdžiai atsispindėjo N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu. 1953–1957 m. N. Chruščiovas siekė įtvirtinti savo valdžią ir atitinkamai ėmėsi griežtinti KGB veiklos partinę kontrolę bei atskaitomybę partiniams organams visuose lygmenyse. N. Chruščiovas 1954 m. birželio 7 d. sąjunginiame KGB pareigūnų pasitarime pareiškė, kad KGB turi labiau derinti savo veiklą su visomis partinėmis institucijomis¹⁰⁹. Tačiau ne tik N. Chruščiovas asmeniškai, bet ir SSKP CK prezidiumas kaip kolektyvinis valdymo organas siekė labiau kontroliuoti sovietinį saugumą. Tačiau KGB pirmininkas I. Serovas neretai kai kuriuos klausimus aptardavo tik su N. Chruščiovu, kas keldavo kitų SSKP CK prezidiumo narių

---

¹⁰⁹ Речь Н. С. Хрущева на всесоюзном совещании КГБ // Хрущев Н. С. Два цвета времени. Документы из личного фонда. Москва: Международный фонд «Демократия», 2009, 2т., т. 1. с. 508

nepasitenkinimą¹¹⁰. 1957 m. prieš N. Chruščiovą susiformavo opozicija, bet kadangi jėgos struktūros, įskaitant KGB, jos nepalaikė, perversmas nepavyko. Tai, kad 1957 m. sukilę prieš N. Chruščiovą norėjo KGB atskirti nuo partijos¹¹¹, tik patvirtina teiginį, kad šiuo laikotarpiu KGB buvo labai glaudžiai susijęs su partijos vadovybe ir buvo N. Chruščiovo įrankis prieš oponentus. Po 1957 m. baigėsi kolektyvinis valdymas¹¹², nes N. Chruščiovas galutinai atsikratė politiniais oponentais ir įtvirtino savo, kaip SSKP CK vadovo, galias ir susiaurino SSKP CK prezidiumo galias. 1958 m. atleistas KGB vadovas I. Serovas ir į jo vietą paskirtas partinis veikėjas Aleksandras Šelepinas. Taip prasidėjo tradicija skirti KGB vadovais partinius kadrus ir tokiu būdu įtvirtinti partinę kontrolę. Partinės valdžios kontrolės svarba dar kartą pabrėžta 1959 m. SSKP CK patvirtintuose KGB nuostatuose, kuriuose teigiama, kad vietiniai KGB padaliniai yra atskaitingi respublikos, miestų ir rajonų partinei valdžiai¹¹³.

Procesai Maskvoje turėjo atgarsį ir Lietuvoje. LKP CK, kaip SSKP CK vadovai, siekė užsitikrinti didesnę KGB veiklos kontrolę, ko nebuvo Stalino valdymo laikotarpiu. 1957 m. LKP CK vertindama KGB veiklą konstatavo, kad partijos miestų ir rajonų komitetai per mažai domisi saugumo darbu, nevadovauja jam ir neteikia paramos kasdienėje veikloje, tad partijos aukščiausioji valdžia skatino respublikos, miestų ir rajonų sekretorius asmeniškai domėtis KGB veikla, jam vadovauti ir padėti partinėje veikloje¹¹⁴. To laikotarpio LSSR partinių organų dokumentuose atsispindinti kritika dėl prasto bendradarbiavimo, nevykusio analitinio ir agentūrinio KGB darbo iš tikrųjų liudija ne tik apie vietinės valdžios norą labiau kontroliuoti KGB veiklą, bet ir liudija jų neužtikrintumą dėl vykstančių politinių procesų Maskvoje, pirmąsias pilietinio pasipriešinimo apraiškas, ir iš to kilo raginimai KGB

---

¹¹⁰ Петров Н. Первый председатель КГБ Иван Серов, с. 165

¹¹¹ Баландин Р. К. Маленков. Третий вождь страны советов. Москва: Вече, 2007, с. 244

¹¹² Петров Н. Первый председатель КГБ Иван Серов, с. 165

¹¹³ Проект ЦК КПСС Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органов на местах 9-го января 1959 года // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 694

¹¹⁴ LKP CK biuro nutarimo „Dėl KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos“ projektas (1957 m. balandžio 30 d.), *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 23

sustiprinti pasipriešinimo dalyvių persekiojimą, kas ir vyko 1956–1957 m. Šio laikotarpio LKP CK dokumentai, kuriuose vertinama LSSR KGB veikla ar raštai SSKP dėl KGB veiklos,¹¹⁵ rodo, kad ne tik tiesioginė valdžia, bet ir aukščiausia partinė valdžia galėjo ir turėjo teisę įvertinti KGB veiklą ir buvo atsakinga už jos efektyvumą prieš SSKP vadovybę bei patvirtino partinės kontrolės veikimą.

Partijos įtaka skiriant į LSSR KGB kadrus buvo vienas iš pagrindinių svertų, leidusių daryti poveikį jo veiklai ir jį griežčiau kontroliuoti. N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu išgalėjo tradicija, kad partiškumas, o ne kvalifikacija yra svarbiausia skiriant KGB vadovus. Beveik visi KGB karininkai buvo komunistai, o vadovais galėjo tapti tik aukšti partijos veikėjai. KGB darbuotojai buvo atrenkami ne tik iš komunistų partijos, bet ir iš komjaunimo, aukštųjų partinių mokyklų¹¹⁶. Asmuo galėjo tapti KGB padalinio vadovu, tik jei tam pritarė vietos partinė valdžia, nors jos žodis ir nebuvo lemiamas. Partinė vadovybė kreipdavosi į SSRS KGB dėl laipsnių vietiniams KGB karininkams suteikimo¹¹⁷ arba prireikus pakeisti KGB pareigūną. Antai LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus kreipėsi į SSRS KGB pirmininką I. Serovą dėl karinio laipsnio suteikimo LSSR KGB pirmininko pavaduotojui L. Martavičiui¹¹⁸. Tai atspindi LSSR KGB pavaldumą SSRS KGB: be jo žinios nei LSSR KGB, nei LKP CK negalėjo savarankiškai spręsti KGB pareigūnų paaukštinimo klausimų. Kartu tai atskleidžia subordinacinius LSSR KGB ir LKP CK ryšius, nes būtent partinė valdžia kreipdavosi į SSRS KGB dėl

---

¹¹⁵ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1954 m. gegužės 25 d. raštas SSKP CK pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui apie KGB atskleistas grupuotės mokyklose, *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 1, l. 132–133; LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1954 m. rugsėjo 30 d. raštas SSKP CK apie KGB veiklą ieškant antisovietinių lapelių platintojų, *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 1, l. 135–137; LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1954 m. birželio 1 d. raštas SSKP CK pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui apie antisovietinių elementų veiką ir KGB reakciją, *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 1, l. 135–137; LKP CK biuro nutarimas dėl LSSR KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos, *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 13–23; LKP CK prezidiumo nutarimas dėl KGB darbo ir jo tobulinimo (1963 m.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 324, l. 353–359

¹¹⁶ LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus 1961 m. spalio 17 d. raštas LKP CK dėl naujų padalinių sukūrimo ir naujų kadrų atrankos, *ibid.*, f. 1771, ap. 208, b. 11, l. 25

¹¹⁷ *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, p. 39

¹¹⁸ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1954 m. kovo 28 d. kreipimasis į SSRS KGB pirmininką gen. I. Serovą dėl karinio laipsnio suteikimo LSSR KGB pirmininko pavaduotojui L. Martavičiui, *ibid.*, f. 1771, ap. 194, b. 11, l. 4

pastarojo pareigūnų paaukštinimo. Vietos valdžia galėjo kreiptis į LSSR KGB pirmininką dėl vietinių čekistų atleidimo ar pakeitimo. Antai Dūkšto rajono sekretorius kreipėsi į LSSR KGB pirmininką K. Liaudį, prašydamas pašalinti iš pareigų arba perkelti dirbti kitur KGB partinės organizacijos narį ir operatyvinį darbuotoją V. Filčenko, kuris, anot jo, blogai dirba ir menkai dalyvauja partinės organizacijos veikloje¹¹⁹.

KGB partinė organizacija ir LKP CK Administracinių organų skyrius buvo tos struktūros, kuriomis remdamasi, partija irgi siekė daryti įtaką KGB veiklai. Minėto skyriaus darbo planų analizė rodo, kad daugiau dėmesio jis skyrė KGB darbui su kadrais ir šios institucijos partinės organizacijos veiklai.¹²⁰ Antai LSSR KGB pirmininkas gen. mjr. K. Liaudis kreipėsi į LKP CK Administracinių organų skyrių, kad jis tarpininkautų parenkant kandidatus į KGB mokyklą¹²¹. LKP CK Administracinių organų skyrius galėjo daryti didesnę įtaką kadrams. KGB partinės organizacijos pateikdavo šiam skyriui KGB darbuotojų partines charakteristikas, kas taip pat galėjo turėti įtakos tolesnei šių žmonių karjerai. Štai LSSR KGB nusiuntė Administracinių organų skyriui partinės organizacijos parengtą A. Raslano partinę charakteristiką¹²². Be to, šis skyrius daugiau dėmesio skyrė kitoms teisėtvarkos institucijoms – VRM, prokuratūrai. Iš to taip pat galima spręsti, ką ši struktūra galėjo kontroliuoti, o ko – ne. KGB partinė organizacija buvo ir KGB kadru drausmės, tvarkos bei politinio švietimo struktūra. Svarbiausias jos tikslas – užtikrinti, kad būtų įgyvendinti partijos ir vyriausybės nutarimai ir kad KGB jais vadovautųsi¹²³. Pažymėtina, kad KGB padalinių partinės organizacijos

---

¹¹⁹ Dūkštų rajono partijos sekretoriaus E. Bulatovo 1959 m. kovo 23 d. raštas LSSR KGB pirmininkui K. Liaudžiui dėl KGB partinės organizacijos nario V. Filčenko, *ibid.*, f. 5835, ap. 19, b. 21, l. 12–13

¹²⁰ LKP CK Administracinių organų skyriaus 1968 m. pirmojo ketvirčio darbo planas, *ibid.*, f. 1771, ap. 241, b. 40, l. 1; LKP CK Administracinių organų skyriaus 1983 m. darbo planas, *ibid.*, f. 1771, ap. 261, b. 260, l. 3

¹²¹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1956 m. vasario 9–10 d. raštas LKP CK Administracinių organų skyriaus viršininko pavaduotojui I. Jurgaičiui dėl tarpininkavimo parenkant kandidatus į KGB mokyklą, *ibid.*, f. 1771, ap. 193, b. 13, l. 5

¹²² LSSR KGB pirmininko pavaduotojo kadru reikalams raštas, papildantis raštą Nr. 6 / 34445, kuriame pateikiama P. Raslano charakteristika, *ibid.*, ap. 208, b. 11, l. 26

¹²³ LSSR KGB partinės organizacijos 1954 m. gegužės 1 d. susirinkimo Nr. 1 pranešimas apie kai kuriuos partinės organizacijos uždavinius, įkūrus LSSR KGB, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 9, l. 21

buvo atskaitingos ne vietos partinei valdžiai, kaip kitų institucijų, o LKP CK Administracinių organų skyriui.

Nenuostabu, kad tokia partijos politika, kai aukštais KGB pareigūnais tapdavo ne čekistai, o iš šalies atėję partiniai, partijos kišimasis į KGB reikalus sulaukdavo čekistų nepasitenkinimo. LSSR KGB pirmininkas Eduardas Eismuntas su nemaža ironijos doze kalbėjo apie KGB ir partijos bendradarbiavimą bei partijos vadovavimą saugumui. Anot jo, KGB pirmininkas Juozas Petkevičius pusę savo darbo laiko praleisdavęs LKP CK rūmuose, o įvairiuose KGB pasitarimuose lankydavęs LKP CK Administracinio skyriaus vedėjas Vitalijus Geržonas dalį laiko pramiegodavęs, dalį – kalbėdavęs ne į temą¹²⁴.

1964 m. nuo valdžios nušalinamas N. Chruščiovas. Šiame perversme sovietinis saugumas jau nebepalaikė N. Chruščiovo dėl vietiniams čekistams nepalankių pokyčių šioje institucijoje bei galių suvaržymo. Po perversmo L. Brežnevas kaip ir N. Chruščiovas stengėsi įtvirtinti savo valdžią ir pašalinti savo konkurentus bei buvusių N. Chruščiovo bendražygius. 1965–1966 m. vyko konkurentų šalinimas. Po 1966 m. 23-ajame partijos suvažiavimo pradėta destalinizacija, atitinkamai ir KGB statuto rehabilitavimas,¹²⁵ kas turėjo didžiulės įtakos KGB galioms augti ir represinės politikos sugriežtėjimui. 1966 m. SSKP CK prezidiumas vėl virto politiniu biuru, kuris turėjo mažiau narių, todėl mažiau asmenų galėjo susipažinti su KGB veikla,¹²⁶ atitinkamai ir kontroliuoti. Keičiama ir KGB vadovybė. Nauju KGB vadovu 1967 m. paskirtas partijos funkcionierius J. Andropovas. 1973 m. jis tapo pilnateisiu SSKP CK politinio biuro nariu, atitinkamai ir LSSR KGB vadovas tapo LKP CK biuro nariu. KGB pirmininko įtraukimas į aukščiausią partijos sluoksnį turėjo užtikrinti didesnę partijos vadovybės kontrolę bei įtaką. Tačiau kai KGB vadovai tapo politinio biuro nariais, CK padaliniai turėjo dar mažiau galimybių kontroliuoti sovietinį saugumą¹²⁷.

¹²⁴ *Ganusauskas E.* Op. cit., p. 119

¹²⁵ *Shapiro L.* The Communist party, p. 581

¹²⁶ *Петров Н.* Первый председатель КГБ Иван Серов, с. 165

¹²⁷ *Стецовский Ю.* Op. cit, т. 2, с. 110

Tad nors KGB tapo galingesnis, bet tai jį dar labiau susiaistė su partijos vadovybe ir generaliniu sekretoriumi L. Brežnevu¹²⁸. Tačiau apie asmeninę L. Brežnevo kontrolę KGB veiklai galima kalbėti tik jo realaus valdymo laikotarpiu. Blogėjant jo sveikatai, į savo rankas valdžią perėmė CK biuro nariai, tad ir KGB atitinkamai įgavo daugiau galių ir ėmė elgtis savarankiškiau.

Šio laikotarpio pokyčiai turėjo įtakos ir LKP CK bei LSSR KGB santykių dinamikai. Jeigu N. Chruščiovo laikotarpiu randama nemažai vietinių partinių institucijų ir KGB susirašinėjimo, didesnio partijos spaudimo, tai 1964 m. pasikeitus valdžiai Maskvoje, tokio intensyvaus susirašinėjimo jau nebėra. Prie L. Brežnevo visos partinės kontrolės pastangos nuėjo niekais.¹²⁹ LKP CK neįgavo tokių galių KGB veiklai kaip SSKP CK vadovai.

Sudėtingus LSSR KGB ir LKP CK santykius iliustruoja bei patvirtina jos savarankiškumą nuo LKP CK ir aukštų nomenklatūros atstovų A. Brazausko, V. Astrausko atsiminimai. Anot V. Astrausko, buvusio LSSR AT prezidiumo pirmininko, nors LSSR KGB buvo partijos akys bei ausys ir veikė vadovaujamas partijos, tačiau KGB veikla niekada nesvarstyta LKP CK plenumuose ar partijos miestų ir rajonų skyriuose, tad tarp KGB ir rajoninių partijos komitetų kildavo konfliktų¹³⁰. Iš to galima daryti išvadą, kad tik aukščiausioji partijos valdžia realiai kontroliavo šią instituciją. Tuo tarpu buvęs LKP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas KGB ir partijos santykius apibūdino šiek tiek kitaip. Anot A. Brazausko, saugumas kontroliavo partiją, o partija saugumui neturėjo jokios įtakos. Nuo saugumo priklausė, ar žmogus įstos į partiją, išvyks į užsienį, bus paskirtas į aukštesnes pareigas. Formaliai KGB buvo sąjunginio ir respublikinio pavaldumo institucija, bet realiai – sąjunginio pavaldumo. KGB buvo ne LKP bendrininkas, o trukdis¹³¹. A. Brazauskas daugiau kalbėjo apie LSSR KGB pavaldumo SSKP CK ar LKP CK problemą, nes jis dirbo aukščiausiajame partiniame lygmenyje. Tačiau su

---

¹²⁸ Земцов И. Андропов: политические дилеммы и борьба за власть. Иерусалим [s. n.] 1983, с. 38

¹²⁹ Стецовский Ю. Op. cit., т. 2, с. 110

¹³⁰ Astrauskas V. Op. cit., p. 77–79, 84

¹³¹ Brazauskas A. Op. cit., p. 120–121

jo teiginiu, kad LKP CK neturėjo jokios įtakos LSSR KGB, galima sutikti tik iš dalies. Vietinė aukščiausioji partijos valdžia tikrai turėjo KGB įtakos, nes jis įėjo į LKP CK nomenklatūrą, tad tam tikri įtakos svertai egzistavo. Minėtuose A. Brazausko žodžiuose galima išvelgti tam tikrą norą atsiriboti ir išvengti LKP CK bei LSSR KGB santykių klausimo. Vis dėlto reikia atsižvelgti ir į tai, kad LKP CK pirmuoju sekretoriumi jis dirbo paskutiniaisiais sovietinio režimo metais, kai LKP CK ir LSSR KGB santykiai buvo sudėtingi.

KGB veiklos partinės kontrolės mechanizmų kūrimas buvo vienas iš svarbiausių tikslų partinei vadovybei užtikrinant savo valdžios saugumą. Tačiau skirtingi SSKP CK vadovai skirtingai ją suvokė ir tai sąlygojo skirtingus partinės kontrolės lygmenis. Jeigu valdant N. Chruščiovui stipresnė partinė kontrolė turėjo apimti ir vietinį lygmenį, tai L. Brežnevo valdymo metu apsiribojo aukščiausios valdžios įtaka. Nors LSSR KGB pirmininkas ir įėjo į LKP CK biurą bei sukurti atitinkami partiniai dariniai turėjo užtikrinti didesnę KGB veiklos partinę kontrolę, tačiau tik SSRS KGB ir LKP CK pirmasis sekretorius, galėjo realiai kontroliuoti LSSR KGB veiklą.

2. 1. 2 LKP CK įtaka LSSR KGB veiklai ir jos ribos

LKP CK siekį labiau nulemti LSSR KGB rodo padidėjęs dėmesys ne tik KGB kadru politikai, bet ir jo veiklai. KGB veikla turėjo griežtai atitikti partinius nutarimus, todėl po 1954 m. visi KGB veiklą reglamentuojantys nutarimai, įstatymai, direktyvos pasirodydavo tik po to, kai jiems pritardavo partinė vadovybė ir formaliai aukščiausios valstybinės institucijos – Ministrų Taryba ar Aukščiausioji Taryba, o partijos nurodymai tapo privalomi¹³². LSSR KGB veiklos prioritetai ir kryptys turėjo remtis ne tik SSKP CK, SSRS KGB direktyvomis, bet ir LKP CK nutarimais. Pastebėtina, kad partijos įtaka operatyvinei, agentūrinei veiklai buvo nedidelė. Ji susijusi tik su agentų iš

---

¹³² Петров Н. Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 гг., с. 310

partinio aktyvo verbavimo klausimais. Nuo partinės vadovybės sprendimo priklausydavo komunistų partijos narių verbavimo, pasiklausymo, sekimo klausimai, kai pirmieji sekretoriai kiekvienu atveju turėjo teisę duoti leidimą verbuoti komunistų partijos nari¹³³.

Partija vaidino svarbiausią vaidmenį legitimuojant priemones, kurios prisidėjo prie KGB tikslų įgyvendinimo, tačiau ji galėjo ir neatsižvelgti į KGB prašymus. Jeigu KGB veikė pagal instrukcijas, tam tikrus šablonus, SSRS KGB direktyvas, tai vietinės partinės valdžios politiniai sprendimai priklausė nuo politinių realijų, buvo vertinama ar sprendimai politiškai jai naudingi ar ne, ar KGB siūlomos priemonės efektyvios, nes tai ir nulemdavo partijos apsisprendimą. Tai taip pat galima vertinti kaip įtaką jos veiklai. Kaip įtaka KGB veiklai vertintina ir sovietinio saugumo bei partinių institucijų sąveika, bendra veikla tam tikrose srityse. Apie jų bendrą veikimą, bet pabrėžiant partijos vadovavimą, kalba 1969 m. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus teigdamas, kad „KGB dirba vadovaujamas partijos, mūsų santykiai, šios institucijos organiškai susijusios sprendžiant uždavinius, kuriuos nustatė partija ir vyriausybė.“¹³⁴. Ypač glaudi partijos ir KGB sąveika atsiskleidžia bendroje veikloje prieš pasipriešinimo dalyvius. LSSR KGB pažymoje apie naudotas priemones prieš buvusius tremtinius, kalinius teigiama, kad KGB tikslas – organizuoti ir koordinuoti agentūrinį-operatyvinį, propagandinį ir profilaktinį darbą, palaikant glaudžius ryšius su LKP CK, partijos padaliniais ir vietinėmis struktūromis¹³⁵.

LKP siekis nulemti ir labiau kontroliuoti KGB veiklą ypač išryškėjo kriziniais 1956 m., 1968 m. ir 1972 m. Tačiau ir „ramiais“ laikais partija nuolat ragino saugumiečius stiprinti agentūrinį darbą tarp išeivių, buvusių kalinių ir tremtinių¹³⁶. Kai kurioms KGB veiklos sritims LKP CK skyrė ypatingą dėmesį

---

¹³³ Anušauskas A. Geležinė uždanga // Ekstra. 2002, vasario 11 d.–14 d., p. 21

¹³⁴ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo 27 d. pranešimas KGB operatyvinių darbuotojų pasitarime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 201

¹³⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko J. Obukauskio 1966 m. vasario 3 d. pažyma apie operatyvinę padėtį ir pagrindines KGB veiklos prieš buržuazinius nacionalistus kryptis, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 172

¹³⁶ LKP CK Prezidiumo 1963 m. rugsėjo 24 d. nutarimas dėl KGB darbo ir jo tobulinimo, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 324, l. 354–355

ir veikė su juo išvien. Ypač minėtina religinio pasipriešinimo slopinimas, kenkimas politinei išeivijos veiklai bei vadinamų negatyvių procesų tarp jaunimo ir inteligentų neutralizavimas. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas valdžiai pavojingoms visuomenės grupėms: buvusiems tremtiniais, politiniams kaliniams ir nepriklausomos Lietuvos veikėjams, vadinamiesiems buržuaziniams nacionalistams¹³⁷. Nors KGB dėmesys šiai visuomenės grupei buvo neadekvačiai didelis ir visiškai nepriklausė nuo jų keliamos tariamos grėsmės, dauguma jų nuo aktyvios veiklos buvo nusišalinę. Tad šį KGB padidintą dėmesį reikėtų vertinti kaip partijos keliamą politinę užduotį¹³⁸.

LKP ir LSSR KGB darė viską, kad būtų nuslopintos valstybingumo siekių ir tautiškumo apraiškos ar tai būtų okupuotoje Lietuvoje ar išeivijoje. Būtina pabrėžti, kad LKP CK buvo labiau nei KGB suinteresuota nuslopinti šias apraiškas, nes nuo to priklausė ir jų buvimo valdžioje klausimas. O KGB savo veikla tik prisidėjo prie valdžios palaikymo.

KGB ir LKP CK sąveika, veikiant savo kompetencijos sferose, atsiskleidžia vykdant antireligines kompanijas. Pavyzdžiui, Lietuvoje antireliginė kampanija prasidėjo anksčiau, nei tam buvo duotas ženklas iš Maskvos, t. y. 1958 m. Jau 1957 m. Lietuvoje buvo priimtas LKP CK nutarimas „Apie mokslinės-ateistinės propagandos padėtį“, į kurį atitinkamai reagavo ir KGB, imdamasis represijų prieš kunigus. 1957–1958 m. nuteista 13 kunigų¹³⁹. LSSR KGB dokumentuose jaučiamas aiškus komunistų partijos indėlis ir pagalba KGB, kuris ėmėsi veiksmų prieš kunigus, besipriešinančius religijos laisvės suvaržymui. KGB sankcijos ir bausmės kunigams eidavo su partijos sankcionavimu ar net inicijavimu. Kunigo Roko Puzono suėmimo klausimas buvo derintas su LKP CK¹⁴⁰. 1983 m. nuteistas už spekuliaciją religinio kulto daiktais (164 str.) kunigas Antanas Šeškevičius, nors KGB

---

¹³⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininko A. Naro pranešimas apie buržuazinių nacionalistų veiklos išaiškinimą ir neutralizavimą 1964 m. vasario 18 d. KGB operatyviniame pasitarime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 65

¹³⁸ LSSR KGB partinės organizacijos 1955 m. balandžio 11 d. pranešimas apie KGB partinės organizacijos Nr. 1 partinę veiklą, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 23, l. 99

¹³⁹ *Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, p. 186–187

¹⁴⁰ LSSR KGB pirmininko gen. ltn. J. Petkevičiaus raštas SSRS KGB 5-ajai valdybai bei Tardymo skyriui dėl kunigo R. J. Puzono patraukimo baudžiamojo atsakomybėn, *ibid.*, K-1, ap. 46, b. 1375, l. 147–148

manė, kad netikslinga jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, tačiau viską nulėmė Klaipėdos rajono partinė valdžia, kuri manė, kad KGB išpėjimai nedaro poveikio¹⁴¹. Tais pačiais metais LKP CK, remdamasis KGB dokumentais, įpareigojo KGB ir prokuratūrą patraukti kunigus S. Tamkevičių, A. Svarinską ir J. Kaunecką baudžiamojon atsakomybėn¹⁴². Net ir pertvarkos laikotarpiu KGB kartu su LKP tęsė religinio antisovietinio pasipriešinimo slopinimą¹⁴³.

XX a. šeštajame dešimtmetyje partija darė įvairias kliūtis grįžti į Lietuvą buvusiems politiniams kaliniams ir tremtiniam, nes laikė juos potencialia grėsme. LKP CK 1956 m. rašte SSKP CK buvo teigiama, kad dėl įtampos šalyje 1956 m. kaltos ne tik užsienio radijo stotys, išeiviai, bet ir grįžę namo politiniai kaliniai, dauguma iš jų – buvę nepriklausomos Lietuvos veikėjai, todėl ragino apsvarstyti pasiūlymus dėl represinių priemonių priešiškiems elementams taikymo¹⁴⁴. Tokia partijos pozicija nulėmė ir KGB nuolatinį dėmesį šiai visuomenės grupei.

Atviresnius kultūrinius ryšius su užsienio lietuviais, KGB veiklą prieš išeiviją inspiravo komunistų partija, nes jai buvo aktualu turėti rėmėjų ir legitimuoti savo valdžią¹⁴⁵ bei neutralizuoti nukreiptą prieš sovietinę sistemą išeivių veiklą. 1969 m. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus KGB vadovų pasitarime pabrėžė, jog būtina plėsti SSRS šalininkų ratą¹⁴⁶. Tai atitinkamai suaktyvino ir KGB veiklą tarp lietuvių išeivijos. LSSR KGB bei LKP sąveika pastebima ir kitose srityse, kuriose partija jautė potencialią neigiamą Vakarų įtaką, ir ėmėsi bendros veiklos prieš meno, mokslo žmones, akademinį jaunimą.

---

¹⁴¹ Lietuvos SSR prokuroro vyr. padėjėjo, vyr. justicijos patarėjo J. Bakučionio 1984 m. spalio 11 d. žinutė apie kunigą Šeškevičių Antaną, *ibid.*, f. K-6, ap. 2, b. 210, l. 49–50

¹⁴² LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planas įgyvendinant GDOR „Pautina“ (1983 m. sausio 20 d.) *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 216, l. 146

¹⁴³ LSSR KGB kolegijos 1987 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintos svarbiausios priemonės siekiant tobulinti KGB operatyvinę veiklą ir darbą su kadrais remiantis SSKP CK 1987 m. sausio ir birželio mėn. plenumų nutarimais ir KGB kolegijos reikalavimais, išdėstytais SSRS KGB 1987 m. nutarimuose Nr. 0350 ir Nr. 0370, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 716, l. 128

¹⁴⁴ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1956 m. gruodžio 6 d. raštas SSKP CK Prezidiumui dėl įvykių Lietuvoje, susijusių su įvykiais Lenkijoje ir Vengrijoje, *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 314, l. 11

¹⁴⁵ *Streikus A.* Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas, p. 42

¹⁴⁶ *Op cit.*, p. 46

Aptariamu laikotarpiu pastebimas padidėjęs partijos dėmesys toms KGB veiklos sritims ir tiems jo metodams, kurie susiję su komunistine indoktrinacija, prie kurios KGB prisidėjo savo specifiniais metodais ir priemonėmis. Todėl propagandinė ir profilaktinė KGB veikla buvo partijos auklėjamojo darbo, didinančio politinį visuomenės budrumą, dalis¹⁴⁷.

Profilaktinė veikla buvo dalis kovos su negatyvia Vakarų ir pasipriešinimo dalyvių įtaka. LSSR KGB ypač glaudžiai bendradarbiavo su partinėmis profesinėmis, komjaunimo ir kitomis struktūromis kviesdamasis asmenis į profilaktinius pokalbius ir organizuodamas viešas profilaktikos akcijas, t. y. darydamas spaudimą per darbovietes, mokymo įstaigas ir spaudą. Pavyzdžiui, 1961 m. profilaktinis pokalbis su komjaunuoliu Algimantu Smolsku vyko pas Alytaus KGB įgaliotinį, dalyvaujant ir partinės valdžios atstovams¹⁴⁸. 1957 m. KGB Mažeikių poskyris, partijos rajono komiteto sekretoriui leidus, vedė profilaktinius pokalbius, o partijos antrasis sekretorius vedė susirinkimą Mažeikių septynmetėje mokykloje¹⁴⁹. Jiezno rajone 1954 m. KGB išaiškino pagrindinę jaunimo organizaciją. Viešai svarstant šių jaunuolių elgesį dalyvavo partijos rajono komiteto sekretorius ir LKP CK atstovas¹⁵⁰. Kadangi KGB siekė nuslėpti savo vaidmenį, tad viešas profilaktines akcijas jam padėjo vykdyti partinės institucijos.

Kompromitavimas – taip pat svarbi komunistinės indoktrinacijos forma siekiant atitraukti žmones nuo dalyvavimo antisovietinėje veikloje, tad partijos ir KGB bendradarbiavimas šioje srityje irgi akivaizdus. Antai LKP CK 1958 m. nutarimu prie Lietuvos SSR Mokslų akademijos Archyviniams dokumentams skelbti sudarytoje redakcijoje veikė ir KGB darbuotojai.¹⁵¹ Tai,

---

¹⁴⁷ LSSR KGB 5-osios tarnybos parengta medžiaga „Kova su priešininko ideologine diversija – kiekvieno tarybinio piliečio pareiga“ (1982 m. liepos mėn.), *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 247, l. 178

¹⁴⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus vyr. lt. I. Kazakovo 1961 m. balandžio 15 d. pažyma apie LSSR KGB įgaliotinio Alytaus rajonui aparato ideologinį darbą 1961 m., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 143, l. 16–17

¹⁴⁹ LSSR KGB įgaliotinio Mažeikių rajonui 1957 m. rugpjūčio 13 d. pranešimas LSSR KGB 4-osios valdybos viršininkui pplk. J. Obukauskui apie agentūrinį-operatyvinį darbą su priešišku elementu tarp inteligentų ir jaunimo, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1944, l. 13

¹⁵⁰ *Bagušauskas J. R.* Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas, p. 228

¹⁵¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko mjr. A. Naro 1960 m. spalio 27 d. pažyma apie KGB darbą spaudoje ir radijuje demaskuojant visuomenės akyse lietuvių ir kitus buržuazinius

kad kompromitavimas sankcionuotas partijos ir buvo svarbi komunistinės indoktrinacijos dalis, liudija ir LSSR KGB 1964 m. plano, kuris rengtas atsižvelgiant į SSKP CK sprendimus, tikslai: „KGB veikia kartu su partija stiprindamas ideologinį auklėjamąjį darbą, skatindamas tarybinio patriotizmo jausmą, didindamas politinį budrumą, ypač turint galvoje kenkėjišką veiklą, (...) taip pat diskredituodamas jaunimo akyse buržuazinį nacionalizmą ir jo skleidėjus, vykdydamas profilaktiką ir taip atitraukdamas politiškai nesubrendusius, sutrikusius asmenis.“¹⁵²

Kunigų kompromitavimas kaip antireliginės kompanijos dalis irgi vyko ne be partijos indėlio. KGB Kauno miesto padalinio 1979 m. veiklos ataskaitoje užfiksuota, kad siekiant visuomenės ir kunigų akyse sukompromituoti „Intrigantą“ (t. y. kunigą Bronių Laurinavičių), kartu su partiniais organais buvo suorganizuotas žymių mokslininkų laiškų siuntimas vyskupui Juozapui Matulaičiui-Labukui ir Liudvikui Pavilioniui, reikalaujant, kad „Intrigantas“ viešai atsiprašytų už šmeižtą per pamokslą¹⁵³.

Išeivijos organizacijų, radijo stočių kompromitavimas taip pat vyko partijai vadovaujant, nes LSSR KGB buvo įpareigotas pateikti LKP CK rekomendacijas, kaip gerinti kontrpropagandinį darbą kovojant su antisovietine išeivių veikla¹⁵⁴. SSKP ir LKP vis didesnę nerimą kėlė išeivijos bandymas susieti Baltijos šalių okupacijos klausimą su Helsinkio sutartimi ir diskredituojant juos norėta izoliuoti nuo susitikimo dalyvių. LKP CK skirtame LSSR KGB 1980 m. rašte dėl išeivijos veiklos prieš Madrido konferenciją siūlyta kontrpropagandos tikslais kompromituoti išeiviją¹⁵⁵. Taip norėta pakenkti Lietuvos laisvinimo veiklai tarptautinėje erdvėje, depolitizuoti jų

---

nacionalistus ir panaudojant visuomenę viešose profilaktikos akcijose, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 619, l. 291

¹⁵² LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl svarbiausių KGB operatyvinių priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 184, 189

¹⁵³ LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko plk. G. Bagdono 1979 m. gruodžio 12 d. pažyma apie KGB Kauno miesto skyriaus 1979 m. darbo rezultatus pagal 5-ąją liniją, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 175, l. 63

¹⁵⁴ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir organizacinių priemonių planas 1979 metams (1979 m. sausio 30 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 33, 39

¹⁵⁵ LSSR KGB 1980 m. kovo 20 d. raštas LKP CK dėl išeivijos planų, siejamų su Madrido saugumo ir bendradarbiavimo konferencija, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 300, l. 304

akcijas. Kitas pavyzdys – SSKP CK biuro 1985 m. vasario 26 d. nutarimas dėl priemonių pasitelkiant žiniasklaidą neutralizuoti Pabaltijo išėivijos antisovietines akcijas¹⁵⁶. Juo remdamasis, KGB organizavo kompromitavimo ir propagandos akcijas prieš išėivius. Siekdamas sustiprinti tarp išėivių patriotinį, t. y. palankų SSRS, judėjimą, kompromituoti juos tarptautinės bendruomenės akyse, KGB kartu su LKP CK sustiprino veiklą vadinamuosiuose pažangiuose išėivijos spaudos leidiniuose – „Laisvėje“ ir „Vilnyje“¹⁵⁷.

Taigi nusikalstama LKP CK ir LSSR KGB sąveika, bendras tam tikrų visuomenės grupių persekiojimas, represavimas yra akivaizdus.

2. 1. 3 LSSR KGB atskaitomybė ir įtaka LKP CK: fikcija ir realybė

Politinės ir ideologinės funkcijos bei uždaviniai, ypatinga ir privilegijuota padėtis darė KGB išskirtine, gana savarankiška ir galinga šalies institucija. Tačiau ar KGB galia, ypač komunistų partijos vadovybės atžvilgiu, istoriografijoje nėra pervertinama, ypač jei kalbėtume apie nomenklatūrinį biurokratinį LSSR KGB ir LKP CK ryšių pobūdį, nulėmusį jų bendravimo ir partinės kontrolės ribas. LSSR KGB ir LKP CK santykių sudėtingumą iliustruoja bei partinės kontrolės ribas nubrėžia LSSR KGB atskaitomybės už savo veiklą LKP CK problema. Klausimai, už ką LSSR KGB iš tikrųjų atsiskaitydavo partijai, liudija apie tai, kokia buvo reali ar tariama KGB atskaitomybė prieš LKP CK.

LSSR KGB ataskaitų turinys iliustruoja, už ką prieš LKP CK sovietinis saugumas buvo realiai atsakingas. KGB ataskaitose partinei valdžiai atsispindėdavo informacija apie operatyvinę padėtį respublikoje, miestuose ir rajonuose. Šios ataskaitos ne tik atskleisdavo partijai tikrąją situaciją šalyje, bet ir primesdavo KGB požiūrį į visus procesus. Tačiau iš LSSR KGB buvo

---

¹⁵⁶ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko V. Kontrimo 1987 m. kovo 24 d. pažyma apie SSKP CK biuro 1985 m. vasario 26 d. nutarimo „Apie priemonių neutralizuojant antisovietines Pabaltijo išėivijos akcijas“ įgyvendinimą, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 341, l. 251

¹⁵⁷ LSSR KGB agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita už 1962 metus (1963 m. sausio 5 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 324, l. 5

reikalaujama ne vien paprastos informacijos, bet ir padėties respublikoje bei procesu, vykstančių atskirose visuomenės grupėse, analizės, o kartu – pateikti išvadas, kas paskatino tam tikras antisovietines apraiškas ir kokių veiksmų ėmėsi KGB. Antai 1955 m. KGB pirmininkas pateikė ataskaitą LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, kurioje aptartas užsienio radijo stočių klausymasis Lietuvoje ir kaip KGB stengėsi užkirsti tam kelią¹⁵⁸. 1956 m. KGB pirmininkas parengė specialų pranešimą A. Sniečkui, kuriame pateikiama smulki 1956 m. Vėlinių įvykių ataskaita bei atsakomoji KGB reakcija į juos¹⁵⁹. 1959 m. KGB pirmininko ataskaitoje LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apžvelgiama operatyvinė padėtis bei procesai, vykę tarp jaunimo ir inteligentijos¹⁶⁰. Pastebėtina, kad šiose ataskaitose žymiai mažiau kalbama apie KGB veiksmus, o daugiau pateikiama operatyvinės situacijos analizės, tai irgi rodo, kad KGB atskaitomybė už savo veiklą LKP CK, vadinasi ir partinės valdžios kontrolė, buvo ribota ir sąlyginė.

Nemažą dalį KGB susirašinėjimo su partinėmis institucijomis sudarė informacijos apie asmenis teikimas. Savo iniciatyva ar partijos prašymu KGB rinkdavo ir teikdavo partijos narius ar kitus asmenis kompromituojančią informaciją¹⁶¹, kuri galėjo nulemti tolesnę šių asmenų karjerą ir ateitį. Po 1956 m. įvykių A. Sniečkui buvo pateikta KGB pažyma apie socialiai pavojingą elementą Lietuvos aukštosiose mokyklose¹⁶². Tokia KGB informacija galėjo tapti pretekstu pašalinti iš aukštųjų mokyklų nepatikimus asmenis.

Vietinių (miestų, rajonų) KGB padalinių vadovai taip pat partinei valdžiai teikė ataskaitas apie žmonių, netgi atskirų visuomenės grupių

---

¹⁵⁸ LSSR KGB pirmininko 1955 m. birželio 7 d. ataskaita LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir SSRS KGB pirmininko pavaduotojui dėl priešiškių elementų radijo stočių klausymosi ir provokacinių žinių skleidimo Lietuvoje, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 499, l. 34–38

¹⁵⁹ LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio mėn. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie lapkričio 2-os dienos įvykius, *ibid.*, b. 509, l. 181–202

¹⁶⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1959 m. vasario 3 d. operatyvinės padėties bei procesų tarp jaunimo ir kūrybinėje inteligentijoje ataskaita LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, b. 566, l. 17–23

¹⁶¹ LSSR KGB įgaliotinio Rokiškio rajonui įstaigos 1960 m. gegužės 31 d. pažyma Rokiškio rajono partijos sekretoriui apie medžiagą, kompromituojančią kai kuriuos rajono vadovaujančius asmenis, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 2820, l. 4–7

¹⁶² LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio 29 d. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie aukštosiose mokyklose besimokančius buvusių kalinių ir tremtinių vaikus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 206–226

nuotaikas, reakciją, laikyseną, ypač esant tokioms krizinėms situacijoms kaip 1956 m. ir 1968 m. įvykiai. Visuomenės ir atskirų jos grupių nuotaikų stebėjimas atsispindi KGB Trakų rajono įgaliotinio ataskaitoje vietiniai partinei vadovybei apie rajone gyvenančius politinius kalinius (jų veikla, nuotaikos, antisovietinės veiklos atvejai)¹⁶³. Taip pat partinė valdžia informuojama apie antisovietinius veiksmus, jų vykdytojus ir kokių KGB veiksmų ėmėsi juos neutralizuoti¹⁶⁴. Ypač partinei valdžiai svarbus visuomenės ramybės ir kontrolės palaikymas kriziniais laikotarpiais. Kauno miesto KGB skyriaus 1968 m. Čekoslovakijos įvykių metu ataskaitose miesto valdžiai agentų informacijos pagrindu atspindima žmonių reakcija ir laikysena¹⁶⁵. Didelę dalį ataskaitų sudarė kompromituojančios informacijos apie asmenis teikimas. Pavyzdžiui, KGB Rokiškio įgaliotinis rajono valdžiai pateikė vietinius vadovaujančius asmenis kompromituojančią informaciją (giminės užsienyje, kontaktai su užsieniečiais, veikla nepriklausomoje Lietuvoje, antisovietiniai pasisakymai ir t. t.)¹⁶⁶. Manytina, tai galėjo turėti įtakos jų tolimesnei karjerai. Tačiau tik vietinė partinė valdžia galėjo atleisti vadovaujančius asmenis iš darbo ar skirti kitas nuobaudas už prasižengimus. Priklausymas partinei nomenklatūrai tarsi šydas apsaugodavo juos nuo KGB. Tačiau tokia kompromituojanti informacija galėjo paskatinti partinę valdžią juos pašalinti ir tada jau jų niekas neapsaugos nuo KGB. Šios ataskaitos vis dėlto liudija ne apie vietinės partinės kontrolės lygmenį, o tik savo funkcijų vykdymą.

Partinėms struktūroms adresuoti KGB dokumentai, ataskaitos, raštai atskleidžia, kad sovietinis saugumas vykdė šią jam pavestą užduotį ne tik teikti informaciją pagal savo kompetenciją, bet ir rekomendacijas partijai, kad ši

---

¹⁶³ LSSR KGB Telšių rajonui įgaliotinio kpt. I Pranckaičio 1959 m. rugpjūčio 6 d. pažyma Telšių rajono partijos sekretoriui Križevičiui apie rajone gyvenančius buvusius politinius kalinius, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3705, l. 14–19

¹⁶⁴ LSSR KGB Šiaulių miesto įgaliotinio kpt. B. Žilinsko 1957 m. sausio mėn. pranešimas Šiaulių miesto partijos sekretoriui apie antisovietines apraiškas mieste 1956 m., *ibid.*, f. 3131, ap. 31, b. 21, l. 1–13

¹⁶⁵ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1968 m. rugpjūčio 9 d. pranešimo raštas Kauno miesto partijos sekretoriui K. Lengvinui apie Kauno gyventojų nuomonę apie įvykius Čekoslovakijoje ir pasitarimus Bratislavoje ir Černeje prie Tysos, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 145, l. 23

¹⁶⁶ LSSR KGB įgaliotinio Rokiškio rajonui pareigas einančio vyr. Lt. A. Paškevičiaus 1960 m. gegužės 31 d. pažyma Rokiškio rajono partijos sekretoriui drg. Adomaičiui apie kai kuriuos Rokiškio rajono vadovaujančius asmenis kompromituojančią medžiagą, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 2820, l. 4–6

atkreiptų dėmesį į vieną ar kitą problemą ar atrastų sprendimo būdą. Po 1956 m. Vėlinių įvykių KGB rekomendavo partijai apriboti galimybę buvusiems tremtiniams ir kaliniams, jų vaikams bei kitiems antisovietiniams elementams įstoti į aukštąsias mokyklas¹⁶⁷ ir siūlė partijai šalinti iš universiteto studentus bei siųsti juos į armiją¹⁶⁸. Kaip tik tokios priemonės ir buvo taikomos. 1959 m. KGB veiklos ataskaitoje užfiksuota, „kad komunistų partija pagal mūsų rekomendacijas išnagrinėjo klausimus ir problemas, kaip sumenkinti bažnyčios ekonominę galią ir atitraukti nuo jos tikinčiuosius. (...) LKP CK priėmė nutarimus imtis ekonominių sankcijų prieš katalikų bažnyčią bei kompromituoti dvasininkus partiniuose spaudos organuose.“¹⁶⁹ Dar viename rašte (1983 m.) raginama „(...) teikti pasiūlymus LKP CK, kad jis informuotų partijos rajonų ir miestų skyrius bei pasiūlytų jiems po Sigito Tamkevičiaus, Alfonso Svarinsko ir Jono Kaunecko suėmimo imtis kontrpropagandinių, juos kompromituojančių priemonių.“¹⁷⁰ Tai turėjo užtikrinti visuomenės rimtį vykstant šių kunigų teismo procesams.

Pertvarkos laikotarpiu LSSR KGB pirmininkas E. Eismuntas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariams sakė, kad „(...) kuomet stengiamasi atkurti buržuazinę santvarką, tai jau yra antitarybinė, antikonstitucinė veikla“, ir pareiškė, jog „jis, kaip *komunistų partijos narys* [kursyvas– A. P.], su tokia veikla kovosias“¹⁷¹, todėl KGB savo slaptame rašte LKP CK svarstė galimybę Sąjūdį uždrausti¹⁷².

Šie pateikti pavyzdžiai liudija, kad nors ir LSSR KGB teikdavo ataskaitas partinei valdžiai, bet jos apsiribodavo operatyvinės situacijos analize ir žymiai mažiau pristatydavo savo veiklos rezultatus, o tai liudija apie

---

¹⁶⁷ LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio 29 d. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie aukštosiose mokyklose besimokančius buvusių kalinių ir tremtinių vaikus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, 509, l. 226

¹⁶⁸ LSSR KGB pirmininko 1956 m. gruodžio 7 d. spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, papildantis 1956 m. lapkričio 24 d. raštą Nr. C / 4 / 920, *ibid.*, b. 509 l. 180

¹⁶⁹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. J. Sinicino 1960 m. sausio 16 d. ataskaita SSRS KGB pirmininkui A. Šešepinui apie LSSR KGB darbą 1959 m., *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 250, l. 15–16

¹⁷⁰ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planas įgyvendinant GDOR „Pautina“, (1983 m. sausio 20 d.) *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 216, l. 149–150

¹⁷¹ Čepaitis V. Sąjūdis ir LKP // Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas, *Sud. Kašauskienė V., Blažytė - Baužienė D.* Vilnius: LII I-kla, 1998, p. 54

¹⁷² Anušauskas A. KGB pozicija Lietuvos sąjūdžio atžvilgiu. *Op cit.*, p. 262

mažesnę atskaitomybę LKP CK nei savo tiesioginei valdžiai. KGB vis tik galėjo daryti įtaką partijos sprendimams, nes jie neretai buvo priimami saugumiečių pateiktos informacijos pagrindu. Tačiau būtina pabrėžti, kad galutinį sprendimą visada priimdavo partinė valdžia, ji savo nuožiūra į KGB rekomendacijas arba atsižvelgdavo, arba ne. Tai ir liudija apie LSSR KGB įtakos LKP CK ribas.

2. 2 KGB partinė organizacija kaip partinės kontrolės, politinio švietimo struktūra

LKP CK siekė daryti ne tik tiesioginę įtaką KGB veiklai, bet ir pasitelkė jo partinę organizaciją, daryti netiesioginę įtaką jos veiklai, akcentuojant tam tikrus klausimus politiniame švietime, formuojant tam tikrą požiūrį į lietuvių pasipriešinimo dalyvius ir KGB vaidmenį vykdant partijos nubrėžtus tikslus, pabrėžiant partijos ir KGB glaudumą.

KGB partinė organizacija – tai struktūra, per kurią buvo galima ne tik daryti partinę įtaką, nes partinės organizacijos buvo atskaitingos partijos vadovybei, bet ir įgyvendinti KGB kadru drausmės, tvarkos ir politinio švietimo politiką. Kaip tik dėl to partijos vadovybė buvo suinteresuota geru KGB partinės organizacijos darbu ir kaip tik dėl to ji nuolat kontroliavo KGB partinę ir politinio auklėjimo veiklą¹⁷³. Partija turėjo įtakos ne tik politiniam, idėjiniam ir partiniam saugumiečių švietimui, bet taip pat darė netiesioginį poveikį jų tarnybinei veiklai, nes stiprino tvarką, discipliną, skatino uoliai ir principingai atlikti pareigą pirmiausia partijai, o tik paskui – valstybei, formavo atitinkamą požiūrį į KGB veiklai keliamus uždavinius¹⁷⁴, skatino neigiamai žiūrėti į pasipriešinimo dalyvius ir jų veiklą. Partinę organizaciją sudarė tiek operatyviniai darbuotojai, tiek aptarnaujantis personalas. Kadangi

---

¹⁷³ LSSR KGB 5-osios tarnybos 2-ojo skyriaus 1983 m. sausio 14 d. pažyma apie darbo su kadrais 1982 metais ataskaitą, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 53, l. 3

¹⁷⁴ LSSR KGB kadru skyriaus parengtas darbo su kadrais 1976 m. planas (1976 m. sausio 14 d.), *ibid.*, b. 21, l. 57

operatyviniais darbuotojais galėjo būti tik komunistai arba komjaunuoliai, visi kadriniai darbuotojai priklausė partinei organizacijai. 1954 m. centriniame padalinyje buvo 672 asmenų, iš kurių 423 komunistų partijos nariai,¹⁷⁵ tad, manytina, toks buvo ir partinės organizacijos narių skaičius.

Tačiau nors partinė organizacija deklaravo, kad jų tikslas – „auklėti čekistinius kadrus ištikimybės komunistų partijai dvasia, tobulinti čekistinę veiklą, nukreiptą kovoti su partijos ir valstybės priešais“¹⁷⁶, iš tiesų jos neturėjo tiesioginių ir svarių svertų kontroliuoti KGB operatyvinės veiklos organizavimo ir vykdymo bei į tai kištis.

Partinių organizacijų, partinių komitetų, grupių veikla – tai partiniai susirinkimai, vykę kartą per mėnesį, ideologinė, šviečiamoji, mokomoji ir kultūrinė veikla. Susirinkimuose buvo aptariama organizacijos veikla, planai, skaitomi pranešimai, ataskaitos, keliami trūkumai, svarstomi KGB pareigūnų priėmimo į partiją klausimai. Dar vienas partinės organizacijos veiklos baras – visų skyrių periodiškai leidžiamas sienlaikraštis, kuriame atsispindėjo skyriaus organizacinė ir visuomeninė veikla, politinio švietimo klausimai, kultūrinis, sportinis ir gynybos darbas¹⁷⁷. Net dvylika LSSR KGB padalinių turėjo savo sienlaikraštį (jų pavadinimai atitiko skyrių veiklos sritis): LSSR KGB 2-osios valdybos 1-asis skyrius leido „Dzeržinskietį“, OTO (operatyvinis techninis skyrius) skyrius – „Signalą“, žvalgybos skyrius – „Žvalgybininką“¹⁷⁸. Dokumente, aptariančiame sienlaikraščio „Amžininkas“ („Sovremennik“) redakcinės kolegijos darbą, atsispindi laikraščio turinys: partinės organizacijos veikla, labiausiai pasižymėję asmenys, tarnybinė ir partinė disciplina, mokymasis. Tačiau pažymima, kad laikraštyje mažai dėmesio skirta kultūriniam ir estetiniam pareigūnų auklėjimui¹⁷⁹. Sovietinių švenčių šventimas

---

¹⁷⁵ LKP CK sekretoriaus M. Šumausko 1954 m. liepos 4 d. pažyma apie KGB partinio komiteto ir VRM partinės organizacijos susikūrimą, *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 1, l. 31

¹⁷⁶ LSSR KGB partinės organizacijos 1954 m. gegužės 1 d. susirinkimo Nr. 1 pranešimas apie kai kuriuos partinės organizacijos uždavinius, įkūrus LSSR KGB, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 19 l. 4

¹⁷⁷ LSSR KGB partinio komiteto 1964 m. birželio 16 d. susirinkimo pažyma apie KGB 1964 m. išleistų sienlaikraščių įvertinimą, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 41, l. 107

¹⁷⁸ *Ibid.*, l. 108–109

¹⁷⁹ LSSR KGB partinio komiteto sekretoriaus S. Skačkausko pasirašytas partijos komiteto sprendimas dėl sienlaikraščio „Amžininkas“ („Sovremennik“) redakcinės kolegijos darbo įvertinimo (1961 m. kovo 22 d.), *ibid.*, b. 35, l. 50

– taip pat svarbus partinės organizacijos darbo aspektas. LSSR KGB partijos komiteto 1955 m. balandžio 11 d. susirinkime buvo aptariama Gegužės 1-osios šventės programa¹⁸⁰. Greta darbinės veiklos rūpintasi kelti čekistų kultūrinę, estetinę ir moralinę lygį. To buvo siekiama raginant kolektyviai lankyti kultūros ir sporto renginius¹⁸¹. Bendras laisvalaikio leidimas turėjo tikslą stebėti, kontroliuoti vienas kitą.

KGB partinės organizacijos, jo padalinių partijos komitetų susirinkimų protokolų analizė rodo, kad pagrindinė partinės organizacijos veikla buvo partinis, politinis švietimas ir profesinis rengimas.

Partinės organizacijos narių KGB LSSR KGB partinės organizacijos veiklą iliustruojantis pavyzdys – šios organizacijos darbo 1964–1965 m. ataskaita. Ataskaitiniu laikotarpiu įvyko vienuolika biuro ir aštuoni partiniai susirinkimai, iš kurių trys – uždari, kuriuose galėjo dalyvauti tik komunistų partijos nariai. Ataskaitoje atsispindi tuose susirinkimuose aptarti klausimai: partinė, šviečiamoji ir auklėjamoji veikla (seminarai, užsiėmimai, paskaitos), sportas, vietinio vidaus laikraščio leidimo reikalai, lankomumas. Minimi ne tik laimėjimai, bet ir trūkumai, problemos, drausmės pažeidimai ir kaip ateityje numatoma darbą tobulinti¹⁸². Greta tarnybinės bei partinės veiklos minimas ir kultūrinis, visuomeninis darbas, bendras laisvalaikio leidimas¹⁸³. Specialiai KGB pareigūnų kultūrinei veiklai plėtoti įkurtas F. Dzeržinskio klubas, kuriame buvo rodomi filmai, vyko diskotekos, paskaitos, sportinė veikla (šaudymas, stalo tenisas, plaukimas)¹⁸⁴. LSSR KGB partijos komiteto 1967 m. kultūrinės veiklos plane minimos paskaitos politikos, ekonomikos ir

---

¹⁸⁰ LSSR KGB partinio komiteto 1955 m. balandžio 11 d. susirinkimo protokolas Nr. 8, *ibid.*, b. 23, l. 91

¹⁸¹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1977 m. gruodžio 23 d. pažyma apie skyriaus darbą su kadrais, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 21, l. 172

¹⁸² LSSR KGB partinės organizacijos Nr. 9 1965 m. birželio 18 d. informacija apie jo veiklą 1964 m. spalio – 1965 birželio mėn., *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 5557, l. 15–27

¹⁸³ LSSR KGB partinio komiteto 1974 m. rugpjūčio 19 d. susirinkimo protokolas Nr. 10, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 189, l. 57–60

¹⁸⁴ LSSR KGB partinio komiteto 1957 m. gegužės 9 d. pažyma apie F. Dzeržinskio klubo veiklą, *ibid.*, b. 27, l. 112–121

ideologinėmis temomis, ekskursijos į istorines Vilniaus, Kauno vietas, lankymasis Skaičiavimo mašinų gamykloje, muziejuose¹⁸⁵.

Čekistinis švietimas – tai svarbiausia partinės organizacijos veiklos sfera. Jį sudarė kolektyvinis ir individualus mokymasis, kurio metu saugumiečiai studijavo teorinius marksizmo-leninizmo pagrindus, partijos suvažiavimų ir plenumų medžiagą, CK nutarimus, šalies vadovų kalbas, metodinę medžiagą, susijusią su operatyvine veikla. Antai LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus 1982 metų darbo su kadrais plane nubrėžtos tokios partinės organizacijos ideologinio darbo gairės: „(...) remiantis 1979 m. SSKP, LKP CK ir jų suvažiavimų nutarimais, kreipti KGB kadro ideologinį darbą į idėjinį politinį komunistų grūdinimą, stiprinti jų marksistinius-lenininius ir moralinius-etinius principus, kurie privalomi kiekvienam čekistui kaip politiniam partijos kariui“¹⁸⁶.

LSSR kadro skyriaus ir partinės organizacijos parengti švietimo bei auklėjimo planai, jų tematikos raida 1954–1990 metų laikotarpiu liudija ir KGB veiklos prioritetų kitimą, naujus iššūkius ir kilusias problemas, operatyvinės situacijos šalyje pokyčius. Tai liudija, ko iš etatinių darbuotojų siekė ir norėjo partijos bei KGB vadovai. Pavyzdžiui, šeštajame dešimtmetyje atsispindi raginimai užbaigti kovą su likusiais partizanais ir kitais vidaus priešais.¹⁸⁷ Kitais dešimtmečiais išryškėja kitos realijos ir tokie iššūkiai, kaip kova su ideologine diversija, Vakarų valstybių žvalgybine veikla, suaktyvėjusia išeivijos, disidentų, katalikų bažnyčios veikla, nauji iššūkiai tokiose vidaus kontržvalgybos srityse, kaip slaptumo ir kontrolės palaikymas strategiškai svarbiuose objektuose, turizmo sektoriuje ir nuolatiniai raginimai tobulinti veiklos įgūdžius bei tolimesnis partiškumo ir komunistinės ideologijos diegimas. Pavyzdžiui, 1965 m. KGB pavaduotojas V. Konoplenko rekomendacijose KGB padaliniam dėl čekistinio darbo rengimo ir mokymosi

---

¹⁸⁵ LSSR KGB partinio komiteto 1967 m. kovo 24 d. patvirtintas kultūrinės ir visuomeninės veiklos 1967 m. kovo mėn.–rugsėjo mėn. planas, *ibid.*, b. 47, l. 27–29

¹⁸⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus 1982 m. politinio auklėjamojo darbo su kadrais planas (1982 m. kovo 5 d.), *ibid.*, K-42, ap. 1, b. 17, l. 27

¹⁸⁷ LSSR KGB aparato bendras komunistų susirinkimas (1954 m. liepos 30 d.), *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 11, l. 103

siūlo atkreipti dėmesį į tokias temas, kaip kova su imperializmo agentūra, technine žvalgyba, paslapčių apsauga bei ideologinės diversijos neutralizavimas¹⁸⁸. Aštuntajame dešimtmetyje, pavyzdžiui, Trakų rajono 1975 m. darbuotojų partinės organizacijos tematikos: priemonės prieš nacionalistinių ir klerikalinių elementų priešišką veiklą, ar ideologinio darbo sustiprinimą.¹⁸⁹ Būtent tuo laikotarpiu jaučiamas šių grupių suaktyvėjimas. 1989 m. „Z“ tarnybos 3-ojo skyriaus darbo su kadrais ataskaitoje atsispindi didesnis dėmesys partijos politikos aiškinimui,¹⁹⁰ kaip čekistų moraliniam ir politiniam angažavimui, kas labai svarbu pertvarkos laikotarpiu, kai partija ir KGB jautė vis didesnę spaudimą. Tai, kad operatyvinės padėties pokyčiai nulėmė ne tik KGB metodų taikymą, bet ir švietimą liudija KGB partinio švietimo tikslai pertvarkos ir 1990–1991 metų laikotarpiu, kai buvo itin svarbu konsoliduoti, mobilizuoti ir motyvuoti kadrus bei užtikrinti KGB tikslų vykdymą, prisitaikant prie situacijos čekistai netgi raginami mokytis lietuviškai, kas rodo jų ketinimus adaptuotis prie esamų sąlygų,¹⁹¹ kad būtų galima toliau veikti. Nors pati čekistų retorika ir politiniai tikslai nesikeitė.

Labai svarbus buvo ne tik KGB pareigūnų politinis švietimas, bet ir komunistinių vertybinių skiepijimas, ideologinis parengimas ir angažavimas. Iš KGB darbo su kadrais plano matyti, kad buvo siekiama „nuolat gerinti idėjinį-politinį ir kultūrinį lygį, formuoti tvirtas idėjines pozicijas, sovietinį patriotizmą, internacionalizmą, aukštas politines ir moralines savybes“¹⁹² bei nepakantumą tėvynės priešams¹⁹³. Partinių surinkimų temos rodo, kokia linkme KGB pareigūnai buvo auklėjami ir šviečiami – „Dvasinis čekisto

---

¹⁸⁸ LSSR KGB 1965 m. rugsėjo mėn. raštas LSSR KGB padaliniam dėl čekistinio parengimo 1965 metais, f. K-42, ap. 1, b. 5, l. 114–115

¹⁸⁹ LSSR KGB Trakų rajono skyriaus 1975 m. gruodžio 23 d. raštas LSSR KGB viršininko pavaduotojui V. Paplauskui dėl partinės organizacijos darbo, Ibid., f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 62

¹⁹⁰ LSSR KGB „Z“ tarnybos 3-ojo skyriaus pažyma apie auklėjamąjį darbą 1989 metais (1989 m. gruodžio 26 d.), ibid., f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 157

¹⁹¹ LSSR KGB 1990 m. vasario 10 d. darbo su kadrais svarbiausių priemonių planas 1990 metams, ibid., f. K-1, ap. 46, b. 58, l. 7

¹⁹² LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1978 m. darbo su kadrais planas (1978 m. sausio 13 d.), ibid., f. K-42 ap. 1, b. 24, l. 103

¹⁹³ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1977 m. gruodžio 23 d. pažyma apie skyriaus darbą su kadrais, ibid., b. 21, l. 170

komunisto įvaizdis¹⁹⁴, „Internacionalizmas – svarbiausias čekisto komunisto principas“¹⁹⁵. Prie ideologinio rengimo priskirtini ir susitikimai su senais čekistais, aukštais partijos veikėjais, garbės lentų ir nuotraukų stendų įrengimas¹⁹⁶. Turbūt neatsitiktinai buvo pateikiamas F. Dzeržinskio ir čekistų kovojusių prieš partizanus, pavyzdžiai bei įvaizdžiai, kuriais reikėtų sekti ir lygiuotis. Tai tik dar kartą leidžia įsitikinti tiek šios institucijos veiklos, tiek vertybių tęstinumu per visą sovietinį laikotarpį.

Rūpintasi ne tik išsilavinimu, bet ir siekta formuoti tam tikrą čekistinę pasaulėžiūrą, kas matyti iš to, kokias vertybes bei požiūrius buvo norima įdiegti. Neatsitiktinai tai vadinama „propaganda paskaitų metu“¹⁹⁷. „Čekistinio mokymo tikslas – ugdyti čekistus imtis aktyvių puolamųjų priemonių prieš veiksmus, kurie priešiški SSRS, išanalizuoti pagrindinius priešininkus ir kaip su jais kovoti“¹⁹⁸, – tokie skelbiami mokymosi uždaviniai. KGB pareigūnai auklėti puolamąja ir priešiškuo Vakarams dvasia. Nuolat buvo rengiami seminarai apie ideologinę diversiją, rodomi šios tematikos filmai¹⁹⁹. Kokio pobūdžio informacija buvo pateikiama, koks požiūris buvo formuojamas, iliustruoja, pavyzdžiui, LSSR KGB Mažeikių skyriaus 1969 metais prašymas atsiųsti literatūros apie „negatyvių procesų kūrybinėje inteligentijoje ir akademinėje bendruomenėje tyrimą ir neutralizavimą; nacionalistinių elementų SSRS teritorijoje kenkėjišką veiklą; KGB penktųjų padalinių darbą stiprinant kovą su kenkėjiškomis apraiškomis ir buržuazinio nacionalizmo sutriuškinimą“²⁰⁰. Ugdyti drausmę, kuri užtikrintų kokybišką bei

---

¹⁹⁴ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1974 m. partinių ir tarnybinių priemonių planas atrenkant, apmokant ir politiškai auklėjant 5-ojo skyriaus kadrus (1974 m. sausio 9 d.), *ibid.*, b. 16, l. 26

¹⁹⁵ LSSR KGB 5-ojo skyriaus darbo su kadrais 1973 m. ataskaita (1974 m. sausio 10 d.), *ibid.*, b. 16, l. 19

¹⁹⁶ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1974 m. partinių ir tarnybinių priemonių planas atrenkant, apmokant ir politiškai auklėjant 5-ojo skyriaus kadrus (1974 m. sausio 9 d.), *ibid.*, l. 29–30

¹⁹⁷ LSSR KGB partinio komiteto 1954 m. birželio 18 d. nutarimas dėl 1954–1955 mokslo metų rezultatų ir planų, *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 11, l. 78

¹⁹⁸ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. V. Konoplenko 1965 m. spalio 29 d. raštas LSSR KGB įgaliotiniui Lazdijų rajonui „Dėl čekistinio auklėjimo temų 1965 m.“, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 5, l. 114

¹⁹⁹ LSSR KGB 5-iosios tarnybos 3-iojo skyriaus pažyma apie poskyrio auklėjamąjį darbą 1987 m. (1988 m. vasario 10 d.), *ibid.*, ap. 46, b. 56, l. 126

²⁰⁰ LSSR KGB Mažeikių raj. skyriaus l. e. viršininko pareigas kpt. S. Jakučio 1969 m. gruodžio 1 d. prašymas atsiųsti čekistinio auklėjimo literatūros, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 8, l. 190

efektyvų darbą – dar vienas tikslas, kurį deklaravo KGB partinė organizacija, nes profesinis rengimas buvo sudedamoji politinio auklėjamojo darbo dalis²⁰¹.

Tačiau visi šie KGB planai – labiau deklaratyvūs. KGB partinių organizacijų ir KGB kadro skyrių ataskaitos rodo, kad šviečiamoji veikla nebuvo tokia veiksminga, kiek į ją buvo dedama vilčių siekiant išvengti drausmės pažeidimų ar pagerinti lankomumą. Tai patvirtina, kad ir LSSR KGB Kauno partinės organizacijos 1964 m. darbo ataskaita, kurioje konstatuojama, jog politinių renginių lankomumas yra prastas, pasitaiko drausmės pažeidimų, ypač piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais²⁰². O apibendrinant 1971 m. KGB partinės organizacijos darbą daroma išvada, kad KGB partinė organizacija dar prastai dirba ir tai turi įtakos pareigūnų tarnybinei veiklai bei paaiškina, kodėl ji ne be trūkumų²⁰³.

Partinė organizacija žiūrėjo į saugumiečius kaip į komunistus. Komunistinė ideologija ir partijos politika jiems turėjo būti savotiškas tarnybinės veiklos gidas: pirmiausia jie buvo komunistai, o tik tada – čekistai. Savo darbe saugumiečiai turėjo vadovautis komunistine pasaulėžiūra ir jiems tai buvo skiepijama. Partinė organizacija diegė čekistines tradicijas ir tokias vertybes, kaip antivakarietiškas, nepakantumas priešams, Dzeržinskio kultas, partiškumas. Vadovavimasis šiomis vertybėmis čekistams turėjo padėti efektyviai įgyvendinti operatyvinę veiklą.

2. 3 LSSR KGB santykiai su vykdomąja bei įstatymų leidžiamąja valdžia ir tarybine armija

KGB reikšmę politiniame gyvenime, savarankiškumo lygmenį liudija ne tik jo santykiai su LKP CK, kurios įtaka politiniame gyvenime buvo svarbiausia, bet ir bendravimo pobūdis su pagrindinėmis įstatymų

---

²⁰¹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus darbo su kadrais ataskaita (1977 m. gruodžio 23 d.), *ibid.*, b. 21, l. 171

²⁰² 1961 m. kovo 23 d. pažyma apie LSSR KGB įgaliotinio Kauno miestui įstaigos partinės organizacijos veiklą, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 311, l. 193

²⁰³ 1971 m. gruodžio 14 d. pažyma apie KGB partinės organizacijos darbą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 790, l. 93

leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijomis – Aukščiausiaja Taryba ir Ministrų Taryba.

Totalitarinėje sovietinėje politinėje sistemoje oficialus institucijos statusas ne visada buvo adekvatus tikrosioms jos galioms. Tad nors Ministrų Taryba ir Aukščiausioji Taryba oficialiai buvo svarbiausios SSRS valstybinės institucijos, tačiau jos tik įteisino ir vykdė SSKP CK nutarimus. Jų vadovai priklausė aukščiausiai partinei nomenklaturai, įėjo į CK biurą, tad jas, kaip valstybines institucijas, kontroliavo ir joms vadovavo partijos vadovybė. Tad kalbant apie šių institucijų santykius, reikia turėti omeny, kad KGB pirmininkas, kaip ir Ministrų Tarybos bei Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkai, įėjo į Politinį biurą, tad minėtos institucijos realiai negalėjo kontroliuoti KGB. Be to, KGB ir partiją siejo per daug artimi, glaudūs ryšiai, todėl jis aukščiau valstybinės valdžios.²⁰⁴ Tad partinė nomenklatura nulėmė KGB santykius ne tik su partija, bet ir su valstybinėmis institucijomis.

KGB pagal SSRS konstituciją buvo pavaldus SSRS Ministrų Tarybai, tai patvirtina ir KGB 1959 m. nuostatai, kuriuose teigiama, kad KGB vykdo SSKP CK ir sovietinės vyriausybės politiką, yra tiesiogiai pavaldus SSKP CK bei jo kontroliuojamas, o atsiskaito ne tik SSKP CK, bet ir Ministrų Tarybai. O KGB pirmininką skiria Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, o tvirtina SSKP CK. KGB pavaduotojus skiria Ministrų Taryba, o tvirtina SSKP CK²⁰⁵. Institucinį KGB pavaldumą MT atskleidžia LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1959 m. raštas LSSR KGB įgaliotiniams, kuriame teigiama, kad KGB nutarimai priimami SSKP CK ir sovietinės vyriausybės nutarimų pagrindu²⁰⁶. Apie tai, kad atsiskaitymas Ministrų Tarybai buvo formalus, teigia ir LTSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Vilius Kasanavičius savo atsiminimuose: valstybės saugumo komitetas priklausė vyriausybinėms struktūroms, bet turėjo ypatingą statusą. Ji

---

²⁰⁴ *Стецовский Ю.* Op. cit., т.2, с. 110

²⁰⁵ Проект ЦК КП СС Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органов на местах 9-го января 1959 года// Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991 г., с. 693–694

²⁰⁶ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. L. Martavičiaus 1959 m. kovo 30 d. raštas LSSR KGB įgaliotiniams dėl ataskaitos 4-ajai valdybai, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 917, l. 23

atsiskaitinėjo tik aukščiausiomis partinėms institucijomis ir tik kai kada teikdavo informaciją Ministrų Tarybai, LKP CK Administracinių organų skyriui.²⁰⁷ Tai netiesiogiai patvirtina ir pati LSSR vadovybė, kuri pertvarkos laikotarpiu atsakydama į žmonių klausimus, teigė, kad informaciją turi teikti ne tik LKP CK, bet ir vyriausybei²⁰⁸, kaip ir turėjo būti. Vadinas, buvo norima labiau legitimuoti savo veiklą, sudaryti regimybę, kad yra atsiskaitoma valdžiai.

Nors MT įtaka, kontrolė buvo minimali, bet ji priimdavo sprendimus, po partinių nutarimų, liečiančius LSSR KGB. Tarpinstitucinis susirašinėjimas ir priimti Ministrų Tarybos nutarimai atskleidžia, kur susidūrė šios institucijos ir kaip MT prisidėjo prie KGB veiklos įteisinimo ir įgyvendinimo. MT priimdavo nutarimus, kurie susiję su represinės politikos įgyvendinimu. SSRS MT 1957 m. gruodžio 17 d. priėmė nutarimą dėl ypatingojo pasų režimo Kaune,²⁰⁹ kas buvo labai svarbu kontroliuojant Kauno mieste esančius asmenis. SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimais buvo įkurta SSRS KGB 5-oji valdyba.²¹⁰

KGB ir MT susirašinėjo bei bendradarbiavo ir dėl leidimo vykti į užsienį, dėl slaptumo svarbiuose objektuose užtikrinimo, dėl teisės dirbti su slapta medžiaga suteikimo. Viename iš raštų KGB pirmininkas ragina Ministrų Tarybos pirmininką Motiejų Šumauską užtikrinti įmonėse mašinėlių saugumą ir slaptumą²¹¹. SSRS Ministrų Taryba 1970 m. priėmė nutarimą dėl įvažiavimo į SSRS ir išvažiavimo iš jos taisyklių²¹², po kurio ėjo atitinkamas SSRS KGB

---

²⁰⁷ Kazanavičius V. Neišsiųsti laišakai, p. 127

²⁰⁸ Kavaliauskas V. Ką saugo valstybės saugumas // Tiesa. 1990, vasario 13

²⁰⁹ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1957 m. balandžio 25 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl SSRS MT nutarimo įgyvendinimo, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 528, l. 211

²¹⁰ Постановление политбюро ЦК КПСС о создании в КГБ при СМ СССР самостоятельного (пятого) управления по организации контрразведывательной работы по борьбе с идеологической диверсией, (1967 06 17) // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 711

²¹¹ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1956 m. sausio 3 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui dėl rašomųjų mašinėlių vagystės, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. R-754, ap. 13, b. 531, l. 17

²¹² SSRS MT 1970 m. rugsėjo 22 d. nutarimas dėl įvažiavimo į SSRS respublikas ir išvažiavimo iš jų nuostatų patvirtinimo, LYA, f. 1771, ap. 246, b. 1, l. 96

nutarimas²¹³. SSKP ir SSRS MT, atitinkamai LKP CK ir LSSR MT, priėmė nutarimus dėl slaptumo režimo sustiprinimo²¹⁴, kadangi KGB buvo suteikta teisė kontroliuoti, kaip įvairios institucijos laikosi slaptumo reikalavimų. KGB atitinkamai teikdavo ataskaitą LKP CK ir Ministrų Tarybai, kaip garantuojamas paslapčių saugumas²¹⁵.

Ministrų Taryba, kaip vykdomosios valdžios atstovė, skirdavo KGB lėšų, patalpų, žemės sklypų, užtikrindavo materialinį-techninį aprūpinimą, kuris svarbus veiklos organizavimui. Antai KGB pirmininkas 1961 m. kreipėsi į A. Sniečkų, kad Ministrų Taryba finansuotų knygos „Vanagai iš anapus“ leidimą ir lėšas perduotų KGB dispozicijai²¹⁶. Vadinasi, KGB pirmininkas per LKP CK pirmąjį sekretorių kreipėsi į Ministrų Tarybą prašydamas skirti pinigų. Tai rodo šių struktūrų tarpusavio santykius ir pavaldumą. Kaip vienas iš ideologinės indoktrinacijos vykdytojų, 1962 m. KGB kreipėsi į Ministrų Tarybą, kad, „siekiant propaguoti SSKP XXII suvažiavimo nutarimus išseivijoje, būtų parengti ir išseivijai nusiųsti partijos dokumentų rinkiniai“²¹⁷.

Taigi tam tikros KGB funkcijos ir veikla susidurdavo su MT veiklos sritimis. Nors MT neturėjo realių galių kontroliuoti, tačiau buvo svarbi legitimuojant ir užtikrinanti materialinį KGB aprūpinimą, kuris irgi svarbus organizuojant ir vykdant agentūrinės-operatyvinės veiklos užduotis. SSRS KGB finansavimas buvo sąjunginis, tai yra LSSR KGB derino savo biudžetą su SSRS KGB, tačiau pinigai eidavo per MT. Apie tai liudija ir kad SSRS KGB atitinkamai bei LSSR KGB finansavimas patvirtinamas SSRS MT nutarimu²¹⁸.

---

²¹³ SSRS KGB nutarimas dėl SSRS MT 1970 m. rugsėjo 22 d. nutarimo dėl įvažiavimo į SSRS respublikas ir išvažiavimo iš jų nuostatų patvirtinimo, Latvijos valstybės archyvas, f. 101, ap. 34, b. 139, l. 51

²¹⁴ KGB pažyma apie slaptumo režimo sustiprinimą ir valstybinių paslapčių ministerijose, įmonėse, įstaigose užtikrinimą (apytikslė data – 1970 m.), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 679, l. 119

²¹⁵ LSSR KGB 1979 m. balandžio 9 d. raštas LKP CK ir LSSR MT, informuojantis, kaip įgyvendinamas LKP CK ir LSSR MT 1977 m. vasario 28 d. nutarimas Nr. 65-3, LYA, f. 1771, ap. 256, b. 190, l. 38–40

²¹⁶ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo V. Konaplenkos 1961 m. rugsėjo 21 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl knygos „Vanagai iš anapus“, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 804, l. 1

²¹⁷ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1962 m. vasario 26 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *ibid.*, b. 804, l. 2

²¹⁸ SSRS KGB finansų-planavimo skyriaus 1959 m. sausio 1 d. raštas LSSR KGB dėl KGB finansavimo 1959 metais, LYA, f. K-34, ap.1, b. 131, l.1–2

KGB ir Aukščiausiosios Tarybos santykiai buvo panašūs kaip ir su Ministrų Taryba. Jos įtaka buvo labiau formali, reikalauti iš KGB dokumentų, ataskaitų Aukščiausioji Taryba turėjo mažai svertų ir galios²¹⁹. Vis dėlto ir ji priimdavo nutarimus, liečiančius KGB ir turinčius įtakos jo veiklai.

Būdama įstatymų leideja, Aukščiausioji Taryba legitimavo nusikalstamą KGB veiklą, neužmirštant to fakto, kad ir pati AT buvo partinės vadovybės kontroliuojama. Aukščiausioji Taryba priimdavo įstatymus, kurie įteisindavo partijos sprendimus, susijusius su KGB veikla, pavyzdžiui, Baudžiamojo kodekso pataisas, kurios palengvino pasipriešinimo dalyvių persekiojimą²²⁰. LSSR AT 1957 m. savo nutarimu uždraudė buvusiems partizanams, antisovietinių organizacijų vadams ir nariams iš tremties bei kalinimo vietų grįžti gyventi į Lietuvą²²¹. KGB siekė su partinės valdžios leidimu vykdyti oficialią profilaktiką. O ši teisė įteisinta SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1972 m. nutarimu dėl galimybės KGB ir prokuratūrai oficialiai perspėti asmenis bei taikyti profilaktiką²²².

Galima teigti, kad KGB, nors ir būdamas komitetas su ministerijos statusu, su MT ir AT bendravo ne kaip pavaldi institucija, o savarankiška, tik partijai atskaitinga institucija. Ji per partiją inicijuodavo tam tikrų nutarimų ir įstatymų priėmimą, kuris palengvintų ir įteisintų jos veiklą.

Dar viena privilegijuota, galinga, įtakinga ir politiniams procesams daranti įtaką institucija buvo tarybinė armija. Sovietinį saugumą, kaip militaristinę instituciją, siejo tiek simboliniai, tiek realūs ryšiai ir bendradarbiavimas su tarybine armija. Partija laikė saugumo pareigūnus savo politiniais kariais, todėl jie turėjo karinius laipsnius, jų rengimas vyko pagal karinius nuostatus. KGB 1959 m. nuostatai patvirtina militaristinį šios organizacijos pobūdį: darbuotojams buvo suteikiami kariniai laipsniai, jų

---

²¹⁹ Knight A. W., Op. cit., p. 117

²²⁰ Shapiro L. The Communist Party of Soviet Union. London: Methus, 1978, p. 611

²²¹ LSSR AT Prezidiumo 1957 m. sausio 21 d. įsakas uždrausti nuteistiems ir atlikusiems bausmę buržuazinės Lietuvos valdininkams, politinių partijų, ginkluotojo pasipriešinimo ir antisovietinių organizacijų nariams grįžti į Lietuvą, ibid., ap. 46, b. 1049, l. 7

²²² SSKP CK Administracinių organų skyriaus viršininko pavaduotojo 1972 m. lapkričio 9 d. raštas SSKP CK dėl SSRS KGB ir SSRS prokuratūros rašto dėl oficialios profilaktikos taikymo (interneto prieiga <http://www.bukovsky-archives.net>, žiūrėta 2010-09-07)

rengimas vyko pagal karinės tarnybos nuostatus²²³. Tad darbas KGB buvo prilyginamas tarnavimui armijoje. Vienas iš KGB uždavinių, nurodytų šios institucijos 1959 m. nuostatuose, – vykdyti kontržvalgybinį darbą Raudonojoje armijoje, jūrų laivyne, pasienio ir VRM kariuomenėje²²⁴. Todėl armijos daliniuose įkurti KGB skyriai – vadinamieji Ypatingieji skyriai, kurių pareiga buvo pranešti apie galimus išdavystės ar kitus nusikalstamus atvejus ir antisovietinės veiklos apraiškas²²⁵. Tačiau šis padalinys ir veiklos funkcija nereiškia, kad KGB buvo svarbesnė ir aukštesnė armijos atžvilgiu. Juk galima įžvelgti tam tikrą kitų KGB skyrių specializaciją, paskirstymą veiklos sferomis, tad operatyvinės situacijos armijoje stebėjimas tik vienas iš veiklos aspektų.

Nors KGB ir armija veikė skirtingais metodais, tačiau ir jų keliai susikirsdavo. Armijai buvo svarbi ir kontržvalgybinė KGB veikla siekiant užtikrinti karinių krovinių gabenimo, karinių objektų statybos ar karinei pramonei skirtų užsakymų Lietuvos pramonės įmonėse atlikimo slaptumą. Armijoje tarnaujantys asmenys dažnai įtraukti į KGB rezervą, tad buvo kadru papildymo šaltinis, kuriems paskirtos funkcijos esant ypatingai situacijai. 1989 m. į KGB rezervą pervesti 232 asmenys iš ginkluotojų pajėgų,²²⁶ tad armija neretai buvo tramplynas karjerai KGB sistemoje.

Armijos santykiai su partija po 1954 m. klostėsi panašiai kaip ir KGB santykiai su partija, nes N. Chruščiovas siekė padidinti partijos įtaką ne tik KGB, bet ir armijoje. Partinės organizacijos buvo tiek KGB, tiek armijos kontrolės mechanizmas. Kaip tik šios institucijos dalyvavo nuverčiant jį patį. Valdant L. Brežnevui, šių institucijų galia sustiprėjo, nes jos abi vienu metu sugrižo į Politinį biurą²²⁷. Partijai svarbus buvo ne tik KGB, kuris labiau veikė slaptais metodais, bet ir galinga armija, kuri šaltojo karo metu demonstravo

---

²²³ Проект ЦК КПСС Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органов на местах 9-го января 1959 года // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 694

²²⁴ Проект ЦК КПСС Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органов на местах 9-го января 1959 года // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 694

²²⁵ Colton T. *Commissars, Commanders and Civil Authority: the structure of Soviet military politic.* Cambridge Mass.; London: Harvard University Press, 1979, p. 226

²²⁶ Anušauskas A. *KGB Lietuvoje*, p. 228

²²⁷ Andrie V. *A Social History of Twentieth Century Russia.* New York, etc.: E. Arnold, 1994, p. 253

savo jėgą ir simbolizavo SSRS galią. Tik iš dalies galima sutikti su M. Malia teiginiu, kad SSRS valdė partijos, KGB ir armijos triumviratas²²⁸, nes KGB ir armijai vadovavo SSKP CK. Šių abiejų struktūrų vadovai įėjo į Politinį biurą, tad negalėjo vienas kitam kenkti ar vienas kito prižiūrėti ir kontroliuoti²²⁹.

Vietinės valdžios santykiai su šiomis institucijomis buvo skirtingi, tai atspindi ir jų savarankiškumo lygmenį. Lietuvos SSR valdžia galėjo daryti didesnę įtaką VRM ir KGB bei rėmėsi šiomis institucijomis labiau nei armija²³⁰, kuri buvo pavaldi Pabaltijo karinei apygardai. Čia reikia prisiminti H. Arendt teiginį, kad okupuotose šalyse režimas labiau remiasi represinėmis struktūromis²³¹. Juk būtent represinės struktūros, o ne armija suvaidino svarbų vaidmenį kovojant su partizanais, nors armija teikė resursus ir užtikrino užnugarį, o po 1954 m. – su pasipriešinimo dalyviais, tad jos vietinei valdžiai ir buvo svarbesnės.

---

²²⁸ *Малия М.* Советская трагедия: История социализма в России, 1917–1991. Москва: РОССПЭН, 2002, с. 402

²²⁹ *Avtorkhanov V.* Communist Party Apparatus, p. 313

²³⁰ *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, p. 41

²³¹ *Arendt H.* Op. cit., p. 407

III. LSSR KGB VEIKLA IR TAIKOMI METODAI

3.1 Komunistinė ideologija KGB veikloje

Ypatingą KGB vietą totalitarinėje Sovietų Sąjungoje lėmė komunistinė ideologija, kuri buvo ne tik komunistinės sistemos ir ją palaikančios partijos, bet ir KGB galios bei veiklos pagrindas. Kova su partijos vidaus ir išorės priešais išliko viena pagrindinių KGB funkcijų, taip pat nulemtą ideologijos. Tad galima sutikti su P. Deriabino teiginiu, kad komunistinė ideologija užprogramavo ir prievartos taikymą. KGB kaip represinis organas be ideologijos būtų buvęs labiau suvaržytas ir neturintis galios²³². Klasių kovos doktrina ir liaudies priešų paieška išliko per visą Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpį, keitėsi tik jos retorika. Postalininiu laikotarpiu atsirado ideologinės diversijos terminas, nes buvo labiau pabrėžiama išorinė grėsmė, nors neužmirštas ir vietinių buržuazinių nacionalistų pavojus. Neatsisakoma ir klasių kovos principų. Anot LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus, Vakarų ideologinę diversiją, vieną iš klasių kovos formų²³³, organizavo JAV specialiosios tarnybos. Tai taip pat rodo ideologinį požiūrį į kovą su Vakarų specialiosiomis tarnybomis, tad ir žvalgyba, ir kontržvalgyba buvo paveiktos ideologijos.

Nuo komunistinės ideologijos priklausė saugumiečių vertinimai, požiūris į reiškinius ir žmonių grupes, ji pagrindė bei pateisino ir pasipriešinimo dalyvių persekiojimą, represijų bei kitų priemonių taikymą. Tad valdžios ir KGB veiksmus, kurių jie ėmėsi prieš atskirus asmenis ar jų grupes, lėmė ne tiek konkretūs šių asmenų ar grupių veiksmai, kiek išankstinis valdžios ir KGB nusistatymas bei požiūris į juos. Tas ypač būdinga 1940–1953 m. laikotarpiui. Galima tvirtinti, kad ideologinis persekiojimo pagrindas, kuris lėmė išankstinį nusistatymą, gyvavo ir po 1954 m.

---

²³² *Deriabina P. Op. cit.*, p. 50–51

²³³ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas LSSR KGB padalinių vadovų pasitarime (1964 m. vasario 18 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 101

KGB dokumentuose vartojami terminai ir pateikiami vertinimai ne tik atskleidžia čekistų mąstymą, psichologiją, požiūrį į tam tikrus procesus, įvykius ar visuomenės grupes, bet ir padeda geriau suprasti šios institucijos veiklos tikslus bei priemones tiems tikslams pasiekti bei liudija, kokią didelę įtaką KGB veiklai turėjo komunistinė ideologija.

Saugumiečių vartojamas žodynas (*žr. 1 priedą*) suteikia daug informacijos apie KGB požiūrį į antisovietinį pasipriešinimą Lietuvoje, iševijos vykdomą Lietuvos laisvinimo veiklą JAV ir kitose valstybėse bei santykį su demokratine, kapitalistine Vakarų santvarka. Tą požiūrį lėmė ir pati nedemokratinė totalitarinė santvarka, kuri nepripažino kitokios nei oficiali nuomonės, pasaulėžiūros, vertybių ir jas atmetė. Tad KGB tikslas buvo kovoti su žmonėmis, judėjimais, organizacijomis, procesais, kurie, sovietinio režimo manymu, buvo nukreipti prieš sovietinę valdžią, sistemą.

Tai, kad Lietuva buvo nepriklausoma ir kitokios nei SSRS santvarkos, o 1940 m. buvo jos okupuota, taip pat lėmė neigiamą požiūrį į laikotarpį Lietuvoje iki 1940 m. ir žmones, kurie atstovavo kitokiam požiūriui. Tad čia taip pat galima išvelgti klasių kovos doktrinos principus ir didžiavalstybinės, didžiarusiškos politikos požymių. Tendencingas istorijos vertinimas atsispindi ir požiūryje į vokiečių okupacijos laikotarpį bei asmenis, dalyvavusius neginkluotame antinaciniame pasipriešinime, o pasipriešinimas sovietinei valdžiai, ypač 1941 m. birželio sukilimas, buvo prilyginta bendradarbiavimui su nacistine valdžia. Toks vertinimas labai skaudžiai atsiliepė daugeliui žmonių 1944 m., kai, remiantis tokiais kaltinimais, daug lietuvių buvo represuoti, ištremti, persekiojami, o vėliau, grįžę iš įkalinimo vietų – diskriminuojami.

Visa, kas asocijavosi su Vakarais, su jų tikru ar tariamu poveikiu socializmo stovyklai, buvo vertinama labai neigiamai – kaip Vakarų ideologinė diversija, Vakarų atviras ir slaptas puolimas, nukreiptas prieš socialistinę sistemą. SSRS KGB ideologinės kontržvalgybos padalinio vadovo Filipo Bobkovo pranešimas apie Vakarų ideologinę diversiją atspindi KGB vertinimą, suvokimą kaip ir kuriose sferoje Vakarai kėlė grėsmę SSRS. Anot F. Bobkovo,

ideologinė diversija – tai imperialistinių valstybių ardomosios veiklos prieš SSRS ir kitas socialistines valstybes sudedamoji dalis.²³⁴ LSSR KGB pirmininkas J. Petkevičius irgi tai vertina kaip idėjinį poveikį socialistinėje sistemoje gyvenantiems asmenims, taip siekiant paskatinti juos sugriauti šią sistemą iš vidaus per provokacijas, masinius neramumus, sabotažą, pabėgimus ir kitus sunkius valstybinius nusikaltimus²³⁵. Vakarų gyvenimo, vertybių primetimas, kuris irgi traktuotinas kaip Vakarų ideologinės diversijos poveikis jaunimui. KGB labai plačiai traktavo jos poveikį ir sklaidos formas. Ideologines diversijas priešininkas organizuodavo žodžiu, taip pat vaizdinėmis priemonėmis (parodos, kinas, televizijos laidos). Taip pat skiriamas atviras ir slaptas netiesioginis jo poveikis, siekiant sukelti nepasitenkinimą sovietine valdžia.²³⁶ Vertinant Vakarų įtakos skverbimąsi kaip puolimą, kaip žalą žmonėms, tai atitinkamai pateisinama partijos ir KGB kova su neva Vakarų nulemtais reiškiniais šalies viduje, turėjusia įtakos tiek žvalgybinei, tiek kontržvalgybinei KGB veiklai.

Ideologinis angažuotumas, išankstinis nusistatymas ypač akivaizdus, kai KGB operatyviniai darbuotojai stengėsi išsiaiškinti antisovietinės veiklos priežastis ir tikslus. Ši informacija turėjo parodyti, kokią savo veiklos sritį KGB privalėjo stiprinti, taigi nulėmė tos veiklos kryptis ir net metodus.

Svarbiausias ir vyraujantis antisovietinės veiklos Lietuvoje aiškinimas buvo tas, kad ją inspiravo bei parėmė Vakarai, ypač JAV. Disidentinis judėjimas Sovietų Sąjungoje buvo laikomas grėsme, su kuria būtina susidoroti fiziškai ir moraliai ją diskredituojant. Anot SSKP CK generalinio sekretoriaus L. Brežnevo, disidentai yra imperializmo bendrininkai, sovietų priešai, veikiantys prieš savo tėvynę.²³⁷ Kitoks, t. y. prieštaraujantis

---

²³⁴ SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. D. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB kovos priemonės su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 25

²³⁵ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas KGB padalinių vadovų pasitarime (1964 m. vasario 18 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 102–103

²³⁶ SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. D. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB kovos priemonės su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 29

²³⁷ Диссиденты // Краткий политический словарь. Москва: Издательство политической литературы, 1978, с. 108

oficialiai partinei linijai, mąstymas Sovietų Sąjungoje buvo laikomas „paklydimu“, nulemtu neigiamos Vakarų įtakos. Tai, kad KGB nuolat akcentavo disidentų ryšius su Vakarais, rodo sovietinio režimo siekį nuvertinti, sumenkinti, apjuodinti šių žmonių veiklą, pavaizduoti, neva jie atstovavo ne savos tautos, o Vakarų interesams ar veikiami savanaudiškų paskatų. Išeiviai taip pat buvo kaltinami bendradarbiavimu su JAV specialiąja tarnyba, laikomi jos agentais, nors patys sovietai pripažino, kad tai labiau idėjinis kovos su SSRS bendrumas, o ne konkretus bendradarbiavimas,²³⁸ tačiau tai nesutrukdė lietuvių išseivių apkaltinti JAV šnipais.

Ypatingas išorės jėgų dėmesys jaunimui ir inteligentams aiškintas tuo, kad šios visuomenės grupės buvo potencialūs „ideologinės diversijos“ taikiniai. Religiniams suvaržymams besipriešinantys dvasininkai ir tikintieji kaltinami politikavimu, todėl religinis antisovietinis pasipriešinimas laikytas ideologine diversija pasitelkiant religiją. Buvo tvirtinama, kad Vakarų specialiosios tarnybos ir išeiviai naudodamiesi religija siekia skleisti neigiamą požiūrį į socialistinę santvarką ir socialistinį gyvenimo būdą²³⁹. KGB taip pat atkreipė dėmesį į katalikų kunigų ryšius su kitais antisovietinio judėjimo dalyviais, ir tai jam suteikė dar vieną progą apkaltinti kunigus politikavimu: „Neretai prisidengus religija jaunimas apdorojamas antisovietine ir nacionalistine dvasia.“²⁴⁰ Toks vertinimas irgi ėjo iš komunistinės valstybės ir bažnyčios santykių, ateistinės politikos įgyvendinimo.

M. Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiu, nepaisant demokratizavimo procesų, į visuomenėje vykstančius pokyčius bei besikuriančius nepriklausomus visuomeninius judėjimus KGB vis dar žvelgė priešišškai ir prilygino ekstremistų, grasinusių politinei santvarkai, veiklai. Pertvarkos laikotarpio KGB dokumentuose tvirtinama, jog „visiems šiems neformaliems

---

²³⁸ SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. D. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB veikla prieš ją (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 29

²³⁹ LSSR KGB Alytaus miesto skyriaus viršininko A. Gurbininko 1983 m. sausio 25 d. raštas Alytaus miesto partijos sekretoriui S. Apanavičiui dėl faktų apie ekstremistinius katalikų kunigų veiksmus Alytaus mieste ir rajone 1982 m., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 226, l. 1

²⁴⁰ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo plk. M. Ščensnovičiaus 1975 m. balandžio 24 d. pažyma apie kontržvalgybinio darbo stiprinimą tarp grįžusių iš tremties antisovietinių organizacijų narių ir partizanų, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 439, l. 21

judėjimams vadovauja „priešiški socialistinei santvarkai elementai“²⁴¹. Pertvarkos laikotarpiu susikūrusios organizacijos, judėjimai, pasak KGB, buvo glaudžiai susiję su užsienio specialiosiomis tarnybomis ir išeivijos organizacijomis, o 1988 m. Lietuvoje prasidėję įvykiai taip pat inspiruoti Vakarų²⁴². Esą Vakarai panaudojo išeivius ir disidentus kovai su SSRS²⁴³. Tai dar vienas antivakarietiškumo pavyzdys ir siekis parodyti, kad Maskvos pertvarkos kryptiniai nepritariantys asmenys, judėjimai, net ir savarankiškumo siekis yra maskuojami teiginiais apie tai, kad buvo inspiruoti Vakarų, o ne vidaus procesų ir įvykių pasekmė.

Individualias pasipriešinimo formas KGB taip pat vertino neigiamai, nes jos, jų supratimu, nukreiptos prieš valdžią arba ir buvo nusikaltimas. Pavyzdžiui, pabėgimas į užsienį kaip tėvynės išdavimo forma laikyta priešišku veiksniu, nes pabėgėliai siekė užmegzti ryšius su užsienio specialiosiomis tarnybomis arba išeivių organizacijomis ir veikti prieš SSRS²⁴⁴ – toks čekistinis pabėgimų ir jų priežasčių vertinimas. Taip norėta nuvertinti politines, rezistencines tokių veiksmų priežastis, kaip nukreiptas prieš valdžią ir sąmoningai bei tendencingai suteikti joms kitokią prasmę.

1968 m. Čekoslovakijos įvykiai ir jų atgarsiai Lietuvoje buvo vertinami kaip ideologinės diversijos išraiška, turėjusi įtakos ir pasipriešinimo dalyvių veiklos suintensyvėjimui Lietuvoje. 1969 m. KGB pasitarime analizuojant 1968 m. įvykius padaryta išvada: „Operatyvinės padėties analizė rodo, kad negatyvios politinio pobūdžio apraiškos daugeliu atvejų yra Vakarų ideologinės diversijos rezultatas.“²⁴⁵ KGB Panevėžio miesto skyrius analizuodamas jaunimo 1976–1977 metais pasipriešinimo priežastis teigė, kad

---

²⁴¹ LSSR KGB pirmininko E. Eismunto 1987 m. spalio 8 d. raštas LSSR KGB Druskininkų skyriaus viršininkui dėl kai kurių operatyvinės padėties ypatumų ir KGB uždavinių šiuolaikinėmis sąlygomis pagal penktąją liniją, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 564, l. 41

²⁴² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1989 m. rugpjūčio 18 d. raštas SSRS KGB 5-osios valdybos viršininkui gen. mjr. E. Ivanovui dėl išeivijos vaidmens inspiruojant antivisuomeninę nacionalistinių elementų veiklą, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 226–227

²⁴³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1989 m. sausio 31 d. raštas SSRS KGB PGU RT valdybos 3-iojo skyriaus viršininkui V. Marejevui dėl naujų JAV administracijos mėginimų panaudoti išeiviją ideologinėje diversijoje prieš SSRS, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 233, l. 118

²⁴⁴ *Игнатъев А. А. Мотивы бегства // КГБ сборник. 1981, № 24, с. 306*

²⁴⁵ LSSR KGB operatyvinių padalinių pasitarime skaitytas pranešimas apie KGB kovos su ideologine diversija uždavinius įgyvendinant SSRS KGB kolegijos 1968 m. gruodžio 27 d. nutarimus (1969 m. vasario 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 119

juos paskatino užsienio radijo stotys, buvę tremtiniai ir kaliniai. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad tokiam jaunuolių elgesiui įtakos turėjo ir tėvai. Atsakomybė teko ir mokykloms dėl prasto ideologinio darbo, neigiamai veikus antisovietinės ir nacionalistinės literatūros, ypač parašytos nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, skaitymas²⁴⁶. Pateikiamos priežastys, manytina, yra daugiau spėjimas ir bandymas susieti įvykius ir procesus, kurie nebūtinai turėjo įtakos taip vadinamiems antivisuomeniniams veiksams. Pavyzdžiui, KGB Panevėžio miesto skyriaus manymu, jaunimą muzikos per užsienio radijo stotis klausymasis paskatino kalbėti ir veikti prieš valdžią²⁴⁷. Tai rodo ne tik jų klaidingas prielaidas apie veiklą, bet ir išankstinį nusistatymą prieš tam tikrus veiksmus. Todėl antisovietinės veiklos vertinimuose yra daugiau ideologijos ir politikos, o ne realios analizės.

Agentūrinė-operatyvinė KGB veikla, veiksmai prieš asmenis ar jų grupes rėmėsi ne tik kontržvalgybine informacija apie jų veiklą, nukreiptą prieš valdžią ir jos politiką, bet ir komunistine ideologija. Neatitinkantys tikrovės antisovietinio pasipriešinimo vertinimai rodo jų tendencingumą ir ideologinį angažuotumą. Svarbiausias motyvas, nulėmęs KGB veiklos sritis ir metodus, buvo vadinamoji „ideologinė diversija“, t. y. neigiama idėjinė Vakarų įtaka. Tai paaiškina kodėl KGB itin daug dėmesio skyrė įvairių ryšių su Vakarais kontrolei ir siekė neutralizuoti jų „negatyvią“ įtaką bei kodėl buvo labai domimasi tam tikromis visuomenės grupėmis. Nenuostabu, kad, į viską žvelgiant iš klasių kovos perspektyvos, tai, kas prieštaravo valdžios politikai, buvo vertinama kategoriškai, neigiamai ir priešišškai, nes, anot SSRS KGB 5-os valdybos vadovo Filipo Bobkovo: „kova su ideologine diversija turi būti puolamoji ir kupina partiškumo dvasios“²⁴⁸. Kaip tik todėl KGB planai ir direktyvos pilni karinės, klasių kovos retorikos bei neigiamo pasipriešinimo dalyvių, disidentų vertinimo.

²⁴⁶ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus pažyma apie 1976–1977 m. Panevėžyje vykusią antivisuomeninių reiškinių priežastis ir motyvus, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 618, l. 14–27

²⁴⁷ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus pažyma apie 1976–1977 m. Panevėžyje vykusią antivisuomeninių reiškinių priežastis ir motyvus, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 618, l. 22

²⁴⁸ SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB veikla su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 31

3. 2 1954–1990 m. vidaus ir tarptautiniai įvykiai, turėję įtakos KGB veiklai

LSSR KGB veiklai įtakos turėjo ne tik komunistinė ideologija ar komunistų partija, kurios apibrėžė per visą sovietmetį nepakitusias bendrąsias KGB veiklos tendencijas, bet ir SSRS vidaus politikos pokyčiai bei santykiai su Vakarais. Pasipriešinimo sovietinei valdžiai formos bei operatyvinės padėties pokyčiai taip pat turėjo įtakos KGB veiklai, ypač metodams. Būtina išryškinti šiuos procesus ir konkrečius įvykius, kad suprastume LSSR KGB veiklos tendencijas, KGB domėjimosi objektų kaitą bei kokie metodai, priemonės ir kokių mastu – intensyviau ar silpniau – buvo taikomi.

Postalininės permainos paveikė tiek visuomenę, tiek patį KGB, tik į Lietuvą jos atėjo lėčiau dėl vietos partinės valdžios nesugebėjimo ir nenoro priimti pokyčių. Dėl N. Chruščiovo pradėtos destalinizacijos šalies visuomeninis, kultūrinis gyvenimas tapo laisvesnis, atviresnis. Naujoji valdžia Maskvoje pasmerkė masines represijas ir jų atsisakė ir tai paveikė bendrą šalies atmosferą. N. Chruščiovo įsitvirtinimo valdžioje laikotarpiu šalyje sumažėjo represijų, sovietinė valdžia tuo metu buvo palyginti tolerantiška pasipriešinimo veikėjams.²⁴⁹ Prasidėjo stalininių represijų aukų reabilitavimo procesai. Į Lietuvą pradėjo grįžti buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai. Dėl šių procesų pasirodė nepasitenkinimo esama politine, visuomenine ir kultūrine padėtimi apraiškų tiek sovietinėse respublikose, tiek SSRS satelitinėse – Vidurio ir Rytų Europos valstybėse. Šis nepasitenkinimas 1956 m. virto neramumais Vengrijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje bei privertė SSRS vadovybę imtis griežtesnių priemonių. Todėl po 1956 m. įvykių režimas susirūpino savo padėtimi ir tai turėjo įtakos represinės politikos griežtėjimui 1957–1958 m. SSKP CK 1956 m. gruodžio 19 d. laiškas partinėms organizacijoms „Apie partinių organizacijų politinio darbo sustiprinimą masėse ir antisovietinių, priešišku elementų išpuolių užkirtimą,²⁵⁰ kuriame atkreipiamas dėmesys į 1956

²⁴⁹ Human Rights in the Soviet Union, ed. by A. Szymanski. London: Zed Books, 1984, p. 267

²⁵⁰ Письмо ЦК КПСС к партийным организациям "Об усилении политической работы партийных организаций в массах и пресечении вылазок антисоветских, враждебных элементов" - протокол N 66 Выписка из протокола N 66 заседания Президиума ЦК от 19 декабря 1956 г. //

m. įvykių Vengrijoje įtaką antisovietinėms apraiškos ir raginama su tuo kovoti stiprinant ideologinį darbą ir tai sąlygojo represinės politikos griežtėjimą, kuris tęsėsi iki 1958 m.²⁵¹ Represinės politikos sugriežtėjimo išraiška – padidėjęs suėmimų už antisovietinę propagandą ir agitaciją skaičius. 1988 m. SSRS KGB pažymoje M. Gorbačioviui pateikiama tokia statistika: SSSR 1957–1987 m. už antisovietinę agitaciją ir propagandą pagal RSFSR 70 str. nuteista 6543, pagal 190 str. – 1609, kasmet nuteisiama vidutiniškai 254,2 žmonės. 1956–1958 m. suėmimai pagal šį laikotarpį sudaro 41,5% visų suėmimų, buvusių iki 1988 m.²⁵² Lietuvoje KGB šiuo laikotarpiu irgi buvo labai aktyvi. 1955–1958 m. KGB atskleidė 61 antisovietinę organizaciją, kurioje dalyvavo 303 žmonės. 1956–1958 m. buvo suimti ir nuteisti 226 asmenys²⁵³. LSSR KGB sustiprėjo instituciškai ir išsiplėtė. 1961 m. šešiolikoje respublikos rajonų vėl įsteigti KGB skyriai, kurie buvo panaikinti 1953 m.²⁵⁴ Vis dėlto nepaisant suintensyvėjusių represijų 1956–1958 m. prie masinių represijų nebuvo grįžta, bet vis aktyviau imta taikyti psichologinio poveikio priemonės – profilaktiką ir psichiatriją.

N. Chruščiovo nušalinimas nuo valdžios 1964 m., konservatyvaus L. Brežnevo išrinkimas SSKP CK generaliniu sekretoriumi ir J. Andropovo paskyrimas SSRS KGB vadovu bylojo, kad SSRS laimėjo konservatyviosios jėgos, pasisakančios už griežtesnes kovos su valdžios kritika priemones. Partijos funkcionieriaus J. Andropovo paskyrimas KGB vadovu, aktyvi jo veikla sustiprino KGB padėtį šalyje. Naujasis KGB vadovas, dalyvavęs slopinant 1956 m. neramumus Vengrijoje, išvelgė stiprėjančio antisovietinio judėjimo grėsmę sovietinės valdžios stabilumui SSRS įtakos erdvėje ir stojo į ryžtingą kovą su nepasitenkinimu sovietų vykdoma politika. Savo laiške SSKP CK 1967 m. J. Andropovas, norėdamas pagrįsti būtinybę stiprinti KGB ir

---

Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. / суд. Артизов А. Н.; Сизгачёв Ю. В. Москва: Международный фонд «Демократия», 2003, 3 Т., т. 2, с. 208-214

²⁵¹ *Пановян А.* Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг. // *Корни травы: Сб. ст. молодых историков* (Internetinė prieiga www.memo.ru, žiūrėta 2011 01 21);

²⁵² Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневе 1953–1982 гг., с. 36

²⁵³ LSSR KGB veiklos 1961 metais ataskaita (1962 m. sausio 5 d.) *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 311, l. 4

²⁵⁴ Lietuva 1940–1990, p. 427–428

visuomenės kontrolę, atkreipė dėmesį į tai, „(...) kaip naikinamai veikė jėgos, kurios siekė sukurti pagrindines grupes, skatino nacionalistines tendencijas, aktyvino reakcingų kunigų ir sektantų veiklą“, ir perspėjo, kad „priešiškos sovietinei valdžiai ideologijos paveikti inteligentai ir jaunuoliai kūrė šalyje apolitiškumo ir nihilizmo atmosferą“²⁵⁵. Vienas iš pokyčių buvo ir 1967 m. birželio 17 d. SSKP CK nutarimu „Dėl savarankiškų kontržvalgybos padalinių kovai su priešo ideologine diversija įsteigimo KGB ir jo organuose“ įkurta KGB 5-oji valdyba bei penktieji padaliniai KGB teritoriniuose padaliniuose²⁵⁶.

Dar viena svarbi to laikotarpio data – 1968 m. įvykiai Čekoslovakijoje. Būtent 1968 m. KGB sukūrė daug planų, kaip pagerinti kontržvalgybinį, agentūrinį-analitinį darbą su išeivija, o ypač – su buvusiais politiniais kaliniais, tremtiniais ir inteligentais. Nuo aštuntojo dešimtmečio KGB taikė ne tik tokias tradicines priemones kaip agentūrinis, operatyvinis darbas, bet ir naujas veiklos formas, nes ir LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus dalyvavęs 1969 m. KGB pasitarime atkreipė dėmesį, kad „priešininkas pakeitė formas ir metodus, nes dabar neveikia taip atvirai“²⁵⁷. Tad ir KGB pasitelkė ne tokias akivaizdžias, mažiau pastebimas psichologinio spaudimo, ideologinio ir propagandinio pobūdžio priemones.

LSSR KGB veiklos griežtėjimo tendencijas Lietuva pajuto po 1972 m. gegužės įvykių Kaune bei pasirodžiusios „LKP Kronikos“. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir išeivijos politinė veikla įgavo naujas formas. Užsienio šalių vyriausybėms, tarptautinei bendruomenei buvo pateikiama įvairi informacija apie sovietų nusikaltimus, siekiant aktualizuoti Lietuvos okupacijos klausimą bei sulaukti tarptautinio palaikymo ir pagalbos. Taip buvo formuojama neigiama tarptautinė viešoji nuomonė apie SSRS ir jos skleidžiamą mitą apie savanorišką Lietuvos įstojimą į SSRS. Be to, pakėlus geležinę uždangą bei intensyvėjant sovietinės Lietuvos

²⁵⁵ Млечин Л. КГБ: председатели органов госбезопасности: рассекреченные судьбы, с. 572–573

²⁵⁶ Постановление политбюро ЦК КПСС о создании в КГБ при СМ СССР самостоятельного (пятого) управления по организации контрразведывательной работы по борьбе с идеологической диверсией, (1967 06 17) // Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991, с. 711

²⁵⁷ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo 12 d. pranešimas KGB darbuotojų operatyviniame susirinkime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 202

ir išeivijos asmeniniams, kultūriniais mainams, KGB taip pat turėjo prisitaikyti ir sustiprinti savo veiklą tose srityse, kur sovietinis režimas galėjo būti pažeidžiamas, bei trukdyti vietiniams disidentams ir išeiviams bendrauti arba siekė panaudoti šiuos mainus LKP politiniams tikslams. Prievarta šiuo atveju būtų mažiau veiksminga, todėl, norint formuoti sovietinei valdžiai priimtina viešąją nuomonę ir diskredituoti sovietinei valdžiai žalingą išeivijos veiklą, buvo pasitelkiama propaganda ir kitos viešąją nuomonę formuojančios priemonės.

1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje buvo pasirašytas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamasis Aktas, kurį ratifikavo ir SSRS. Atrodytų, kad tai turėjo pagerinti disidentų padėtį, tačiau iš tiesų sovietinis režimas tik pakeitė veiklos metodus ir labiau užmaskavo persekiojimą. Būtent pasirašius Helsinkio baigiamąjį aktą J. Andropovas suformulavo naują represinę politiką: „kovoje su disidentais daugiau taikyti paslėptas persekiojimo priemones (psichiatriją, diskreditavimą, ištrėmimą iš šalies)“²⁵⁸.

Devintojo dešimtmečio antroje pusėje M. Gorbačiovo inicijuotos ekonominės reformos nepaveikė KGB. Tačiau prasidėjus viešumo, demokratizacijos procesams KGB pradėjo netekti informacijos monopolio, kitų kontrolės mechanizmų, kas apsunkino sąlygas slėpti ir maskuoti savo veiklą. KGB veiklos prioritetu tapo siekis išlaikyti sovietinę sistemą ir išsaugoti savo monopolį. KGB veiklos metodams įtakos tai neturėjo, tik jų efektyvumui. LSSR KGB, kaip ir LKP CK, sunkiai priėmė pertvarką ir realių pokyčių iki pat 1989 m. nebuvo matyti. Prievarta, kurią sovietinis režimas pavartojo 1989 m. rugsėjo 28 d. prieš mitinguotojus, kompromitavimo akcijos spaudoje, pasipriešinimo dalyvių persekiojimas, šmeižimas ir terorizavimas, KGB planai ir veiksmai prieš Sąjūdį, LLL rodo, kad pertvarkos vėjai menkai palietė KGB ir valdžios viršūnę. Be to, reikia turėti omenyje, kad LKP ir represinėms

---

²⁵⁸ Буковский В. Московский процесс. Москва: Русская мысль, 1991 (internetinė prieiga <http://litlikbez.com>, žiūrėta 2011 07 10)

struktūroms iškilo ir dar vienas svarbus uždavinys – kovoti su jau atvirai ir viešai savarankiškumo siekiančiomis jėgomis Lietuvoje.

SSRS santykiai su Vakarais, šaltojo karo konfrontacija su JAV, *detante* laikotarpis taip pat buvo svarbūs KGB veiklai. Nors *detante* laikotarpiu oficialūs Vakarų ir SSRS santykiai pagerėjo, bet disidentų gyvenimas už geležinės uždangos mažai tepasikeitė. Be to, KGB panaudojo šį laikotarpį žvalgybinei veiklai Vakaruose suaktyvinti. Būtina turėti omenyje, kad šis Vakarų ir SSRS santykių pagerėjimas buvo tik paviršinis, nes partijos ir KGB dokumentuose vyravo priešiškas požiūris į Vakarus, Jungtines Valstijas, nuolat kalbėta apie priešiškus Vakarų veiksmus SSRS atžvilgiu ir atsakomąją sovietų reakciją, kuri turėjo būti ne gynybinė, o puolamoji. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje baigiantis *detante* laikotarpiui, ir ypač kai SSRS įsiveržė į Afganistaną, KGB ėmėsi akivaizdžių represijų, nes jam nebereikėjo slėpti savo agresyvumo. Padaugėjo suėmimų, pradėtas disidentų ir žmogaus teisių gynėjų puolimas. Būtent šiuo laikotarpiu buvo nuteisti Helsinkio grupės, LLL, Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto (toliau – TTGKK) nariai.

Tačiau ne tik krizės, reikšmingi vidaus ir tarptautiniai įvykiai turėjo įtakos KGB veiklai. Tokie operatyvinės padėties pokyčiai kaip Lietuvos teritorijos laipsniškas atvėrimas užsieniečiams ir lietuvių dažnesnės kelionės į užsienį irgi koregavo KGB veiklą. Tai ir ap sunkino teritorijos bei informacijos kontrolės užtikrinimą, pareikalavo daugiau pastangų, bet kartu suteikė daugiau galimybių vykdyti agentūrinės ar propagandines akcijas. Tobulėjančios technologijos irgi davė dvigubą poveikį – tai ir lengvino jų darbą, nes tobulėjo slapta technika, bet kosminės technologijos, naudojamos žvalgybai, vertė labiau maskuoti slaptus karinius ar su karine pramone susijusius objektus.

Nepaisant partijos direktyvų, kurios apibrėžė KGB veiklos gaires, išoriniai veiksniai kaip sovietinei sistemai kriziniai 1956 m., 1968 m., bet ir antisovietinio pasipriešinimo suaktyvėjimas Lietuvoje 1972 m., konfrontacija su Vakarais, ypač režimo priešininkų veiklos pokyčiai taip pat turėjo nemažai įtakos KGB veiklai – metodologijai, pasirinktiems metodams ir kovos su antisovietinio pasipriešinimo apraiškomis intensyvumui.

3. 3 LSSR KGB kovos prieš pasipriešinimo dalyvius objektai

KGB ypatingą dėmesį skyrė toms visuomenės grupėms, kurios, jų manymu, kėlė režimui tikrą ar tariamą grėsmę, nesitaikstė su kontrole ir persekiojimu, teisių ir laisvių pažeidinėjimu bei trukdė valdžiai ir KGB kontroliuoti visuomenę.

Katalikų bažnyčia per visą sovietinį laikotarpį buvo aktyviausia ir sunkiausiai palaužiama jėga kovoje dėl įtakos žmogui, jo pasaulėžiūrai ir vertybėms. Ateizmą propaguojanti sovietinė valdžia, pasisakanti prieš bet tokią religiją, siekė ją palaužti ir neutralizuoti jos poveikį žmonėms. Nors KGB ir kitų represinių struktūrų prieš Bažnyčią taikytos priemonės kito, bet tikslai išliko tie patys – palaužti kunigų, nesitaikstančių su tikėjimo išpažinimo suvaržymais, pasipriešinimą, perimti Bažnyčios valdymo kontrolę, nutraukti ryšius su Vatikanu ir niveliuoti jos įtaką visuomenei. Dar vienas veiksnys, skatinęs daugiau dėmesio skirti Katalikų bažnyčiai, buvo tai, kad 1953–1958 m. iš kalinimo ir tremties vietų grįžo daug kunigų²⁵⁹. Nedrįsdama sodinti kunigų į kalėjimus, valdžia jiems, pirmiausia už vaikų katekizavimą, dažniausiai skyrė administracines baudas arba išpėjimus,²⁶⁰ ypač aktyviai vykdytos kompromitavimo akcijos.

Aštuntajame dešimtmetyje išėjus pirmajam „LKB Kronikos“ numeriui ir įsteigus TTGKK, prasidėjo naujas religinio antisovietinio judėjimo etapas. Jis suteikė stimulą ir kitoms pilietinio pasipriešinimo formoms. Religinis pasipriešinimas stengėsi Vakarams pateikti ir paviėšinti religinės laisvės bei tikinčiųjų teisių pažeidimo atvejus, nors SSRS deklaravo priešingai. O viešumo sovietų valdžia labai nemėgo ir už tai baudė griežtai. Buvo metamos didelės pajėgos siekiant sutrukdyti jiems platinti sovietų valdžiai nepalankią informaciją, ypač norėta užkirsti jai kelią patekti į Vakarus. Nors KGB dėjo daug pastangų, tačiau administracinės priemonės – kratos, perspėjimai, baudos ir teismai – nedavė lauktų rezultatų. Jis nesugebėjo

---

²⁵⁹ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990), p. 179

²⁶⁰ *Op cit*, p. 269

užkirsti kelio nelegalios religinės literatūros plitimui. Panašių metodų KGB ėmėsi ir prieš kitas religines bendruomenes.

Inteligentią sovietinė valdžia laikė svarbiu įrankiu kuriant „naują žmogų“, todėl šio visuomenės sluoksnio politinės pažiūros ir lojalumas valdžiai buvo labai svarbūs. Nors, KGB manymu, dauguma inteligentų laikėsi valdžiai palankių politinių ir ideologinių pozicijų, bet buvo ir tokių, kurie nepritarė partijos politinei linijai. Ir ta inteligentijos dalis tapo KGB domėjimosi objektu. Kūrybinė inteligentija buvo ta inteligentijos dalis, kurią KGB stebėjo akyliau. Inteligentus buvo galima lengviau kontroliuoti, nes jie priklausė nuo valdžios, kūrybinių sąjungų ir dėl to labiau pažeidžiami. Inteligentijoje vykstantys procesai, inteligentų nuotaikos, pasisakymai, net ir asmeninėje erdvėje, buvo nuolat KGB stebimi, fiksuojami ir analizuojami. Prieš tuos, kurie nesilaiko partinės linijos, imtasi atitinkamų poveikio priemonių. Jei žmonės nesiduodavo perauklėjami, kentėjo jų karjera. Nepasiduodantiems spaudimui KGB užvesdavo operatyvines bylas. Dėl savo veiklos persekioti režisieriai Jonas Jurašas, Jonas Vaitkus, kuriam 1983 m. užvesta operatyvinė byla „teatralas“.²⁶¹ Jonas Jurašas 1972 m. buvo priverstas palikti Kauno dramos teatro vyriausiojo režisieriaus pareigas.

Savo politiniams, propagandiniams tikslams dėl turimo didelio autoriteto visuomenėje naudodamasi įvairiomis spaudimo priemonėmis valdžia bandė pasitelkti ir buvusius garsius nepriklausomos Lietuvos menininkus, ypač grįžusius iš tremties ar lagerių.

Mokslininkų, pedagogų veiklą taip pat stebėjo ir KGB. To priežastys buvo panašios kaip ir meno sričių atstovų – mokslas taip pat turėjo prisidėti kuriant naująją visuomenę ir naująją žmogų. Mokslininkai buvo stebimi ir dėl galimo jų mokslinio šnipinėjimo, todėl mokslo atstovų veikla, kelionės, komandiruotės pateko į KGB akiratį. Mokslininkų išvykas į užsienį taip pat bandyta panaudoti žvalgybos ir propagandos tikslams. Pavyzdžiui, prisidengdamas moksliniais mainais, 1972 m. KGB planavo pasikviesti į

---

²⁶¹ LSSR KGB skyriaus Kauno miestui 5-ojo poskyrio vyr. įgaliotinio R. Sujetos pažyma apie operatyvinę padėtį ir atliktą darbą tarp miesto kūrybinės inteligentijos (1985 m. lapkričio 14 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 92

Lietuvą operatyvinio stebėjimo objektus „Algoritmas“ ir „Iskatel“ kaip Vilniaus universiteto ir Mokslo akademijos stažuotojus. Jų lankymosi Lietuvoje metu norėta gauti naudingos informacijos apie „Santara-Šviesą“ ir pabandyti juos užverbuoti²⁶². LSSR KGB planavo į Baltijos instituto (Stokholme) organizuojamą IX konferenciją nusiųsti savo agentus, kad per juos būtų užmegzti glaudesni kontaktai su instituto vadovybe ir išsiaiškintas jų požiūris į bendradarbiavimą su Lietuva²⁶³. Šis institutas domino ne tik LSSR KGB, bet ir aukščiausią partinę valdžią, nes SSKP skatino Baltijos šalių Mokslų akademijas plėsti ryšius su Baltijos institutu Švedijoje ir prisidėti prie propagandinio darbo, siekiant atitraukti išeivius nuo dalyvavimo šio instituto veikloje²⁶⁴. Baltijos institutas turėjo būti dar vienu sovietinės propagandos rupu Skandinavijoje.

Akademinė aplinka saugumui rūpėjo ir dėl galimo jos poveikio studentijai, jaunimui, todėl KGB neigiamai vertino jų domėjimąsi ir žavėjimąsi Vakarų menu bei mokslu ar nepriklausomos buržuazinės Lietuvos idealizavimo tendencijas. 1963 m. KGB ataskaitoje LKP apie inteligentijos nuotaikas, informavo partiją, kad kai kurie Mokslų akademijos nariai (Feliksas Sliesoriūnas, Adolfas Tautavičius ir kt.) reiškė ideologiškai žalingas idėjas, idealizavo buržuazinės Lietuvos ir Vakarų meną bei mokslą²⁶⁵. LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo poskyrio 1963 m. operatyvinės padėties pažymoje užfiksuotos „neigiamos“ apraiškos, pastebėtos Vilniaus universitete, Pedagoginiame institute, Dailės institute, Valstybinėje konservatorijoje ir technikumuose²⁶⁶. KGB kėlė nerimą ir tai, kad į aukštąsias mokyklas patekdavo asmenys, grįžę iš tremties, įkalinimo vietų ir iš socialiai svetimos

---

²⁶² Svarbiausių KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš išeivijos organizaciją „Santara-Šviesą“ 1972–1974 m. planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 689, l. 268–269

²⁶³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. gegužės 22 d. atsakymas SSRS KGB PGU 19-ojo skyriaus viršininkui į 1987 m. gegužės 14 d. raštą Nr. 184 / 1330 dėl Baltijos instituto, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 341, l. 260–261

²⁶⁴ SSRS KGB 1-osios pagrindinės ir 5-osios valdybų 1987 m. kovo 16 d. raštas apie SSKP CK 1987 m. vasario 25 d. nutarimą „Dėl kovos su ideologine diversija prieš sovietines Pabaltijo šalis priemonių panaudojant Baltijos institutą Švedijoje“, *ibid.*, b. 341, l. 273

²⁶⁵ LSSR KGB 1963 m. balandžio 3 d. pažyma LK CK apie buržuazinės ideologijos apraiškas respublikoje, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 627, l. 224

²⁶⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo poskyrio 1963 m. kovo mėn. pažyma apie skyriaus aptarnaujamų objektų operatyvinę padėtį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 630, l. 64–78

aplinkos, kurie savo antisovietiniais, nacionalistiniais pareiškimais darė „negatyvią įtaką“²⁶⁷.

Jaunimas buvo aktyviausia ir sunkiausiai kontroliuojama visuomenės dalis, jo kontrolei ir ideologiniam „auklėjimui“ per spaudą, mokyklą, jaunimo organizacijas valdžia ir KGB skyrė didelį dėmesį. Kūrybinė inteligentija ir jaunimas, KGB manymu, buvo tos visuomenės grupės, kurioms siekė daryti įtaką ir išeiviai, Vakarų ideologinės diversijos organizatoriai,²⁶⁸ todėl jiems skirtas didžiulis dėmesys. Saugumas stebėjo ne tik tuos jaunuolius, kurie mokėsi vidurinėse, profesinėse ir aukštosiose mokyklose, bet ir neformalų jaunimą, jo elgesį, gyvenimo būdą, laisvalaikio leidimo formas. 1962 m. Vilniuje buvo išaiškinta jaunimo grupė, kuri, anot KGB, prisidengusi džiaz muzikos klausymu, rinkdavosi namuose ar kavinėje ir sakydavo nacionalistinio pobūdžio kalbas²⁶⁹. Nemažas KGB ataskaitų skaičius skirtų jaunimui, ypač po 1972 m., rodo, kiek daug dėmesio šiai visuomenės grupei buvo skiriama.

Iš tremties ir įkalinimo vietų grįžę tremtiniai ir kaliniai, t. y. buvę partizanai, ūkininkai, inteligentai, valstybės tarnautojai, kurie sovietiniam režimui simbolizavo nepriklausomą Lietuvą ir dėl savo potencialių antisovietinių nuostatų buvo ypač atidžiai stebimi valdžios bei KGB, persekiojami ir diskriminuojami. „Liaudies priešų“ etiketė jiems bei jų vaikams buvo lipdoma ir grįžus į Lietuvą. Jiems buvo kliudoma įsilieti į visuomenę, „atgauti nepriklausomoje Lietuvoje turėtą socialinę padėtį, įgyti išsilavinimą, atitinkantį darbą“²⁷⁰. KGB ypač domino jų tikra ar tariama veikla prieš valdžią, nes jie laikyti pavojingiausia ir iš principo nusistačiusia prieš valdžią visuomenės grupe. Buvo stebimos buvusių kalinių ir tremtinių susibūrimo vietos, tarpusavio santykiai. KGB pastebėjo, kad „jie linkę gyventi tuose

---

²⁶⁷ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas siekiant išaiškinti ir neutralizuoti antisovietinę jaunimo, akademinės ir pedagoginės inteligentijos veiklą (1958 m. rugpjūčio 31 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 534, l. 258

²⁶⁸ SSRS KGB 5-oios valdybos viršininko F.D. Bobkovo pranešimo tezes apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB kova su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 27

²⁶⁹ LSSR KGB pažyma apie šiuolaikinės Vakarų muzikos mėgėjų grupės atskleidimą ir poveikio priemonės prieš jos narius (1962 m. lapkričio 4 d.) // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, p. 313–316

²⁷⁰ *Kuprytė J.* Galimybė tirti tremtinių ir politinių kalinių socialinį mobilumą // Genocidas ir rezistencija. 1999, Nr. 2, p. 87

pačiuose namuose, o jeigu eidavo vadovaujamas pareigas, tai įdarbindavo buvusius kalinius²⁷¹, todėl, KGB manymu, jų koncentracija didėjo. KGB domino buvusių tremtinių ir kalinių namuose arba darbe organizuojami susitikimai (jubiliejai, gimtadienių šventimas). Šiuos susibūrimus sovietinis saugumas vertino labai įtariai kaip antisovietinės veiklos priedangą. KGB ypač baugino galimos buvusių tremtinių ir kalinių antisovietinės akcijos. KGB manymu, grįžusių iš tremties asmenų pasakojimai galėjo paskatinti jaunimą imtis antisovietinių akcijų, todėl 1968 m. Kauno jaunimo bruzdėjimas sietas su didele buvusių kalinių koncentracija mieste²⁷². Svarbių sovietinių švenčių metu buvo stengiamasi varžyti jų judėjimą, pavyzdžiui, rengiantis 1968 m. Spalio revoliucijos metinių minėjimui, siekiant išvengti antisovietinių veiksmų, per partijos, komjaunimo ir visuomenines organizacijas, trukdyti jiems dalyvauti viešuose minėjimuose, neleisti jiems vykti į Maskvą. Juos turi stebėti agentai.²⁷³ Šalyje esant ypatingai padėčiai, kilus neramumams, buvo numatyti veiksmai, kurių turėjo būti imtasi prieš asmenis iš „socialiai pavojingos“ aplinkos. Šiai kategorijai buvo priskiriami ir buvę politiniai kaliniai bei tremtiniai. Jie turėjo būti suimti ir neribotam laikui uždaryti Kauno, Pravieniškių ir Alytaus tardymo izoliatoriuose²⁷⁴. KGB ėmėsi priemonių, trukdančių buvusiems tremtiniams ir kaliniams daryti įtaką jaunimui (ypač mokyklose). Stebėta, kiek tokių žmonių dirba vidurinėse mokyklose, profesinio mokymo ir aukštojo mokslo įstaigose ir kokią įtaką jie daro jaunuoliams. Antai KGB Panevėžio miesto skyriaus operatyviniai darbuotojai, išanalizavę 1977 m. agentūrinius-operatyvinius duomenis, pastebėjo, kad vidurinėse mokyklose, kuriose užfiksuota priešišku valdžiai veiksmų, dirbo asmenų, apie kuriuos turėta kompromituojančių duomenų (buvo teisti už

---

²⁷¹ LSSR KGB Alytaus raj. poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio pplk. A. Gurbininko pranešimas bendrame operatyvinių darbuotojų pasitarime, įvykusiame 1967 m. vasario 23 d., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 656, l. 372

²⁷² LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko H. Vaigausko 1969 m. lapkričio 14 d. pranešimas apie tam tikras neigiamas politines tendencijas tarp Kauno miesto jaunimo, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 95

²⁷³ 1968 m. spalio 30 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas siekiant užtikrinti valstybės saugumą ir užkirsti kelią galimiems priešiškiems veiksams Vilniuje rengiantis ir vykstant Spalio revoliucijos metinių minėjimui, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 664, l. 174

²⁷⁴ LSSR KGB pirmininko gen. lttn. J. Petkevičiaus ir LSSR vidaus reikalų ministro milicijos gen. mjr. S. Lisausko rekomendacijos dėl veiksmų plano „ypatinguoju periodu“ (1984 m. lapkričio 13 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2665, l. 7–8

antisovietinę veiklą, turėjo giminaičių užsienyje)²⁷⁵. Tai tik parodo, kad pats jų buvimas, bet ne konkretūs veiksmai kėlė nerimą ir pateisino jų persekiojimą. Buvo atkreiptas dėmesys ir į tremtinių bei kalinių vaikus kaip potencialius antisovietinių akcijų organizatorius ir dalyvius. KGB siekė mažinti „blogą“ tėvų įtaką vaikams, galimai skatinusią juos imtis antisovietinės veiklos²⁷⁶. Stengtasi jaunimą perauklėti intensyviai „apdorojant“ politiškai ir ideologiškai, bet sudarant sunkesnes gyvenimo sąlygas. Pavyzdžiui, 1974 m. teisiamo už antisovietinių lapelių platinimą Romualdo Smailio tėvai, buvę tremtiniai, pasakojo pajutę, kad į juos žiūrima įtariai, o pasirodžius, kad jie yra buvę tremtiniai, darbe neleista eiti vadovaujamų pareigų. Tėvai sakė papasakoję sūnui apie tremtį, bet neskatinę jo imtis antisovietinių veiksmų, tačiau, anot KGB, „vaikas pats padarė išvadas“²⁷⁷.

Į Vakarus pasitraukę kunigai, politikos ir kultūros veikėjai aktyviai kėlė Lietuvos laisvinimo idėją įvairiose vyriausybines ir tarptautinėse institucijose bei viešojoje erdvėje. Šie asmenys sovietiniam režimui buvo aneksuotos šalies asmenys, kurie nepripažino sovietinės valdžios Lietuvoje. Valdžiai kėlė nerimą ir išeivių įtaka, jų parama Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui, politiniams kaliniams ir jų šeimoms.

Kova su išeivių organizacijų politine veikla vyko nuo pat sovietinio režimo Lietuvoje pradžios, tačiau organizuočiau su jomis imta kovoti *detante* laikotarpiu bei padažnėjus kontaktams su išeivija, nes tada atsirado daugiau galimybių vykdyti savo slaptą veiklą Vakaruose. Agentūrinės, kompromitavimo, propagandinės akcijos buvo nukreiptos prieš VLIK'ą, Pasaulio Lietuvių Bendruomenę (PLB), Amerikos lietuvių tarybą (toliau – ALT), „Santaros-Šviesos“ federaciją, Bendrą Amerikos lietuvių fondą (toliau – BALF), Vatikane veikusią Šv. Kazimiero kolegiją. Buvo sekama ir vienintelė išlikusi nepriklausomos Lietuvos institucija – Lietuvos diplomatinė tarnyba.

²⁷⁵ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus 1976 metų agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, K-18, ap. 1, b. 611, l. 53

²⁷⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininko A. Naro pranešimas KGB darbuotojų operatyviniame pasitarime apie buržuazinių nacionalistų veiklos išaiškinimą ir neutralizavimą (1964 m. vasario 18 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 97

²⁷⁷ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus 1974 m. liepos 2 d. pažyma apie besimokančio jaunimo priešišku išpuoliu priežastis Panevėžyje 1970–1973 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 608, l. 30

KGB siekė ne tik gauti kuo daugiau informacijos apie ją, jos veiklą, bet ir jai pakenkti kompromituodamas, šmeiždamas, skaldydamas išeivijos jėgas. KGB akcijų taikiniu tapo ir užsienio radijo stotys „Vatikano radijas“ (*Radio Vatican*), „Amerikos balsas“ (*Voice of America*), „Laisvoji Europa“ (*Radio Free Europe*), kurios transliavo ir lietuviškas laidas bei buvo lietuvių disidentų viešumo šaltinis Vakaruose. KGB įvairiais būdais stengėsi nustatyti, iš kur šios radijo stotys gaudavo informaciją, kas iš lietuvių dirbo jų lietuviškose laidose ir ar šie asmenys turėjo giminaičių Lietuvoje.

Tam tikros visuomenės grupės, kurias galima traktuoti kaip valstybingumo siekių puoselėtojus, sovietinės okupacijos priespaudos metais vien tik savo egzistavimu ir tuo, ką jie simbolizavo, nulėmė negatyvų LKP ir LSSR KGB požiūrį bei sąlygojo nusikalstamą elgesį jų atžvilgiu: neteisėtą nuolatinį persekiojimą, diskriminavimą, represavimą, kad neutralizuotų jų tikrą ar tariamą grėsmę sistemai.

3. 4 LSSR KGB veiklos metodai

3. 4. 1 Represinės priemonės prieš pasipriešinimo dalyvius

Vienas svarbiausių represinės politikos pokyčių po 1954 m. – masinių represijų atsisakymas. Represijos tapo selektyvios, t. y. buvo baudžiama už konkrečią veiklą, numatytą baudžiamajame kodekse. Dabar buvo svarbu ne panaudoti terorą, bet leisti visuomenei suprasti, kad už veiklą, nukreiptą prieš valdžią, bus baudžiama, ir siekti, kad visuomenė nuolat jaustų baimę²⁷⁸. Represijų būdavo imamasi tik tada, kai įvertinamas konkrečios antisovietinės veiklos pavojingumas, ar buvo galimybė šį žmogų išnaudoti agentūrinėms akcijoms, panaudoti prieš bendraminčius ir kai kitos priemonės (profilaktika, oficialūs KGB ir prokuratūros perspėjimai, pašalinimas iš darbo, mokymo įstaigos, kompromitavimo ir šmeižto akcijos ir kt.) neduodavo

---

²⁷⁸ Bahry D., Silver B. Intimidation and Symbolic Use of Terror in the USSR, p. 1068

naudos. Suimti ir teisti žmones vengta ir dėl kitų priežasčių. Valdžia siekė išvengti ažiotažo ir nenorėjo, kad suimtą asmenį visuomenė išaukštintų, kad būtų kuriamas jo kaip kankinio įvaizdis, galintis paskatinti juo sekti kitus. Be to, valdžia suvokė, kad įkalinimo bausmė jau nėra efektyvu, nes neatgraso nuo antisovietinės veiklos, nes aktyviausi disidentai, kunigai, atlikę bausmę, vėl į ją įsitraukdavo. Tai pagrindžia Antano Terlecko, Viktoro Petkaus ir Alfonso Svarinsko atvejai, kurių įkalinimas ir kitos priemonės neatgrasė. Be to, valdžia ir KGB matė, kad neretai tam tikrai veiklai sunku pritaikyti Baudžiamojo kodekso straipsnį, nes jie stengėsi veikti legaliomis formomis²⁷⁹. Tai sunkino KGB darbą, vertė plėsti teisminę bazę ir ieškoti kitų metodų. Taikyti įvairesnes priemones reikėjo ir dėl to, kad įvairiau buvo vertinama ir pati antisovietinė veikla, o tai lėmė tolesnius KGB veiksmus ir jų padarinius. KGB nurodymuose, kaip vertinti antisovietinę agitaciją, buvo siūloma nagrinėti asmenų, kaltinamų antisovietine agitacija ir propaganda, veiklos priežastis ir tikslus, analizuoti, ar tai yra sąmoninga antisovietinė veikla (t. y. siekė platinti antisovietinę literatūrą, ar tik laikė asmeniniams tikslams), ar ji iš tiesų kvestionavo valdžios autoritetą, ar tebuvo politinio nebrandumo rezultatas. Nuo atsakymo į šiuos klausimus turėjo priklausyti, ar asmeniui bus keliami byla, ar taikoma tik profilaktika²⁸⁰. Kadangi sovietinė valdžia stengėsi išvengti viešų antisovietinių akcijų, diskredituojančių ją pačią, atitinkamai ir KGB buvo linkęs smarkiau bausti už viešą antisovietinę veiklą²⁸¹.

Teisė, kaip ir kitos sritys, neišvengiamai buvo ideologizuota ir turėjo tarnauti valdžiai bei padėti jai susidoroti su pasipriešinimo dalyviais bei disidentais. Valdžios įsakymai tapo svarbesni nei teisė ir teisingumas. Saugumo surinkta informacija per prokuratūrą pasiekdavo teismus, jos pagrindu buvo teisiami ir įkalinami disidentai, kunigai ir t. t. Visam disidentų persekiojimo procesui – nuo informacijos apie juos rinkimo, tardymo iki

---

²⁷⁹ 1969 m. vasario 14 d. KGB operatyvinių padalinių darbuotojų pasitarime skaitytas pranešimas apie KGB kovos su ideologine diversija uždavinius įgyvendinant SSRS KGB kolegijos 1968 m. gruodžio 27 d. nutarimus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 134

²⁸⁰ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1977 m. birželio 29 d. raštas baudžiamųjų bylų, iškeltų už antisovietinę agitaciją ir propagandą, klausimais, *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 224, l. 35

²⁸¹ *Bahry D., Silver B. Intimidation and Symbolic Use of Terror in the USSR*, p. 1070

teismo – vadovavo KGB, kuris turėjo kovoti su itin pavojingais nusikaltimais, o prokuratūra, kuri iš tiesų turėjo tai vykdyti, buvo nustumta į šalį.

Po 1954 m. KGB savivalė buvo šiek tiek apribota, bet tik teoriškai, nes sovietiniai įstatymai buvo palankūs pasipriešinimo dalyviams persekioti. Baudžiamojo kodekso, kuriuo remiantis teisti disidentai, kunigai, klasinis ir ideologinis pagrindas buvo ne toks ryškus, tačiau KGB vis tiek galėjo plačiai jį interpretuoti ir spręsti, kokios veikos pavojingos valstybei ir visuomenei²⁸². Kadangi politiniai nusikaltimai plačiai interpretuoti, tad tokiais buvo galima pripažinti daug veiksmų²⁸³. Tik šį persekiojimą stengtasi kiek geriau užmaskuoti ir įsprausti savo veiksmus į teisėtumo rėmus.

Sovietinė teisinė bazė buvo palanki pasipriešinimo dalyvių persekiojimui. Plačiai taikyti šie LSSR Baudžiamojo kodekso straipsniai: 68-asis (antisovietinė agitacija ir propaganda, kuria siekta pakirsti ar susilpninti tarybinę valdžią arba padaryti kitus valstybinius nusikaltimus, iki 1961 m. tai buvo RSFSR BK 58-10 str.), 199-1 (melagingų prasimanymų, kurie žemintų sovietinę valstybinę ir visuomeninę santvarką, skleidimas), LSSR Baudžiamojo kodekso 70-asis straipsnis buvo taikomas už organizuotą veiklą ir kurtas antisovietinės organizacijas, kurių tikslas vykdyti valstybinius nusikaltimus, 199-3 (grupiniai veiksmai, kuriais pažeidžiama vieša tvarka)²⁸⁴. 62 str. „tėvynės išdavimas“ buvo taikomas įtariamiesiems kolaboravimu su okupacine vokiečių valdžia, dalyvavimu masinėse žudynėse 1941–1944 m. ar bandymu bėgti iš LSSR. LSSR AT 1961 m. birželio 26 d. patvirtino LSSR BK 143-145 straipsnius, kurie numatė laisvės atėmimą nuo 6 mėnesių iki 5 metų už religinio kulto įstatymo pažeidimus.²⁸⁵ Valdžia dažnai pritaikydavo Baudžiamojo kodekso straipsnius nusižengimams, kurie iš pirmo žvilgsnio neturėjo ryšio su antisovietine veikla: buvo kaltinami chuliganizmu (str. 225), pasipriešinimu viešąją tvarką užtikrinantiems pareigūnams (str. 201) ar parazitavimu (str. 240).

---

²⁸² Карательная психиатрия в России, Москва: Международная Хельсинская федерация по правам человека, 2004, с. 45 (www.zaprava.ru/images/ps.pdf, žiūrėta 2011 05 03)

²⁸³ Knight A. W. Op. cit., p. 15

²⁸⁴ Lietuvos Tarybų socialistinės respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius: Mintis, 1983, p. 74

²⁸⁵ Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje, p. 193–194

Galimybė plačiai taikyti Baudžiamojo kodekso straipsnius leido suimti ir teisti antisovietinių organizacijų ar individualių akcijų organizatorius ir vykdytojus, apkaltinti įvairių peticijų, laiškų autorius. Buvęs politinis kalinys, disidentas 1977 m. B. Gajauskas buvo nuteistas už antisovietinę propagandą ir agitaciją (daugino ir platino partizanų dokumentus, platinimo tikslais vertė A. Solženicyno „ Archipelago gulagas“²⁸⁶, bei politinių kalinių rėmimą²⁸⁷. Kai 1976 m. įsikūrė Lietuvos Helsinkio grupė, KGB reakcijos į ją ilgai laukti nereikėjo. 1978 m. buvo suimtas ir už antisovietinės organizacijos įkūrimą nuteistas V. Petkus, 1980–1981 m. suimti kiti grupės nariai: Algirdas Statkevičius, Mečislovas Jurevičius, Vytautas Vaičiūnas, neaiškiomis aplinkybėmis žuvo grupės narys kunigas B. Laurinavičius²⁸⁸. Už 45 pabaltijiečių memorandumo platinimą 1979 m. buvo suimtas ir nuteistas A. Terleckas. Jadvyga Bieliauskienė taip pat buvo nuteista už antisovietinę agitaciją ir propagandą. Ji rinko parašus po kreipimusi į partijos vadovybę, subūrė moksleivių grupę, prisidėjo prie „Kronikos“ platinimo, namuose laikė antisovietinę literatūrą²⁸⁹.

Kadangi, anot N. Chruščiovo, SSRS politinių kalinių nėra, tai represinės struktūros ėmėsi naujos taktikos: disidentams stengtasi suformuluoti kriminalinius kaltinimus – vagystes, pinigų išvaistymą ir t. t. bei taip sudaryti įspūdį, kad jie persekiojami ne už savo veiklą ar įsitikinimus. Be to, tai buvo ir būdas apšmeižti, sukompromituoti disidentus ir jų veiklą – suteikti šiai veiklai ne politinį, bet kriminalinį atspalvį ir taip pateisinti susidorojimą su jais. KGB mokomojoje literatūroje tvirtinama, kad kriminalinės bylos „nuima nuo jų [t. y. disidentų – K. B.] kovotojų už tautos laisvę aureolę, ir jie tampa paprastais nusikaltėliais“²⁹⁰.

---

²⁸⁶ 1978 m. sausio 20 d. kaltinamoji išvada byloje Nr. 38 (B. Gajauskas), *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 47726/3 (S. B.), l. 67

²⁸⁷ Prisoners of conscience in the USSR. Their treatment and conditions: An Amnesty International report. London: Amnesty Intern. Publ., 1980, p. 8–20, 56–59

²⁸⁸ Lietuvos Helsinkio grupė (įvadinis tekstas) // Lietuvos Helsinkio grupė, p. 11

²⁸⁹ 1983 m. gegužės 18 d. LSSR Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegijos nuosprendis Jadvygai Bieliauskienei, *ibid.*, f. K-1 ap. 46, b. 1670, l. 25–27

²⁹⁰ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja, p. 85

1972 m. po R. Kalantos susideginimo sulaikyti neramumų dalyviai buvo vadinami „maža chuliganų grupe“, bandžiusia pasinaudojant įvykiu pažeisti įstatymus ir tvarką. Norint sumenkinti ir sukompromituoti to meto demonstracijas bei išvengti atsakomybės už tai, kad nesugebėta kontroliuoti padėties, šie įvykiai buvo vadinami viešosios tvarkos pažeidimu. R. Kalantos žūtį taip pat mėginta kriminalizuoti, kad šis įvykis nebūtų politizuojamas, o R. Kalanta nebūtų laikomas didvyriu. KGB ieškojo įrodymų, kurie patvirtintų, kad jis vartojo narkotikus, gėrė alkoholį ar buvo homoseksualus, nes „miesčioniams hipiai gali asocijuotis su homoseksualais“²⁹¹. Tokiomis priemonėmis norėta R. Kalantą pavaizduoti kaip chuliganą ar asocialų asmenį, o jo susideginimą – kaip chuliganizmą²⁹². Ne vienam garsiam ir aktyviam disidentui buvo iškelta kriminalinė byla. 1973 m. gruodžio 19 – 26 d. teisme nagrinėta valstybinio turto grobstymo byla (iš mokyklos valgyklos buvo vagiami konditerijos gaminiai). Buvo teisiamas vienas A. Terleckas, nors įtariamųjų būta ir daugiau, o vagystės bei netvarka buhalterijoje klestėjo ir anksčiau.²⁹³ Jo namuose konfiskuoti žurnalai „Naujoji Romuva“, „Mūsų Vilnius“, nors jie nebuvo tiesiogiai susiję su baudžiamąja byla, nelaikyti jo nusikaltimo įrodymu. Šie faktai liudija, kas iš tikrųjų domino KGB: rinkti disidentų antisovietinės veiklos įrodymai, o kaltinimai kriminaliniais nusikaltimais buvo tik pretekstas su jais susidoroti. Už bandymą atnaujinti Helsinkio grupės veiklą 1979 m. buvo suimtas Romualdas Ragaišis (operatyvinės bylos slapyvardis – „Optikas“). Jis nuteistas 2 metams „už neteisėtą akinių taisymą“. Kratos metu jo namuose rasta antisovietinės literatūros, kuri buvo konfiskuota. Jonas Pakuckas, kuris padėjo Vladui Šakaliui pabėgti į užsienį, 1982 m. buvo nubaustas už ginklo laikymą ir spekuliaciją valiuta²⁹⁴. Kaip matome, naudotasi kiekviena galimybe bylas kriminalizuoti ir taip sumažinti disidentų idėjų patrauklumą.

---

²⁹¹ Romo Kalantos auka: 1972 metų pavasaris. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 30

²⁹² Op cit, p. 59

²⁹³ Terleckas A. Trys politiniai laišakai, p. 13

²⁹⁴ 1982 m. gegužės 26 d. LSSR Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegijos nuosprendis J. Pakuckiui, ibid., f. K-1, ap. 46, b. 1670, l. 151

Kunigams taip pat buvo inkriminuojami kriminaliniai nusikaltimai, ypač – valstybinio turto iššvaistymas. Tai padaryti nebuvo sunku, nes bažnyčios ir jų turtas priklausė valstybei, bet jų remontui ar statybai išteklių nebuvo skiriama, o jeigu kiek ir skiriama, tai atliekamus darbus nesunku buvo interpretuoti kaip švaistymą. Pavyzdžiui, Švenčionėlių bažnyčios klebonas, nesutikęs bendradarbiauti su KGB, buvo apkaltintas valstybinio turto švaistymu²⁹⁵. Kunigą Petrą Nykštų siekta sukompromituoti tikinčiųjų akyse pareiškiant, neva jis vykstant bažnyčios statybai pardavęs auksinę monstranciją ir už gautus pinigus nusipirkęs automobilį²⁹⁶. 1962 m. „Tiesa“ plačiai afišavo teismo procesą dėl valstybinio turto iššvaistymo statant Klaipėdos bažnyčią²⁹⁷. 1978 m. kunigas S. Tamkevičius Varėnos rajone pateko į avariją ir norėta jį padaryti kaltininku. Taip buvo norima jį sukompromituoti, pašalinti iš „Kronikos“ ir TTGKK veiklos²⁹⁸.

Tokiais savo metodais KGB siekė įtikinti visuomenę, jog valdžia žmones baudė ne už tai, kad jie dalyvavo organizacijų, judėjimų veikloje ar ginė žmogaus teises, bet už jų įvykdytus kriminalinius nusikaltimus. Taip KGB norėjo susilpninti galimą visuomenės pasipriešinimą represijoms ir sukurti neigiamą žmogaus teisių gynėjų, disidentų įvaizdį, stengdamasis juos pavaizduoti kriminaliniais nusikaltėliais.

Statistiniai duomenys rodo, kad KGB medžiagos pagrindu 1954–1987 m. iš viso buvo nuteisti 1193 asmenys, ir taikyta ne tik įkalinimo, bet ir mirties bausmė²⁹⁹ (žr. 2 priedą). Lyginant su profilaktikos skaičiais įkalinimo atvejų žymiai mažiau, tai irgi liudija represinės politikos pokyčius (žr. 3 priedą). O mirties bausmės ir psichiatrinės prievartos taikymo tendencijos irgi atspindi represinės politikos tendencijas ir pokyčius (žr. 4 priedą). Baudžiamojo kodekso straipsnių, pagal kuriuos asmenys nuteisti, analizė rodo, kad dauguma jų nuteisti už antisovietinę agitaciją ir propagandą (žr. 5 priedą).

²⁹⁵ Atsakymas priminė gundymą, kurį atmetė ir tada...// Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1972, Nr. 4, p. 184

²⁹⁶ Ateistinis melas – kasdieninė duona, *ibid.*, 1979, Nr. 36, p. 282

²⁹⁷ *Bistrickas S., Laurinaitis S.* Teisiamųjų suole – sutanoti sukčiai ir spekuliantai // Tiesa. 1962, sausio 16

²⁹⁸ *Spengla V. S.* Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis, p. 182

²⁹⁹ Į šį skaičių įeina ir už kriminalinius-finansinius nusikaltimus nuteisti asmenys.

Siekdama nubausti, perauklėti, priversti išsižadėti savo įsitikinimų, diskredituoti, atskirti žmogų nuo visuomenės kaip jai pavojingą asmenį, KGB prieš disidentus pasitelkė ne tik įkalinimą, bet ir priverstinį gydymą psichiatrijos ligoninėse. Šis susidorojimo su politiniais oponentais būdas taikytas jau V. Lenino laikais, tačiau tik 1939 m. Kazanės psichiatrijos ligoninėje buvo įkurtas specialus skyrius „politiniams“ ligoniams³⁰⁰. Ypač plačiai šis nusikalstamas metodas paplito septintajame–aštuntajame dešimtmečiais. 1959 m. gegužės 24 d. „Pravdoje“ N. Chruščiovas pareiškė, kad nusikaltimas – tai nukrypimas nuo bendrai priimtino elgesio visuomenėje, kurį sukelia psichikos sutrikimai, todėl kova su sovietine valstybe sąlygota psichinių nukrypimų.³⁰¹ Tad jau N. Chruščiovo laikais buvo suformuluota idėja, kad nusikalstamo elgesio priežastis – psichinė ir dvasinė jų negalia. Tokia nuostata ir tapo pagrindu kovai su disidentais, žmogaus teisių gynėjais ir kt. pasitelkti psichiatrijos ligonines ir profilaktinį darbą. K. Trimakas psichiatrijos taikymą aiškino komunistine ideologija pagrįstu suvokimu, kas yra disidentas. Anot jo, kitaip mąstantis ar besielgiantis sovietinis pilietis laikytas nenormaliu ir pavojingu visuomenei. Jeigu jis dar nenusižengė, tai gali nusižengti, yra socialiai pavojingas savo idėjomis. O pavojingus asmenis būtina izoliuoti³⁰². Tai patvirtina ir KGB siedama antisovietines akcijas su tariamai nesveika jose dalyvaujančių žmonių psichika: „asmenys, įrašyti į psichoneurologinę įskaitą, rengia įvairias akcijas ir aktyviai jose dalyvauja, (...) yra linkę į ekstremistinius veiksmus, bando įsigyti ginklų, skleisti melagingą informaciją, naikinti valstybės turtą, imtis politinių akcijų. Jų veiksmais naudojasi ideologiniai centrai, siekdami inspiruoti antisovietines akcijas.“³⁰³ KGB darė prielaidą, kad nesveikais žmonėmis manipuluojama, jie išnaudojami, nes atlikdami antisovietinius veiksmus nėra savarankiški. KGB pasitarnavo ir tai, kad socialistinėje visuomenėje į psichikos ligas buvo žiūrima

³⁰⁰ Карательная психиатрия в России. Москва: Международная Хельсинская федерация по правам человека, 2004, p. 28

³⁰¹ Служение народу – высокое призвание советских писателей (речь Н. С. Хрущева на III съезде писателей 22 мая 1959 года // Правда. 2 мая 1959 года

³⁰² Trimakas K. Psichiatrijos piktnaudojimas Sovietų Sąjungoje // Aidai. 1981, Nr. 4, p. 221

³⁰³ 1985 m. balandžio 22 d. LSSR KGB informacinis-analitinis biuletenis Nr. 5(6), ibid., ap. 46, b. 224, l. 18–19

neigiamai, nepatikliai, kaip į kažką gėdinga, pavojinga, neprognozuojama, ko reikia vengti. Disidentams dažniausiai būdavo „nustatoma“ sunkiausia psichikos liga – šizofrenija. Tuo norėta parodyti, kad šiuos asmenis būtina atskirti nuo sveikosios visuomenės dalies. Kartu pateisintos represijos, t. y. jų uždarymas psichiatrijos ligoninėje. Taigi ši bausmė buvo griežtesnė ir veiksmingesnė.

Sovietinė teisė, įstatymai taip pat prisidėjo prie šios KGB nusikalstamos veiklos įgyvendinimo. 1967 m. SSRS sveikatos apsaugos ministerija patvirtino instrukcijas dėl visuomenei pavojingų psichinių ligonių izoliavimo³⁰⁴. Į psichiatrijos ligoninę patekdavo remiantis LSSR BK 59 str. (priverčiamojo medicininio pobūdžio priemonės, taikomos psichiniams ligoniams). Spec. ligoninėje buvo galima atsidurti nusižengus šiems straipsniams: 62 str. (tėvynės išdavimas), 68 str. (antisovietinė propaganda ir agitacija), 70 str. (grupinė veikla, kuria siekiama padaryti ypač pavojingą valstybinį nusikaltimą, t. y. dalyvavimas antisovietinėje organizacijoje), 199-1 str. (melagingų prasimanymų, kurie žemintų sovietinę valstybinę ir visuomeninę santvarką, skleidimas). Nusikalstama buvo laikoma socialinė-politinė veikla (žmogaus teisių ir kiti judėjimai), tautinis pasipriešinimas ir teisių reikalavimas, siekis emigruoti, pasipriešinimas religinio gyvenimo suvaržymams, valdžios institucijų darbo trikdymas (laiškų joms siuntinėjimas), antisovietinė veikla (valdžios kritika, antisovietinės dainos, vėliavų nukabinimas, atsišaukimų platinimas ir kt.)³⁰⁵.

Psichiatrinis gydymas taikytas tiems asmenims, kuriuos mėginant nuteisti, KGB manymu, galėjo būti sulaukta didelio visuomenės dėmesio, arba tiems asmenims, kuriems būtų buvę sunku sukurti politinę bylą. Be to, kadangi disidentai gydymą pakeldavo sunkiau nei kalėjimą³⁰⁶, ligoninėje tikėtasi greičiau palaužti jų dvasią ir moralinį atsparumą. Pasirūpindama

---

³⁰⁴ 1967 m. SSRS sveikatos apsaugos ministerijos parengtos instrukcijos apie priverstinio gydymo ir kitų medicininio pobūdžio priemonių taikymą psichiniams ligoniams, kurie įvykdė visuomenei pavojingą veiklą, taikymo tvarką, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 112, l. 85–90

³⁰⁵ *Kuklytė B.* Op. cit., p. 34

³⁰⁶ *Bloch R., Reddaway P.* Psychiatric Terror: How Soviet Psychiatry Is Used to Suppress Dissent. New York: Basic books, 1977, p. 274–275

disidentus uždaryti į psichiatrijos ligonines, valdžia izoliuodavo sau neįtikėjusius asmenis, o visuomenei jų veiklą paaiškindavo kaip psichikos ligos rezultata. Psichiatrai suformuluodavo diagnozę, leidžiančią žmogų prievarta uždaryti į psichiatrijos ligoninę. KGB bandė primesti psichikos negalią ir pasaulyje plačiai žinomam A. Sacharovui, ir Lietuvoje pagarsėjusiam A. Terleckui.

Psichiatrinė prievarta buvo taikoma per visą 1954–1987 m. laikotarpį, tačiau aštuntajame dešimtmetyje prasidėjus pilietiniam pasipriešinimo judėjimui jo taikymas ypač padažnėjo. Tai tik liudija, kad KGB sąmoningai šią priemonę naujojo prieš disidentus, o ne tikrus psichinius ligonius. 1970–1975 m. už antisovietinę veiklą psichiatrijos ligoninėse buvo izoliuoti: Petras Cidzikas, Algirdas Statkevičius, Vytautas Karaliūnas, V. Žutautas, Angelė Paškauskienė ir kiti. Remiantis KGB dokumentais, teismo keliu į psichiatrijos ligoninę pateko 38 asmenys (*žr. 2 priedą*).

Pomirtinė teismo medicinos ekspertizė buvo skirta R. Kalantai. Jo susideginimo atvejis – ryškiausias valdžios mėginimas pavaizduoti antisovietinę veiklą kaip psichikos ligos rezultata. Teismo medicinos komisija atrinko R. Kalantos laiškus, kitus dokumentus, neva patvirtinančius valdžios prielaidas. Netgi R. Kalantos tėvai buvo verčiami duoti valdžiai palankius interviu spaudai. Jo motina pasakojo, kad sūnus buvęs uždaras jaunuolis, skundęsis nervais, lankęsis pas gydytojus, gėręs vaistus³⁰⁷. KGB bijojo, kad neatsirastų daugiau jaunuolių, norinčių pasekti R. Kalantos pavyzdžiu: „(...) nacionalistai jaučiasi nereikalingi Lietuvoje ir siekia tapti herojais susidegindami, kaip tas išprotėjęs“ (nors pavardė ir nenurodyta, bet aišku, kad čia kalbama apie R. Kalantą), „(...) visi susidegina dėl ligos ar alkoholio ir be jokių politinių motyvų“³⁰⁸.

Lietuvoje buvo ir daugiau su psichiatrine prievarta susijusių įvykių, bet tokio didelio atgarsio kaip R. Kalantos atvejis jie nesulaukė. Ją 1971 m. buvo nutarta skirti ir Simui Kudirkai, kuris „išdavė tėvynę“ mėgindamas pabėgti į užsienį. Ekspertizė turėjo padėti nustatyti, ar jis, atlikdamas minėtą

³⁰⁷ *Bučelis*. Pasikalbėjimas su R. Kalantos motina // *Laisvė*. 1972, birželio 2

³⁰⁸ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko M. Ščensnovičiaus pranešimas apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1972 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 73

veiksma, nebuvo ligonis³⁰⁹. 1970 ir 1980 m. į psichiatrijos ligoninę buvo paguldytas ir Helsinkio grupės narys Algirdas Statkevičius³¹⁰. Vaclovui Sevrukui³¹¹, kaltintam už antisovietinę agitaciją, propagandą t. y. už savilaidos platinimą, 1972 m. irgi buvo skirta teismo psichiatrinė ekspertizė. 1973 m. Petrui Cidzikui teismo medicinos ekspertizė skirta už antisovietinės literatūros platinimą. Buvo nustatyta, esą jis serga lėtine psichikos liga – šizofrenija bei pareiškta, kad šia liga jis sirgęs ir tada, kai dalyvavo visuomenei pavojingoje veikloje, tad buvo nepakaltinamas ir negalėjo suprasti savo veiksmų³¹². 1974 m. KGB aiškindamasis, kodėl Algirdas Petrošius platino antisovietinius lapelius, taip pat priėjo prie išvados, kad jis sirgo psichikos liga ir visuomenei pavojingą veiklą atliko būdamas nepakaltinamas, t. y. lapelius pagamino ir išplatino paveiktas ligos³¹³. 1980 m. Povilui Pečeliūnui taip pat buvo skirta medicinos ekspertizė. Sakyta, kad jis linkęs save pernelyg aukštinti, jam stinga savikritikos, tačiau medikai nepatvirtino, kad jis yra psichikos ligonis³¹⁴.

Disidentų bylose teismo psichiatrijos ekspertizės skyrimas buvo įprasta praktika. Tačiau kai kurie asmenis išvengė jos. Tai priklausydavo nuo tardymo metu sudaryto psichologinio portreto, asmens elgesio, požiūrio į savo antisovietinę veiklą. Be to, pavyzdžiui, Algirdui Statkevičiui buvo siūloma apsimesti ligoniu ir pusę metų praleisti ligoninėje ar 12 metų kalėjimo.³¹⁵ Tad kai kuriais atvejais ir nuo žmogaus apsisprendimo priklausydavo ar jis atsidurdavo kalėjime ar ligoninėje. Tai galima vertinti ir kaip psichologinį spaudimą.

---

³⁰⁹ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1971 m. vasario 9 d. nutarimas skirti teismo psichiatrinę ekspertizę S. Kudirkai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-15717, t. 2, l. 198–200

³¹⁰ Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje // Vilnius: Šventaragio slėnis, 1999, p. 31, 35

³¹¹ LSSR KGB Tardymo skyriaus itin svarbių bylų vyr. tardytojo mjr. S. Kovaliovo 1972 m. liepos 13 d. nutarimas taikyti dėl V. Sevrukui medicininio pobūdžio priemonės, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 47638 / 3, l. 45–50

³¹² LSSR KGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo kpt. S. Kovaliovo 1973 m. gegužės 15 d. nutarimas dėl visuomenei pavojingos veiklos taikyti P. Cidzikui medicininio pobūdžio priemonės, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. P-14623 SB, l. 12

³¹³ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1974 m. sausio 29 d. nutarimas skirti teismo psichiatrijos ekspertizę Algirdui Petrošiui, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 47658 / 3, l. 215

³¹⁴ *Skuodis V. KGB voratinklyje: 1980 metai*, p. 315

³¹⁵ Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje, p. 67

Nepaisant to, kad represinė politika pasikeitė, tačiau nepasikeitė jos nusikalstama esmė bausti asmenis už veiklą, kuri iš tiesų nebuvo nusikalstama arba fabrikuojami kriminaliniai nusikaltimai. Sovietinė teisė primesta okupacinės valdžios, tad neteisėtai veikianti Lietuvoje, tad ir faktas, kad KGB rėmėsi sovietiniais įstatymais, jog susidorotų su pasipriešinimo dalyviais, liudija, kad buvo vykdomi nusikaltimai prieš Lietuvos žmones. Pažymėtina, kad KGB galimybėms persekioti ir bausti prielaidas sudarė komunistų partija, teisėtvarkos institucijos ir sovietinė teisė.

Psichiatrijos taikymo antisovietinėje veikloje dalyvaujantiems asmenims metodas buvo išskirtinis tuo, kad šiuo atveju ne tik nukentėdavo žmogaus geras vardas, nes jis būdavo apskelbiamas socialiai pavojingu asmeniu, t. y. tokiu, kurio veiksmuose negali būti jokių politinių motyvų, bet ir būdavo pakenkiama jo fizinei ir psichinei sveikatai. Tai buvo žiaurus nusikalstamas būdas pašalinti žmones iš visuomeninio gyvenimo, lengvai ir tyliai su jais susidoroti, priversti juos išsižadėti įsitikinimų. Kartu tai buvo priemonė diskredituoti sovietinei valdžiai pavojingą veiklą. Nors tiesioginė, vieša atsakomybė tekdavo gydytojams, kurie pasirašydavo nuosprendį, nustatydamo diagnozę, bet už jų stovėjo ir pagrindinį vaidmenį suvaidino KGB, nes jis rinko informaciją apie asmenį, rašydavo nukreipimus daryti ekspertizes, siekė paveikti medikus, kad jie paguldytų žmogų į psichiatrijos ligoninę, priimdavo sprendimą, kada jį iš ten išleisti.

3. 4. 2 Auklėjamoji ir prevencinė LSSR KGB veikla: profilaktika

Vienas ryškiausių KGB darbo pokyčių buvo jo akcentuojami nauji metodai, veiklos sritys ir tikslai, kurių taikymą galima laikyti viena iš kovos su ideologine diversija, komunistinės indoktrinacijos vykdymo ir kovos su pasipriešinimo dalyviais formų.

Viena iš KGB veiklos postalininiu laikotarpiu naujovių buvo profilaktinis darbas, kuriuo komunistų partija norėjo visuomenei ir pasauliui

parodyti, kad sovietinis režimas ir KGB pasikeitė. Dabar buvo svarbu ne tik nubauti, bet ir užkirsti panašioms veiksmams kelią, perauklėti žmones, atgrasinti juos nuo tolesnės veiklos prieš valdžią, t. y. vykdyti nusikaltimų prevenciją³¹⁶. Valdžia ir KGB manė, kad ne tik Vakarų ideologinė diversija, bet ir nebrandumas, neišprusimas, prastas švietimas ir auklėjimas skatino žmones ištraukti į antisovietinę veiklą, tad svarbus tapo šviečiamasis ir propagandinis KGB darbas kaip sudedamoji profilaktinės veiklos dalis. Nors valdžia labai akcentavo minėtas priemones, vis dėlto prieš asmenis, kurie savo veiksmais kėsinosi į sovietinės valstybės pamatą – sovietinę sistemą ar partiją, KGB ėmėsi baudžiamųjų veiksmų. Tad sovietinis saugumas išliko baudžiamąja institucija, o profilaktika buvo nors ir svarbi, bet ne svarbiausia: ji laikytina baudžiamąsias funkcijas papildančia psichologinio poveikio priemone. Kalbant apie nusikaltimų prevenciją ir pačios profilaktikos taikymą, labai svarbu pabrėžti, kad saugumas ne tik gąsdino žmones, bet ir siekė, kad jie sąmoningai nustotų veikti prieš valdžią, tad mėgino pakeisti jų pažiūras, o neretais atvejais – priversti juos viešai išsižadėti savo įsitikinimų ir atgailauti. Tai netgi šiek tiek primena J. Stalino metodus, kai asmenys turėjo viešai atgailauti, išsižadėti įsitikinimų ir prisipažinti klydę. Pavykus išgauti iš politinio kalinio atgailaujantį straipsnį, toks žmogus likdavo ne tik moraliai palaužtas, bet ir sukompromituotas bendraminčių akyse³¹⁷. Dažnai profilaktika buvo susijusi ir su spaudimu spaudoje, kurioje pasirodydavo atitinkamų straipsnių. Kartu tai buvo signalas, rodantis, kas už tokią veiklą gali laukti kiekvieno, kuris jos imsis. Ne veltui KGB profilaktiką laikė naudinga ne tik asmeniui, kuriam ji taikoma, bet ir jo aplinkai³¹⁸.

Profilaktika dažniausiai taikyta besimokančiajam jaunimui, bei buvusiems tremtiniams ir kaliniams, siekiant neutralizuoti jų neigiamą įtaką

---

³¹⁶ 1969 m. vasario 14 d. KGB operatyvinių padalinių pasitarime skaitytas pranešimas apie KGB kovos su ideologine diversija uždavinius įgyvendinant SSRS KGB kolegijos 1968 m. gruodžio 27 d. nutarimus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 154–155

³¹⁷ *Gaškaitė N.* Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje // *Laisvės kovų archyvas*. 1996, Nr. 19, p. 44

³¹⁸ LSSR KGB Kaune įgaliotinio H. Vaigausko pranešimas apie Kauno KGB kontržvalgybinį darbą 1963 m. tarp jaunimo ir inteligentų 1964 m. vasario 18 d. vykusiame LSSR KGB padalinių vadovų pasitarime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 170

visuomenei³¹⁹. Profilaktika iš esmės buvo jaunimo bauginimo, atgrasinimo nuo antisovietinės veiklos priemonė. KGB vykdytų profilaktikų ataskaitos leidžia išvelgti tam tikrą tendenciją už kokią veiką bei kokiems socialiniams sluoksniams dažniausiai taikyta. Savilaida, anoniminiai lapeliai sudaro didžiausią dalį, o jaunimas ir darbininkų grupės buvo dažniausiai profilaktuojamos visuomenės grupės. (*žr. 6 priedą*)

SSRS AT Prezidiumo 1972 m. įsake profilaktika apibūdinama kaip „oficialus įspėjimas dėl veiksmų, prieštaraujančių SSRS valstybiniam saugumui“³²⁰. KGB kontržvalgybos žodynas profilaktiką apibrėžia kaip valstybinių ir visuomeninių organizacijų veiklą siekiant užkirsti kelią valstybiniam nusikaltimams, politiškai kenksmingiems prasižengimams ir kitiems veiksams, kurie susiję su valstybės interesais, norint nustatyti šių veiksmų priežastis bei taikyti politiškai ir moraliai nepastoviems asmenims auklėjamąsias priemones³²¹.

Profilaktika – tai veiksmų sistema, susidedanti iš agentų darbo, operatyvinės veiklos ir kitų priemonių, kuriomis siekiama užbėgti už akių ypatingiems nusikaltimams valstybei ir politiškai kenksmingiems antisocialistiniams veiksams³²². Profilaktika apima tiek teisinius, tiek auklėjamuosius veiksmus (propagandą, politinį budrumą, atvirus teismo procesus, viešą asmens veiksmų pasmerkimą)³²³. Profilaktikos forma buvo parenkama pagal tai, kokį rezultatą norėta gauti: užkirsti kelią nusikaltimams ar „padėti“ žmonėms neįsitraukti į nusikalstamą veiklą. Bendrosios arba viešosios profilaktikos tikslas – pašalinti šios veiklos prielaidas ir sąlygas, o asmeninė arba slaptoji profilaktika susijusi su konkrečiu asmeniu, kai jau turima informacijos apie jo veiklą. Slaptoji profilaktika – tai KGB darbuotojo pokalbis su asmeniu, bandant išsiaiškinti, kas jį paskatino imtis tam tikros

³¹⁹ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus 1969 m. gegužės 22 d. pažyma apie skyriaus profilaktinį darbą 1967, 1968 m. ir 1969 m. pirmąjį ketvirtį, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 604, l. 44

³²⁰ SSRS AT prezidiumo nutarimas apie KGB suteikiamą teisę taikyti įspėjimas kaip profilaktinę priemonę (1972 g.), RGANI, f. 89, ap. 28, b. 1, l. 2

³²¹ Профилактика // Контрразведывательный словарь. Суд. Никитченко В. Москва: Высшая красносзнамённая школа Комитета Государственной Безопасности имени Дзержинского Ф., 1972, с. 237

³²² *Myagov A.* Op. cit., p. 35

³²³ Профилактика // Контрразведывательный словарь, с. 237–238

veiklos, mėginant įkalbėti jį tos veiklos atsižadėti, aiškinant jos betikslumą. Pavyzdžiui, į KGB Alytaus rajono poskyrį 1965 m. gegužės 18 d. individualaus profilaktinio pokalbio buvo iškviestas buvęs tremtinys Pijus Kvedaravičius, kuris grįžęs iš tremties klausėsi užsienio radijo³²⁴. Taip pat KGB Prienų rajono poskyryje 1959 m. lapkričio 11 d. profilaktinis pokalbis vyko su kolūkiečiu Vincu Baranausku, kuris laiške Vakaruose gyvenantiems giminaičiams neigiamai atsiliepė apie sovietinę santvarką. Žmogus buvo iškviestas pasiaiškinti į KGB, kur saugumiečiai bandė pakeisti jo požiūrį į sovietinę sistemą³²⁵. KGB Kapsuko rajono poskyryje 1965 m. kovo 5 d. įvyko profilaktinis pokalbis ir su buvusiu partizanu, politiniu kaliniu Juozu Lukša. Jo pagrindas – agentų pranešimas apie antisovietinius šio žmogaus pokalbius, bendravimą su buvusiais politiniais kaliniais. Pokalbio metu J. Lukša papasakojo apie save, neneigė savo veiklos ir pasisakymų. Žmogus buvo paleistas, bet agentai ir toliau jį stebėjo³²⁶. Tarp išlikusių išsamesnių šio pobūdžio dokumentų – raštas apie 1972 m. lapkričio 21 d. profilaktinį pokalbį su nepriklausomos Lietuvos veikėju, buvusiu politiniu kaliniu Domu Cesevičiumi. Pokalbio metu D. Cesevičius buvo klausinėjamas kaip vertina savo suėmimą, ar suvokia savo klaidas ir kaip žiūri į esamą Lietuvos santvarką³²⁷.

Didelį spaudimą patirdavo žmonės, kuriems taikyta viešoji profilaktika, imituojant jų pasmerkimą darbo kolektyvuose, susirinkimuose, spaudoje. KGB manymu, tai buvo labai efektyvi priemonė³²⁸. Žmonės buvo gniuždomi, pasmerkiami, diskredituojami visuomenės ar net šeimos akyse, suverčiant jiems nebūtas kaltes ir iškreipiant tikruosius jų poelgių motyvus. Jie buvo verčiami išsižadėti savo įsitikinimų ir net atgailauti. Vadinasi, tai buvo ne

---

³²⁴ 1965 m. liepos 30 d. pranešimas apie LSSR KGB įgaliotinio Alytaus miestui 1965 m. pirmąjį pusmetį vykdytą viešojo ir privataus pobūdžio profilaktiką, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 148, l. 8

³²⁵ LSSR KGB įgaliotinio Prienų rajonui 1959 m. lapkričio 20 d. pažyma apie profilaktinį pokalbį su V. Baranausku, *ibid.*, b. 2519, l. 50–52

³²⁶ LSSR KGB įgaliotinio Kapsuko rajonui mjr. T. Vilko 1965 m. raportas LSSR KGB 2-os valdybos viršininkui J. Obukauskui apie profilaktinį pokalbį su J. Lukša, *ibid.*, b. 1731, l. 7–8

³²⁷ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. įgaliotinio mjr. P. Kalakausko 1972 m. lapkričio 21 d. pažyma apie D. Cesevičiaus profilaktiką, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 370, l. 12–19

³²⁸ LSSR KGB Alytaus raj. įgaliotinio aparato ideologinio darbo 1961 m. ataskaita (1961 m. balandžio 15 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 143, l. 18

tik perspėjimas, bet ir skverbimasis į savimone³²⁹. Tokia profilaktika organizuota darbo kolektyvų susirinkimuose, mokslo įstaigose. Kauno žemės ūkio akademijos studentas S. Grigaitis 1959 m. buvo viešai svarstomas pirmo kurso studentų susirinkime, kuriame po KGB pareigūno kalbėjo ir šį studentą pasmerkė profesinių sąjungų ir komjaunimo atstovai. Jie siūlė S. Grigaitį pašalinti iš akademijos³³⁰. 1960 m. mokytoją, poetę T. Bikėnaitę dėl platinamų antisovietinio turinio eilėraščių norėta paveikti pasinaudojant visuomenės susitikimu su rašytojais Algimantu Baltakiu ir Antanu Miškiniu³³¹. Alytaus saugumo pareigūnai pastebėjo, kad buvęs partizanas, politinis kalinys Petras Rotkauskas, 1961 m. grįžęs iš tremties, neatsisakė savo priešiško požiūrio į sovietinę santvarką. Ją patyrė ir disidentas Antanas Terleckas. 1964 m. jis buvo svarstomas darbo kolektyve, dalyvaujant KGB pareigūnams³³². 1965 m. vasario 26 d. jis buvo apsvarstytas kolektyve, priverstas atsiprašyti ir pasižadėti daugiau taip nesielgti. Po šio pokalbio, anot KGB, jo elgesys pasikeitė³³³. Šiaulių ligoninės gydytojui Vincui Filipavičiui už antisovietinės literatūros platinimą ir kalbas taikyta profilaktika pasitelkiant gydytojų kolektyvo susirinkimą 1970 metais. Žmogus buvo sukompromituotas, bet, anot KGB, savo įsitikinimų nepakeitė ir jis toliau stebimas³³⁴. Pažymėtina, kad smerkiančias kalbas tokiuose svarstymuose paprastai sakydavo partinio aktyvo veikėjai, o KGB mėgindavo nusišlepti savo vaidmenį viešojoje profilaktikoje.

Į profilaktinius pokalbius su moksleiviais būdavo įtraukiami jų tėvai, mokytojai. Pastariesiems taip pat kliūdavo, kad svarstomas mokinys netinkamai elgėsi. KGB pareigūnams išaiškinus grupę moksleivių, kurie 1963–1966 m. platino antisovietinius lapelius, buvo parengtas viešosios profilaktikos planas: moksleivių elgesį pasmerkti komjaunimo susirinkime, apsvarstyti tėvų

---

³²⁹ *Gaškaitė N.* Op cit, p. 36

³³⁰ Kauno žemės ūkio akademijos pirmo kurso studentų ir komjaunimo aktyvo 1959 m. gruodžio 14 d. susirinkimo protokolas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 619, l. 72–76

³³¹ *Bagušauskas J. R.* Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas, p. 231–232

³³² *Terleckas A.* 25-ieji Lietuvos okupacijos metai: rezistento dienoraštis, p. 211–216

³³³ 1965 m. liepos 30 d. pranešimas apie LSSR KGB įgaliotinio Alytaus miestui 1965 m. pirmąjį pusmetį vykdytą viešojo ir privataus pobūdžio profilaktiką, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 148, l. 6

³³⁴ LSSR KGB Šiaulių m. skyriaus 1970 m. gruodžio 18 d. pranešimas apie 1970 m. operatyvinės veiklos rezultatus, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 505, l. 50

ir pedagogų susirinkimuose, sukritikuoti nepakankamą tėvų ir mokytojų indėlį auklėjant tarybinius piliečius³³⁵. Taigi nukentėdavo ne tik vaikai, bet ir jų tėvai. Antai taikant profilaktiką 1962 m. atsišaukimus platinusiems moksleiviams, jų tėvai buvo pasmerkti mokyklos tėvų susirinkime³³⁶.

Profilaktika dažnai vykdyta kartu su straipsniais spaudoje, asmuo, kuriam taikyta profilaktika, ar netgi kartais jo artimieji buvo verčiami rašyti viešą atgailą. Pavyzdžiui, 1963 m. už atsišaukimų platinimą Aukštelkės aštuonmetės mokyklos moksleiviui A. Vaitkui taikyta profilaktika. Tuo metu Šiaulių rajono laikraštyje buvo išspausdintas jo tėvą smerkiantis straipsnis. Tačiau ne visada viskas baigdavosi profilaktika. 1959 m. studentai už dar mokykloje vykdytą antisovietinę veiklą buvo viešai svarstomi jau universitete ir iš jo pašalinti³³⁷.

Viešąją profilaktiką, kai asmenys buvo pasmerkiami jų kolektyvuose, KGB laikė svarbia priemone, nes ją pritaikius žmonės pasijusdavo izoliuoti, palaužti, pažeidžiami. KGB tuo naudojosi ir mėgino patraukti asmenis, juos užverbuoti. Kolektyvinėje visuomenėje, kur priklausyti kolektyvui labai svarbu, profilaktika buvo veiksmingas svertas siekiant daryti žmonėms ir jų aplinkai psichologinį spaudimą, kad jie viešai išsižadėtų savo įsitikinimų. Mėginta žmones įbauginti ir atskirti, daryti pažeidžiamus ir taip panaudoti savo tikslams. Tačiau LSSR KGB profilaktinės veiklos 1955–1987 m. analizė liudija, kad slaptoji KGB profilaktika vis dėlto dominavo kitų formų atžvilgiu ir liudija, kad bausmė, grasinimas, galimybė žmogų užverbuoti buvo svarbiau nei perauklėti (*žr. 7 priedą*). O iš viso 1955–1987 m. įvykdyta 9786 profilaktikos priemonių.³³⁸

---

³³⁵ LSSR KGB igaliojinio Kapsuko rajonui mjr. T. Vilko 1966 m. vasario 25 d. raportas apie jaunimo antisovietinės grupės profilaktiką, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1731, l. 38–40

³³⁶ *Gaškaitė N.* Op. cit., p. 42

³³⁷ *Gaškaitė N.* Op. cit., p. 40

³³⁸ Šis skaičius paremtas LSSR KGB ataskaitų už profilaktinį darbą 1955–1987 m. statistiniais duomenimis.

3. 4. 3 Kompromitavimo metodo taikymo principai

Norėdami sumažinti stiprėjančio antisovietinio judėjimo rėmėjų bazę, KGB siekė pakeisti žmonių požiūrį į valdžiai besipriešinančius asmenis, pavaizduoti juos nepatraukliai, t. y. diskredituoti visuomenės akyse. Viena iš tokių priemonių – kompromitavimas. KGB kontržvalgybos žodyne šis terminas apibūdinamas kaip operatyvinio persekiojimo metodas, kuriuo siekiama užkirsti kelią priešininko veiklai, pateikiant asmenims, su kuriais kompromituojamasis yra susijęs, tikrus arba melagingus faktus apie jo negatyvią veiklą. Svarbiausias šios priemonės tikslas – nutraukti priešininko veiklą³³⁹. Šį metodą galima laikyti kovos su ideologine diversija sudedamąja dalimi ir sovietinės indoktrinacijos forma, nes šių priemonių pagalba buvo siekiama pakeisti žmonių savimone, vertybes, pasaulėžiūrą, ištrinti nepriklausomos Lietuvos paveldą, atgrasinti ir nuslopinti norą stoti į kovą su režimu. Tačiau pagrindinis kompromitavimo tikslas – diskredituoti pasipriešinimo judėjimą ir jame dalyvaujančius asmenis.

Galima išskirti kelis žmonių kompromitavimo etapus ir šio metodo taikymo principus. Reikšmingas yra kompromituojančios informacijos pateikimo laikas, forma ir kokiai visuomenės grupei ji pateikiama. Būtina rasti silpnąsias žmogaus vietas – tai, ką jis vertina ir ko bijo prarasti. Labai svarbu buvo nustatyti, kokia informacija galėtų asmenį kompromituoti, paveikti ir jam pakenkti. Kompromituojantys duomenys – tai tikros arba melagingos žinios apie asmeninę ar profesinę žmogaus veiklą. Todėl kompromituojant stengtasi pasinaudoti asmeninėmis savybėmis, pomėgiais, ligomis, profesine veikla ar teistumu. Diskredituoti padėdavo ir kompromituojamo asmens aplinkos žmonių ydos ir prasižengimai. Ieškodamas kompromituojančios informacijos, KGB paprastai pirmiausia tyrė žmones, jų aplinką, išpročius, silpnynes ir santykius. Kitas etapas – surinktos informacijos paviešinimas. Informacija turėdavo būti pateikiama kaip esanti iš „patikimo šaltinio“, nors tikrasis jos šaltinis visada likdavo šešėlyje. Tokio pobūdžio informacija į spaudą

---

³³⁹ Компрометация // Контрразведывательный словарь, с. 135

patekdavo neatsitiktinai³⁴⁰. Svarbus buvo jos pateikimo momentas. Dažnai tokios žinios pasirodydavo prieš tam žmogui svarbų įvykį – rinkimus, teismo procesą ir t. t. Kompromituojanti informacija buvo pateikiama spaudoje, panaudojant sumontuotas nuotraukas, telefono pokalbius ir kt. Siekiant padaryti didesnę įspūdį, sustiprinti neigiamą poveikį, tokia informacija būdavo pateikiama su kuo daugiau detalių. Rinkiminių technologijų tyrėjas R. Lau pažymi, kad „neigiama informacija yra išsimintinesnė, nes neigiamas įspūdis linkęs mažiau keistis, todėl formuojant žmonių požiūrį jis yra svarbesnis už teigiamą informaciją“³⁴¹. Propaganda veiksmingesnė tada, kai nukreipta į tuos, kurie linkę ja patikėti³⁴², todėl svarbu žinoti kompromituojančios informacijos vartotojus. Tam būtina išanalizuoti visuomenės vertybes, nuotaikas, žinoti, ką žmonės vertina, o ko – ne, ko bijo, ko nekenčia ir pan. Pastebėtina, kad asmenį visuomenės ir valdžios akyse kompromituojanti medžiaga skyrėsi. Valdžios akyse tai buvo asmens veikla nepriklausomoje Lietuvoje, jo socialinis statusas, antisovietiniai veiksmai, dėl ko žmonės ir buvo labiausiai persekiojami, o visuomenės akyse tai buvo ne tik tendencingai pateikiama informacija apie žmogaus praeitį ar veiklą, bet ir asmeninio pobūdžio informacija, todėl kompromituojantys straipsniai spaudoje, kurie skirti visuomenei, irgi buvo daugiau susiję su asmenine informacija ir taip apeliuota į žmonių emocijas.

Lietuvoje kompromituojančią medžiagą KGB siejo su žmogaus praeitimi: jo veikla nepriklausomoje Lietuvoje, nacistinės okupacijos metais ir pokario Lietuvoje. Žmogų galėjo sukompromituoti tai, kad nepriklausomoje Lietuvoje jis buvo kokios nors partijos ar visuomeninės organizacijos narys, tarnavo kariuomenėje, dirbo policijoje ar kitose valdžios institucijose. Neigiamą požiūrį į veiklą nepriklausomoje Lietuvoje lėmė ideologinis buržuazinės Lietuvos valdžios kaip priešiškos lietuvių liaudžiai vertinimas. Daug žmonių nukentėjo nuo KGB dėl to, kad buvo tremtiniai, kalėjo lageriuose (net jei toks likimas buvo ištikęs jų tėvus), kad kilę iš „buožių“

---

³⁴⁰ Семанов С. Ю. Андропов: 7 тайн генсека с Лубянки, Москва: Вече, 2001, с. 100

³⁴¹ Lau R. Negativity in Political Perception // Political Behavior. 1982, vol. 4, No. 4, p. 373 (internetinė prieiga www.jstor.org, žiūrėta 2009 04 05)

³⁴² Почепцов Г. Г. Психологические войны. Москва: Рефл-бук: Ваклер, 2000, с. 314

luomo ar teisti už dalyvavimą partizaniniame kare arba rėmė partizanus. Tai, kad istorija buvo sąmoningai iškraipoma, rodo vieno leidinio paruošiamieji darbai. Rengiant mokamąją knygą apie latvių, estų ir lietuvių nacionalistus, KGB nurodė, kaip vertinti nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, 1941 m. Birželio sukilimą, emigraciją, šių reiškinių priežastis, kaip sumenkinti jų reikšmę, neparodyti neigiamo sovietų valdžios poveikio ir pabrėžti Vakarų įtaką buržuaziniams nacionalistams³⁴³. To negalima laikyti paprasta šmeižto akcija, tai yra istorijos iškraipymas. Dalyvavimas neginkluotame antinaciniame judėjime, vietos savivaldos organuose, Vietinėje rinktinėje ar 1941 m. Birželio sukilime davė sovietams pretekstą apkaltinti lietuvius profašistine pozicija. Buvo pasinaudota ir neatskleistais žydų masinių žudynių epizodais. Kova su sovietais prilyginta bendradarbiavimui su naciais. Ypač šia kompromituojančia medžiaga remtasi siekiant apjuodinti į Vakarus emigravusius asmenis, neva likusius nenubaustus už nusikaltimus. Bet kokie antisovietiniai veiksmai – lapelių platinimas, užrašai, nesovietinė atributika ar užsienio radijo stočių klausymas – laikyti žmogų kompromituojančiu faktu, nes darė nepatikimu valdžios akyse. Už šiuos veiksmus grėse bausmė, todėl KGB buvo paranku tuo pagrindu priversti asmenį bendradarbiauti. SSRS bijojo Vakarų ideologinės įtakos, todėl bet kokie ryšiai su jais (taip pat ir su ten gyvenančiais giminaičiais, iš kurių ateidavo laišakai ar dovanos) vertinti labai neigiamai ir įtariai, laikyti kompromituojančiu faktu. Šiuo pretekstu žmonės galėjo būti apkaltinti bendradarbiavimu su užsienio, ypač JAV, specialiosiomis tarnybomis. Siekdamas sukompromituoti žmogų kitų akyse, KGB apskelbdavo jį esant CŽV agentu ar paskleisdavo gandus, neva jis yra KGB agentas. Kompromituojant būdavo naudojama ir asmeninio pobūdžio informacija: socialinė padėtis (pavyzdžiui, kilmė iš buožių klasės), priklausomybė nuo alkoholio, narkotinių medžiagų, azartinių žaidimų, slapti (vedusių vyrų ar kunigų) ryšiai su moterimis, ligos, netradicinė seksualinė orientacija, įvairūs nusikaltimai, finansinės machinacijos ir t. t.

---

³⁴³ 1959 m. gegužės 26 d. pastabos apie rengiamą mokamąją knygą „Lietuvių, latvių ir estų buržuaziniai nacionalistai“ (1 d.), kurios pateko iš SSRS KGB mokyklos 1959 m. kovo 20 d. raštu Nr. 5 / 001753, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 560, l. 83–97

KGB kompromitavimo akcijos buvo nukreiptos prieš aktyviausius sovietinio režimo priešininkus Lietuvoje ir Vakaruose: Katalikų bažnyčią, disidentus, išeivių organizacijas.

Asmenims ir organizacijoms kompromituoti KGB naudojo įvairius būdus. Dažniausiai vykdomos kompromitavimo akcijos – melo ir šmeižto kampanijos spaudoje, propagandinių knygų spausdinimas. Šių kompromitavimo akcijų esmė – tikrų (teigiamų ar neigiamų) arba melagingų faktų, galinčių sulaukti visuomenės nepritarimo ir pasmerkimo, paviešinimas, iškraipymas ar tendencingas interpretavimas.

Knygos, dokumentų rinkiniai rengiami remiantis KGB medžiaga. Apie tai liudija ir LSSR KGB 1959 m. balandžio 3 d. raštas LKP CK partijos istorijos instituto vadovui Romui Šarmaičiui, kuriame nurodoma kokius dokumentus siunčia būsimų dokumentų rinkinių publikavimui. Tai dokumentai apie 1941 m. įvykius, neva nusikalstama kunigų ir kitų veikla vokiečių okupacijos metu ir t. t.³⁴⁴ Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos direktorius B. Baranauskas 1960 m. vasario 25 d. prašė LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus medžiagos rengiamam filmui „Tai neturi pasikartoti“ apie vokiečių okupacijos metu darytas lietuvių piktadarystes, getus, žudynes, kolaboravimą su vokiečiais, buržuazinių nacionalistų ryšius su Vakarų specialiosiomis tarnybomis.³⁴⁵ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1965 m. liepos 1 d. rašte „Minties“ leidyklai, pritaria knygos „Masinės žudynės Lietuvoje“ leidimui.³⁴⁶

Svarbiausias vaidmuo čia teko spaudai kaip svarbiai ir veiksmingai viešosios nuomonės formuotojai. Lietuvoje šios šmeižto ir kompromitavimo akcijos buvo vykdomos respublikinės spaudos leidiniuose „Tiesa“ ir „Komjaunimo tiesa“, o užsienyje – per Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijai „Tėviškė“ priklausiusi „Gimtąjį kraštą“ ir tokius

³⁴⁴ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. L. Martavičiaus raštas 1959 m. balandžio 3 d. LKP CK partijos istorijos instituto vadovui R. Šarmaičiui apie siunčiamus dokumentus, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 3

³⁴⁵ B. Baranausko 1960 m. vasario 25 d. raštas LSSR KGB pirmininkui A. Randakevičiui, kuriame prašoma medžiagos rengiamam filmui „Tai neturi pasikartoti“, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 6

³⁴⁶ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1965 m. liepos 1 d. raštas „Minties“ leidyklai, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 10, l. 37

komunistinius ar prokomunistinius laikraščius kaip „Laisvė“, „Vilnis“ ar Vokietijoje ėjęs žurnalas „Nemuno kraštas“. Čekistai patys teikdavo medžiagą spaudos leidiniams arba per partines institucijas. Jie pateikdavo medžiagą agentams ir patikimiems asmenims iš žurnalistų ir rašytojų tarpo, kurie apčiuodavo KGB pateiktą medžiagą, vėliau patekdavusią į LKP CK arba tiesiogiai į redakcijas³⁴⁷. KGB organizuodama šmeižto akcijas prieš Antaną Impulevičių* 1961 m. kreipėsi į LKP CK įpareigoti „Tiesos“ ir „Tarybinės Lietuvos“ redaktorius išskirti darbuotojus, kurie turės parengti straipsnius prieš A. Impulevičių³⁴⁸. 1962–1963 m. pasirodė eilė straipsnių apie A. Impulevičių ir jo veiklą Antrojo pasaulinio karo metais, kuriuose jis ir jo būrys vaizduojami kaip negailestingi žudikai³⁴⁹.

Statistiniai duomenys atskleidžia kompromitavimo akcijų objektus ir mastus. Pavyzdžiui, 1961 m. duomenimis respublikinėje spaudoje paskelbti 104 straipsniai, iš jų 84 – kompromituojantys buržuazinius nacionalistus ir kitus antisovietinius elementus, o 17 – kompromituojantys kunigus; rajoninėje spaudoje – 307 straipsniai, iš jų 153 – kompromituojantys buržuazinius nacionalistus ir kitus antisovietinius elementus, o 154 – kunigus³⁵⁰. O 1965 m. KGB publikavo 100 straipsnių prieš buržuazinius nacionalistus bei perskaitė

---

³⁴⁷ 1960 m. spalio 28 d. LSSR KGB 2-os valdybos pažyma apie atliekama darbą demaskuojant prieš visuomenę lietuvių ir kitus buržuazinius nacionalistus ir įtraukiant visuomenę vykdant profilaktinę veiklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 619, l. 297

* A. Impulevičius 1940 m. rugsėjo 11 d. metais buvo sovietinės valdžios suimtas, kankintas ir nuteistas aštuoniems metams pataisos darbų kalėjime. Išlaisvintas iš kalėjimo sukilimo metu. 1941 m. birželio 28 d. priimtas į Kauno komendantūros TDA (tautinio darbo apsauga) batalioną; 1941 m. liepos 3 d. paskirtas TDA bataliono vado pavaduotoju; 1941 m. liepos 28 d. perkeltas į Kauno komendantūrą; 1941 m. rugpjūčio 9 d. paskirtas 2-ojo PPT bataliono vadu; nuo 1942 m. gruodžio 31 d. paleistas iš tarnybos LSD; 1944 m. Vietinės rinktinės Kauno pulko štabo viršininkas; 1944 m. gegužės 15 d. vokiečių suimtas; 1944 m. vasaros pabaigoje Tėvynės apsaugos rinktinės bataliono vadas; po Sedos kautynių pasitraukė į Vokietiją; 1944 m. pasitraukė į JAV, dalyvavo JAV lietuvių bendruomenės veikloje.

³⁴⁸ 1961 m. gruodžio 20 d. LSSR KGB Tardymo skyriaus ir 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus agentūrinių operatyvinių priemonių planas kompromituoti 12-ojo savisaugos bataliono vadą, Lietuvos armijos štabo majoro A. Impulevičių, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 850, l. 22

³⁴⁹ Laurinaitis S.; Savickas M. Liudytojai atskleidžia nusikaltimų uždangą // Tiesa. 1962, spalio 16; Laurinaitis S. Kas smerkia, o kas gina žudikus // Tiesa. 1963, birželio 14

³⁵⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo V. Ginko 1961 m. gruodžio 25 d. pažyma dėl profilaktinio, auklėjamojo ir kitokio ideologinio KGB darbo 1961 m., *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 312, l. 27

1300 paskaitų.³⁵¹ Pažymėtina, kad tokių straipsnių daugiau buvo rajoninėje spaudoje, tad aišku, į ką KGB orientavosi. Tokie sistemingai publikuojami straipsniai turėjo nuteikti visuomenę prieš pasipriešinimo dalyvius, parodant juos kaip svetimos ideologijos ir priešišku jėgų talkininkus, o ne kovojančius už žmogaus teises.

Savo propagandinėms ir kompromitavimo akcijoms vykdyti KGB siekė panaudoti ir priešiškaį režimą žiūrinčią užsienio spaudą. Antai buvo norima, kad į „Akiračius“ patektų sovietams palankios informacijos: „juose turėjo būti pateikta objektyvi, mums naudinga informacija, turinti užkirsti kelią santariečių ideologinei diversijai šalies viduje“³⁵². Taip pat sovietinė valdžia buvo suinteresuota, kad užsienio lietuvių leidiniuose pasirodytų palankių atsiliepimų apie išeivių viešnages Lietuvoje³⁵³. KGB norėjo panaudoti šiuos leidinius ne tik sovietinei propagandai, bet ir tam, kad šios organizacijos ir išeivijos politinė veikla būtų diskredituota. Padedamas agentų „Kupec“ ir „Matilda“, KGB planavo užsienio lietuvių spaudoje išspausdinti straipsnių, kuriuose būtų neigiamai nušviestas 1985 m. vykęs Baltijos laisvės ir taikos kruizas. Juose turėjo būti netiesiogiai pagrasinta, kad išeiviams, dalyvausiantiems tame kruize, vėliau gali būti neleista atvykti į Lietuvą, o per agentą „Regina“ paskleistas gandas, kad laivas gali nuskęsti³⁵⁴.

Norint apibūdinti kompromitavimo metodo efektyvumą būtina įvertinti šių akcijų rezultatus ar jie pasiekė savo tikslą. Tai nelengva užduotis, nes KGB kartais sau priskiria ne dėl slapta suplanuoto poveikio, o dėl kitų objektyvių priežasčių įvykusius pokyčius žmogaus teisių gynimo organizacijų viduje, atskirų asmenų atsitraukimą nuo aktyvesnės politinės-visuomeninės veiklos. Pavyzdžiui, KGB manė, kad J. Zdebskis pašalintas iš TTGKK dėl

---

³⁵¹ LSSR KGB pažyma apie KGB veiklą prieš buržuazinius nacionalistus ir operatyvinę padėtį šioje terpėje, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 172

³⁵² LSSR KGB 1-ojo skyriaus ir 5-osios tarnybos parengtas straipsnis „Santara-Šviesa“ ir kiti“, (1986 m. rugsėjo 25 d.), ibid., f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 62

³⁵³ 1987 m. rugpjūčio 28 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas DOR Nr. 1212 „Profesorius“, ibid., b. 165, l. 78

³⁵⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus ir 5-osios tarnybos parengtas straipsnis „Santara-Šviesa“ ir kiti“ (1986 m. rugsėjo 25 d.), ibid., b. 323, l. 63–64

KGB platintų paskalų, kad jis serga venerine liga.³⁵⁵ Iš tikrųjų jis pakeistas kitu nariu, todėl, kad per mažai šiam komitetui galėjo skirti laiko. V. Sidzikausko neišrinkimą 1961 m. pavergtųjų Europos tautų seimo pirmininku, KGB laikė kompromitavimo pasekme. Bet 1964–1966 metais V. Sidzikauskas buvo VLIK pirmininku.³⁵⁶ Tai rodo, kad KGB nepavyko jo sukompromituoti. Būtinai kritiškas šaltinių įvertinimas ir įvykių tikrų priežasčių įvardijimas.

Pastebėtina, kad kai kurios akcijos buvo skirtos ir rengiamos vidaus naudojimui, o kitos išorei (Vakarų bendruomenei ir lietuvių išeivijai). Tai turėjo įtakos ir šmeižto akcijų turiniui, pateikimo formai. Kartais informacija, kurią sovietai laikė kompromatu, Vakaruose susilaukdavo priešingos nei norėta reakcijos. Tačiau norint kritiškai įvertinti informaciją, ateinančią iš geležinės uždangos, būtina arba alternatyvi informacija arba asmeninė patirtis ir žinios. Vakaruose sunkiau vykdyti šmeižto akcijas. KGB ne visada pavykdavo nuslėpti savo vaidmenį šiose kompromitavimo akcijose. Išvalgesni išeivijos lietuviai suvokė, kad paskelbimas KGB agentais yra kompromitavimo ir šmeižto akcija, kurios tikslas sėti tarpusavio nepasitikėjimą. O Lietuvoje nei informacijos patikrinimo, nei alternatyvios informacijos pateikimo (išskyrus savilaidą) galimybių nebuvo. Vakaruose buvo paskelbta daugiau informacijos apie KGB metodus, o lietuvių patirtis rėmėsi asmenine patirtimi ir draugų, artimųjų pasakojimais, todėl ir skirtingai vertinta pasirodžiusi informacija. Lietuvoje tik dėl savilaidos bent dalis žmonių sužinodavo apie šmeižiamus žmones ir skleidžiamą melą. Sėkmingesnės KGB akcijos, susijusios su mestais kaltinimais dalyvavus holokauste. Vis tik tokia informacija Vakaruose turėjo nemenką atgarsį. Remiantis KGB atsiųstais dokumentais, JAV pilietybės atėmimo bylos iškeltos Liudui Kairiui (deportuotas į Vakarų Vokietiją 1993 m.), Kazimierui Palčiauskui, Mečiui Paškevičiui (pilietybės neteko, bet deportacijos vykdymas atidėtas), Broniui Kaminskui, Jurgiui Juodžiui.³⁵⁷ Nors

³⁵⁵ LSRS KGB 5-osios tarnybos 1980 m. gruodžio 30 d. nutarimas apie DGOP "Pautina" užvedimą, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 880, l. 4

³⁵⁶ *Anušauskas A.* KGB prisilietimas, p.121

³⁵⁷ JAV teisingumo ministerijos specialiųjų tyrimų skyriaus ataskaita apie turimus duomenis apie asmenis, įtariamus padarius nacistinius nusikaltimus 1941–1944 m. (1982 m. sausio 14 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1168, l. 17–18, 26–28, 37–39, 41–43, 52–53, 94–104, 134

ne visi JAV tikėjo KGB dokumentų autentiškumu. Tad išėivijos akyse jie nebuvo visiškai sukompromituoti. Pagaliau kaltinimai ir teismo nuosprendžiai, rėmėsi ne vien KGB dokumentais, o faktu, kad jie atvykę į JAV nuslėpė informaciją apie savo veiklą nacių okupacijos metais.

3. 4. 4 Pilietinio pasipriešinimo ir Sąjūdžio kompromitavimo akcijos

KGB bandė panaudoti kompromitavimo metodą prieš aštuntajame dešimtmetyje kilusius disidentinį bei žmogaus teisių judėjimus ir pertvarkos laikotarpiu kilusį Lietuvos išlaisvinimo judėjimą, į kurį taip pat įsiliejo buvę politiniai kaliniai bei disidentai. Sovietinė politinė vadovybė, siekdama sukompromituoti disidentinį judėjimą, įpareigodavo atitinkamas institucijas „ieškoti medžiagos, kuri apšmeižtų disidentus, nuimtų nuo jų šventųjų aureolę ir parodytų juos kaip silpnus, tuščius, besidominčius tik patogumais, valdžia ir malonumais“³⁵⁸.

Diskreditavimo ir kompromitavimo akcijų taikiniu tapo aktyvūs disidentai ir žmogaus teisių gynėjai: Balys Gajauskas, Viktoras Petkus, V. Skuodis, A. Terleckas, į Vakarų emigravęs Tomas Venclova ir kiti. Šiuos žmones apšmeižiant, siekta sukompromituoti disidentinį ir žmogaus teisių judėjimą, atitraukti nuo kompromituojamų asmenų ir pateisinti susidorojimą su jais: „Nacionalistus kompromituoti, izoliuoti, kad bet koks panašus valdžios veiksmas būtų suprastas visuomenės ir sulauktų jos palaikymo.“³⁵⁹ Norą pateisinti susidorojimą su disidentais ir sulaukti silpnesnio visuomenės pasipriešinimo rodo KGB planai rengti kontrpropagandines akcijas vykstant V. Skuodžio teismui ir jo paramos akcijoms išėivijoje³⁶⁰.

³⁵⁸ *Shlapentokh V.* Soviet Intellectuals and Political Power: the Post Stalin Era. Princeton: Princeton Univ. Press, 1990, p. 95

³⁵⁹ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas 1967 m. spalio 4 d. KGB operatyvinių padalinių vadovų pasitarime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 657, l. 35

³⁶⁰ LSSR KGB 1981 m. spalio 30 d. raštas LKP CK dėl JAV valdžios ir išėivijos pastangų siekiant išlaisvinti nuteistą už antisovietinę veiklą V. Skuodį, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 302, l. 69

Sovietinei valdžiai ir KGB kliuvo aktyvūs į Vakarus emigravusių disidentų veiksmai. Išsiskiria sovietinio saugumo veikla prieš T. Venclovą. T. Venclovai 1976 m. tapus Helsinkio grupės nariu, KGB sudarė jam bylą. Kai 1977 m. T. Venclova išvyko į Vakarus (KGB sužinojo, kad Helsinkio grupė įpareigojo jį užmegzti ryšius su išeiviais)³⁶¹, iš jo buvo atimta Sovietų Sąjungos pilietybė, parengtas planas jam kompromituoti ir silpninti jo įtaką.

Vakaruose ne visi T. Venclovą sutiko palankiai. Ten buvo ir manančių, kad jis – KGB agentas. T. Venclovos straipsnis „Žydai ir lietuviai“ sukėlė didžiulį užsienio lietuvių nepasitenkinimą. Tuo pasinaudodamas KGB vykdė jo kompromitavimo akcijas. Per agentą „Izidę“ ir straipsnius išeivių spaudoje buvo siekiama įrodyti, kad „Dekadentas“ (T. Venclovai KGB duotas sekamo asmens slapyvardis) į JAV atvyko su specialia misija, ir pateikta tai „pagrindžiančių“ faktų³⁶². „Dirvoje“ ir „Naujienose“ buvo išspausdintas JAV emigranto Petro Kėbriaus vardu parengtas straipsnis. Jame prisimintas ir T. Venclovos tėvas, kuris 1940 m. bendradarbiavo su sovietais. Tuo norėta parodyti jo šeimos, tėvo palankumą bolševizmui ir darytos prielaidos, kad ir sūnus yra tokių pat pažiūrų. Siekta sukelti abejonių T. Venclovos lietuviškumu sakant, kad Lietuvoje jis daugiau kalbėjęs rusiškai nei lietuviškai. Mėginant nuvertinti T. Venclovos konfliktą su sovietine valdžia, buvo tvirtinama, kad Lietuvoje jo niekas nepersekiojo, kad jis nebendravo su buvusiais kaliniais ir tremtiniais, o tik Vakaruose apsimetė disidentu³⁶³. 1986 m. liepos 10 d. „Gimtajame krašte“ pasirodė straipsnis „Pabėgėliai, arba Trys pamokančios istorijos“, kuriame T. Venclova menkinamas kaip visuomenės veikėjas, poetas ir sovietologas. Jis vadinamas išpuikėliu garbėtroška, jam priekaištaujama, kad Lietuvoje palikęs šeimą (vėliau jo byloje buvo rasti KGB konfiskuoti laišakai šeimai). Norint sukompromituoti T. Venclovą kaip asmenį, KGB nurodymu

---

³⁶¹ Anušauskas A. KGB prisilietimas, p. 122

³⁶² LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas siekiant kompromituoti ir nukenksminti priešišką DOR Nr. 99 „Dekadento“ veiklą prieš mūsų šalį (1977 m. spalio 31 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 202, l. 9

³⁶³ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1978 m. kovo 20 d. raštas SSRS KGB vyr. valdybos „K“ skyriaus viršininko pavaduotojui gen. mjr. E. Lisenkai dėl „Dekadento“ kompromitavimo priemonių, *ibid.*, l. 14

buvo parengtas straipsnis, kuriame jis vaizduojamas kaip nevengiantis moterų draugijos³⁶⁴, „keitęs žmonas pagal metų laikus“³⁶⁵.

Į KGB akiratį buvo pakliuvęs ir Povilas Pečeliūnas su žmona D. Keršiūte-Pečeliūniene. Pastarąją ketinta uždaryti į Vilniuje, Bokšto gatvėje, esantį Odos ir veneros ligų dispenserį³⁶⁶. O apie B. Gajauską KGB pažymoje rašyta, kad „duomenų apie piktnaudžiavimą alkoholiu ar narkotikais nerasta, psichinėmis ar kitomis sunkiomis ligomis nesirgęs“³⁶⁷. Iš to galima daryti prielaidą, kad KGB reikėjo faktų, leidžiančių susidoroti su disidentais. 1978 m. LSSR KGB Tardymo skyriaus rašte SSRS KGB Tardymo skyriui teigiama, kad paruoštas straipsnis apie B. Gajauską, nes vyksta jo teismas.³⁶⁸ Spaudoje buvo pavišinti ir savaip interpretuoti kai kurie B. Gajausko praeities faktai. Pažymoje jis vadinamas užkietėjusiu nusikaltėliu, žudiku³⁶⁹, bet sąmoningai nutylima, kad įvykis, apie kurį kalbama, buvęs savigyna, o ne žmogžudystė.³⁷⁰ V. Petkus, A. Terleckas taip pat vaizduojami kaip asmenybės, „kurioms svetimas sąžiningas gyvenimo būdas“. V. Petkus neva telkęs aplink save jaunimą, girdęs jį svaigalais. Jo gyvenime nebuvo vietos moralei ir etikai.³⁷¹ Siekiant pakirsti pasitikėjimą A. Terlecko, J. Sasnausko disidentine ir žmogaus teisių gynimo veikla, rajoninėje spaudoje pasirodė straipsnis, pasakojantis, neva jie praeityje, „prisidengę žmogaus teisių gynėjų kauke, vykdė nusikaltimus“³⁷². Siekdamas savo tikslų, jis melavo, sukčiavo, klastojo faktus ir t. t.³⁷³

---

³⁶⁴ LSSR KGB papildomų agentūrinių-operatyvinių priemonių sąrašas siekiant toliau analizuoti ir kompromituoti DOR Nr. 480 „Dekadentą“ (1985 m. lapkričio 5 d.), *ibid.*, l. 189

³⁶⁵ *Jasonienė P.* Ko „vaduotojai“ negali pastebėti // *Laisvė*. 1977, kovo 25

³⁶⁶ Man tada buvo įdomiau: V. Klumbio pokalbis su Danute Keršiūte-Pečeliūniene // *Kultūros barai*. 2004, Nr. 12, p. 64

³⁶⁷ LSSR KGB darbuotojo A. Stepučinsko 1986 m. kovo 6 d. pažyma apie B. Gajausko asmenybę, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1771, l. 62

³⁶⁸ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1978 m. balandžio 14 d. pranešimas SSRS KGB Tardymo skyriui apie B. Gajausko teismą, f. K-1, ap. 10, b. 456, l. 132

³⁶⁹ *Bendorius B.* Nuvainikuotas „nepriklausomybės gynėjas“: pastabos apie šmeižiką Balį Gajauską // *Vilnis*. 1978, balandžio 26; *Bendorius B., Kauneckas P.* Veidas be kaukės // *Tiesa*. 1978, balandžio 16

³⁷⁰ Viešas laiškas „Tiesos“ redaktoriui // Lietuvos Helsinkio grupė, p. 275–278

³⁷¹ *Baltrūnas B.* Melo ir nusikaltimo keliu // *Tiesa*. 1978, liepos 16

³⁷² LSSR KGB Šaulių miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1980 m. ataskaita (5-oji linija) (1980 m. gruodžio 12 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 526, l. 79

³⁷³ *Jusytė D., Vaičius A.* Spekuliavo pyragaičiais, dabar įsitikinimais // *Tiesa*. 1980, rugsėjo 27

Diskredituojanti medžiaga turėjo kompromituoti disidentus ir žmogaus teisių gynėjus kaip asmenybes, t. y. atskleisti jų ydas ir neigiamus charakterio bruožus. Tam pasitelktas ne tik akivaizdus melas, bet ir faktai, kuriuos KGB galėjo interpretuoti sau naudinga linkme, ypač jei kai kurie žmogaus teisių judėjimo dalyviai anksčiau buvo teisti ar ištremti. KGB kurtas disidentų kaip avantiūristų, nepatikimų, amoralių žmonių įvaizdis turėjo parodyti tų asmenų nepatikimumą, priversti žmones suabejoti disidentiniu, žmogaus teisių judėjimu. Abejojančius, neapsisprendusius asmenis tai turėjo atgrasinti nuo veiklos šiuose judėjimuose arba paramos jiems.

Paskutiniaisiais sovietinio režimo metais KGB neatsisakė rengti ir skelbti spaudoje kompromituojančių, šmeižikiškų straipsnių apie disidentus ir pertvarkos metu susikūrusias organizacijas bei jų rengtas akcijas. Panašių publikacijų objektais buvo aktyviausios to meto visuomeninės jėgos – Sąjūdis ir LLL. Jų atstovus šmeižiančių straipsnių pagausėdavo prieš rinkimus ar po svarbių renginių, mitingų. Kategoriška ir nelinkusi į derybas su sovietine valdžia LLL buvo ypač puolama spaudoje. Norėta ją supriešinti su Sąjūdžiu kaip tariamai visuomenei priimtinesniu ir nuosaikesniu³⁷⁴. Taip buvo daromas spaudimas atsisakyti kategoriškos pozicijos ir sukelti trintį tarp Sąjūdžio ir LLL. Pastarąją organizaciją siekta pavaizduoti nepatraukliai, atskleidžiant „nešvarią“ jos narių praeitį. LLL nariai S. Bubulas (partizanas, politinis kalinys), L. Laurinskas (pokario rezistentas) KGB inicijuotuose straipsniuose buvo vadinami teroristais, žmonių kiršintojais³⁷⁵.

Kalbamuojų laikotarpiu Sąjūdžio ir valdžios santykiai buvo permainingi – nuo santūraus bendradarbiavimo iki atviros konfrontacijos. Kompromitavimo akcijos turėjo padėti kovoti su didėjančia Sąjūdžio įtaka visuomenėje. Išrinkus Sąjūdžio Seimo tarybą, buvo duotas įsakymas rinkti jos narius kompromituojančius duomenis³⁷⁶. Siekta riboti užsienio lietuvių Sąjūdžiui teikiamą paramą ir trukdyti patekti į Lietuvą materialinei pagalbai.

³⁷⁴ *Selvinskas P.* Žmonės ateina, nusivilia ir... išeina // Tiesa. 1989, sausio 7

³⁷⁵ *Žilius V.* Praeities negalima nubraukti: kokie kovotojai telkiasi į Lietuvos laisvės lygą? // Tiesa. 1989, gegužės 3

³⁷⁶ LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko E. Baltino 1988 m. lapkričio 9 d. raštas KGB miestų ir rajonų padaliniams rinkti informaciją apie Sąjūdžio Seimo narius, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 104, l. 1–3

Naudotasi slaptus ryšius su KGB palaikančių asmenų paslaugomis: „KGB iš patikimo asmens gavo informacijos, kad leidinio „Pasaulio lietuvis“ redaktorius skundėsi, jog Sąjūdžio fondą pasiekia ne visa parama iš užsienio: pinigai, kompiuteriai, videoteknika naudojama asmeninėms reikmėms. Jis bijo, kad, šiai informacijai iškilus į viešumą, KGB gali tai panaudoti Sąjūdžiui sukompromituoti.“³⁷⁷

Ypač akivaizdžios kompromitavimo akcijos vykdavo rinkimų išvakarėse. 1988–1990 m. spaudoje pasirodė rašinių apie Sąjūdžio grupių kandidatus į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, į Aukščiausiąją Tarybą. Pavyzdžiui, buvo rašoma, kad Gediminas-Stanislovas Ilgūnas, „vos sulaukęs pilnametystės, plėšikavo“, Edmundas Simonavičius kaltintas pasikėsiniu į SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatę Izabelę Laukaitytę, esą tai patvirtinusi ir archyvinė medžiaga³⁷⁸. Be abejo, straipsnių autoriai „pamiršo“ paminėti, kad šią medžiagą jiems pateikė KGB ir kad straipsniuose šmeižiamiems žmonėms buvo iškeltos ne kriminalinės, o politinės bylos³⁷⁹. Žinant šį faktą, šie rašiniai įgauna kitą prasmę ir tikslą: jais buvo siekiama daryti tiems žmonėms spaudimą pasitraukti iš aktyvios visuomeninės veiklos. Antai KGB gavo signalą, kad vienas iš Sąjūdžio Radviliškio skyriaus lyderių A. Vizbaras kalbėjęs apie galimą Lietuvos išstojimą iš SSRS ir šiais savo pasisakymais diskreditavęs partiją. Tad šis asmuo stebėtas akyliau ir esant būtinybei šiam žmogui ketinta taikyti profilaktines arba kompromitavimo priemones³⁸⁰.

Paskutinį kartą suaktyvinti kompromitavimo mechanizmą mėginta 1990–1991 m. Tada norėta sukompromituoti besiformuojančią valdžią, tvirtinant, kad ji esanti „profašistinė“³⁸¹, kad jos nepalaikanti tauta. Kartu buvo siekiama pabrėžti tariamai autoritarinį Vytauto Landsbergio valdymo būdą ir režimo pobūdį. Neigiamas žinias apie naująją valdžią bei V. Landsbergį įtakos

³⁷⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 1989 m. rugpjūčio 15 d. išrašas iš pažymos apie susitikimą su užsienio šaltiniu „Vytautu“, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 222

³⁷⁸ L. S. Buvęs plėšikas – į deputatus // *Valstiečių laikraštis*. 1990, vasario 6

³⁷⁹ *Ilgūnas G.* Cit op., p. 180

³⁸⁰ LSSR KGB Raseinių raj. skyriaus agentūrinių-operatyvinių, organizacinių priemonių ir darbo su kadrais 1989 m. planas (1988 m. gruodžio 16 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 1029, l. 5

³⁸¹ *Varanauskas P.* KGB pirmininkas Caplinas laimina ateities forumą // *Lietuvos aidas*. 1992, rugsėjo

agentai skleidė ir užsienio spaudoje, norėdami sumenkinti tarptautinės bendruomenės akyse ir taip susilpninti paramą naujai valstybei. KGB skleidė melą apie V. Landsbergio ryšius su Kauno mafija, norėjo įteigti, kad jis yra prastas politikas, kad Lietuvos valdžia provokuoja Maskvą bei, kad naujoji valdžia ir asmeniškai V. Landsbergis atsakingi už Sausio 13-osios įvykius, nes jie šį konfliktą išprovokavo³⁸².

Ko gero, pagrindinis šių šmeižto ir melo kampanijų tikslas buvo noras pakirsti visuomenės pasitikėjimą Sąjūdžiu ir jo propaguojamomis vertybėmis, skaldyti nepriklausomybininkų jėgas ir mažinti tarptautinės bendruomenės paramą naujai valdžiai ir valstybei.

3. 4. 5 Katalikų bažnyčios diskreditavimo akcijos

Per visą sovietinį laikotarpį didžiausios kompromitavimo akcijos buvo vykdomos prieš katalikų tikėjimą, Bažnyčią kaip instituciją ir kunigus. Norint atitraukti žmones nuo Bažnyčios, pakirsti pasitikėjimą ja, formuota neigiama visuomenės nuomonė apie ją. Kartais tokios kompromitavimo akcijos tapdavo pagrindu teisiškai susidoroti su kunigais. Šios akcijos prasidėdavo respublikinės spaudos leidiniuose, tačiau kur kas daugiau tam skirtų straipsnių pasirodė rajoninėje spaudoje, nes provincijoje daugiau tikinčiųjų ir didesnė kunigų įtaka. Be to, anot buvusio disidento Vytauto Skuodžio, „rajoniniuose laikraščiuose buvo galima rašyti viską, nepaisant faktų ir be baimės, kad toks sistemingas kunigų puolimas sukels organizuotą tikinčiųjų protestą kokia nors forma. Be to, rajoniniai laikraščiai nepatekdavo į užsienį“³⁸³, tad jie nesulaukdavo didesnio visuomeninio atgarsio ir nepasitenkinimo.

Kompromitavimo akcijos buvo glaudžiai susijusios su sovietinės valdžios vykdoma ateizmo politika. Ateistinę propagandą, kuri neigė Dievą,

---

³⁸² KGB prieš Landsbergį (Ištrauka iš KGB majoro Michailo V. Butkovo knygos „KGB Norvegijoje“) // Lietuvos aidas. 1992, spalio 21

³⁸³ *Skuodis V.* Dvasinis genocidas Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1996, p. 115

menkino tikėjimo, Bažnyčios įtaką žmogui, ryškino Bažnyčios ir kunigų ydas, taip pat galima laikyti viena iš kompromitavimo formų. Ateizmo bei kompromitavimo sąsajas atskleidžia ir KGB pirmininkas J. Petkevičius, teigdamas, kad mūsų svarbiausias tikslas diskredituoti pačią religijos esmę, jos reakcinę esmę ir jos skleidėjus, kurie yra mums priešiškos ideologijos nešėjai³⁸⁴.

Šių akcijų dažnumas ir pobūdis keitėsi atsižvelgiant į vidaus ir užsienio politikos aktualijas, santykius su Vakarų valstybėmis, ypač su Vatikanu. Per 1948–1953 m. partizaninį karą intensyviai antibažnytinę kampaniją lydėjo aktyvi ateistinė propaganda. Kunigai buvo kaltinami politiniu neloyalumu, ryšiais su partizanais ir nenoru viešai jų pasmerkti. 1958–1964 m. antireliginė kampanija vėl suintensyvėjo. Lietuvoje ir pasaulyje ieškant Antrojo pasaulinio karo nusikaltėlių, spaudoje kunigai buvo kaltinami bendradarbiavimu su nacistine valdžia ir amoraliu elgesiu³⁸⁵. Po N. Chruščiovo antireliginė kampanija keitėsi, tapo mažiau agresyvi ir tiesmuka: „nuo 1975 m. pasikeitė kritikos būdas, aklą neapykantą pakeitė ironija, pašaipa, šalta panieka“³⁸⁶. Taip buvo maskuojamos antireliginės akcijos.

Kompromituojant kunigus, nesitaikstančius su religinės veiklos suvaržymais, turėjo būti diskredituojama ir Bažnyčia, menkinama kunigų tarnystė. Kompromitavimo akcijomis siekta sukelti žmonių abejones kunigais, nepasitikėjimą Bažnyčia.

Kunigus kompromituojančiuose straipsniuose buvo kuriamas ypač neigiamas, nepatrauklus jų įvaizdis. Esą tai moraliai degradavę, kupini ydų ir žemiškų silpnybių žmonės, kurių elgesys ir gyvenimo būdas toli gražu neatitinka Bažnyčios propaguojamų vertybių. KGB propagandinių akcijų, vykdytų 1959 metais, ataskaitoje atsispindi kunigo Macevičiaus kompromitavimo akcija pasinaudojant jo broliu. KGB prisidengdamas broliu

---

³⁸⁴ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas KGB padalinių pasitarime (1964 m. vasario 18 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l.124

³⁸⁵ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje, p. 206–207

³⁸⁶ *Skuodis V.* *Op. cit.*, p. 112

parengė šį kunigą kompromituojantį straipsnį.³⁸⁷ Kunigai taip pat buvo vaizduojami kaip besigviešią materialinių dalykų. Štai 1980 m. pradžioje „Tiesoje“ išspausdintas straipsnis, kuriame aprašytas kunigo Leono Šapokos bylinėjimasis su buvusiu zakristijonu dėl negražintos skolos³⁸⁸. Tačiau šis straipsnis slėpė tikrąją kunigo L. Šapokos dramą: jis aktyviai dalyvavo antinacistinėje ir antisovietinėje rezistencijose, 1947 m. buvo suimtas ir nuteistas dešimt metų lagerio. Darytina prielaida, kad kunigas galėjo būti nužudytas, nes bandė nutraukti ryšius su KGB, o šiuo straipsniu buvo prisidengta norint nusišlepti tikrąją to nusikaltimo priežastį ir nukreipti visuomenės dėmesį³⁸⁹.

Norėdamas diskredituoti kunigus ir jų veiklą, kaip neva neatitinkančią Bažnyčios dogmų, KGB pasinaudojo ir kunigų ryšiais su partizanais. Partizaniniame kare kunigai dažniausiai buvo būrių kapelionai ir rėmėjai, bet KGB šiai jų veiklai suteikė kitą prasmę. Siekta įrodyti, kad katalikų tikėjimas pateisino žmonių žudymą, skatino neapykantą. 1959 m. „Komjaunimo tiesoje“ paskelbtas straipsnis apie vieno iš katalikų dvasininkijos autoritetų vyskupo P. Ramanausko* veiklą ginkluotos rezistencijos metu. Kunigo Antano Yliaus³⁹⁰ vardą KGB bene uoliausiai panaudojo skleisdamas antireliginę propagandą. A. Yliui buvo primetami prasimanyti kaltinimai žiauriomis žudynėmis, nors jis kaip tik pasisakė prieš jas. Buvo sukurtas dokumentinis filmas „Kryžiaus šešėlyje“ apie A. Yliū³⁹¹, kur jis pavaizduotas kirviu kapojantis žmonėms galvas. Tai buvo sufabrikuota nuotrauka. Mat grįžęs iš tremties jis įsidarbino miško kirtėju ir buvo nufilmuotas³⁹². Vienoje iš serijos „Faktai kaltina“ knygų – „Žudikai bažnyčios prieglobstyje“ (1963 m.) –

---

* Tai padiktavo sąžinė: atviras laiškas Žaliakalnio bažnyčios vikarui kunigui R. Macevičiui // Kauno tiesa. 1959, gegužės 24

³⁸⁷ LSSR KGB 4-osios valdybos viršininko J. Obukausko pažyma apie KGB veiklą organizuojant propagandines šmeižto akcijas prieš „buržuazinius nacionalistus“ (1960 m. sausio 22 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 619, l. 176

³⁸⁸ *Repšienė D.* Rietenos po šventumo skraiste // Tiesa. 1980, sausio 19

³⁸⁹ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje, p. 290

* *Kruvinos rankos* // Komjaunimo tiesa. 1959, birželio 10

³⁹⁰ Kunigas Antanas Ylius – vienas iš Pietų Lietuvos partizanų srities Tauro apygardos įkūrėjų.

³⁹¹ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje, p. 110–111

³⁹² *Gaškaitė N.* Pasipriešinimo istorija. Vilnius: Aidai, 1997, p. 146

atskleidžiamas tariamas kunigų bendradarbiavimas su naciais ir jų atsakomybė už žmonių, ypač žydų, žudymą. Vyskupai joje kaltinami prisidėję prie žydų ir sovietinių aktyvistų žudymo, draudę jiems padėti, raginę bendradarbiauti su vokiečiais. Kunigas A. Tamašauskas iš sakyklos esą net šlovinęs Reichą³⁹³.

Kai kurie kaltinimai, metami įžymiems lietuvių išeiviams ir kunigams, rėmėsi vyskupo Juozapo Skvirecko dienoraščiu ir jo interpretacijomis. Pavyzdžiui, 1941 m. liepos 9 d. vyskupas J. Skvireckas rašė, kad pas jį apsilankęs vyskupas Vincentas Brizgys papasakojo apie santykius su vokiečiais, kurie yra labai geri. Nežinant konteksto, iš šio dienoraščio ištraukos iš tikrųjų galima susidaryti įspūdį apie gerus vyskupo V. Brizgio, kitų katalikų kunigų ir politinio elito santykius su vokiečių kolaborantais³⁹⁴. Tačiau tuo metu publikuotose vyskupo J. Skvirecko dienoraščio ištraukose daug kas yra praleista. Pavyzdžiui, nepaminėta, kad vyskupas V. Brizgys ir kiti su vokiečiais bendravę lietuviai akcentavo būtinybę atkurti savarankišką Lietuvą. Dienoraštyje reiškiamas neigiamas požiūris į tuos žydus, kurie kovojo bolševikų pusėje, o ne apskritai į žydų tautą. Jame kaip tik atsispindi lietuvių pastangos padėti žydams ir tai, kad vokiečiai nepaisė jų nuomonės šiuo klausimu. Iš tikrųjų vyskupas V. Brizgys susitikime su žydais nenorėjo jiems padėti, bijodamas represijų prieš katalikų dvasininkus, todėl siūlė žydams apsigyventi getuose³⁹⁵. Sovietmečiu spausdintose dienoraščio ištraukose buvo sąmoningai nutylėti faktai, atskleidžiantys sudėtingą lietuvių bei žydų padėtį tuo metu ir tikruosius jų santykius su vokiečių okupacine valdžia. Antisovietinius vyskupų ir kitų kunigų pasisakymus sovietinė valdžia traktavo kaip palankumą nacistams. Tai, kad KGB rėmėsi šiuo dienoraščiu, patvirtina ir LSSR KGB pirmininko 1982 m. raštas SSRS KGB tardymo skyriaus vadovui, kuriame teigiama, kad B. Baranausko straipsnyje apie V. Brizgį „Švytyryje“

---

³⁹³ *Meškauskas V.* Ne, kunige, lietuviai to nesigaili // *Komunizmo keliu*. 1969, vasario 25

³⁹⁴ Kariniai nusikaltėliai Jungtinėse Amerikos Valstijose (1962 m. rugpjūčio 3 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1118, l. 101

³⁹⁵ Arkivyskupo Juozapo Skvirecko dienoraštis // 1941 m. birželio sukilimas sud. *Brandiškauskas V.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2000, p. 282

(1981 m. Nr. 21 „Ką jie laimino kryžiumi“,) panaudotas J. Skvireckio dienoraštis.³⁹⁶

Sovietinė valdžia nesitenkino vien Lietuvoje gyvenančių kunigų kompromitavimu. Emigravusių lietuvių kunigų veikla Vakaruose, Vatikane taip pat buvo kompromitavimo akcijų objektas. Iš pasitraukusių į Vakarus kunigų daugiausia kompromituojančių straipsnių sulaukė vyskupas V. Brizgys ir jo veikla nacistinės okupacijos metais³⁹⁷. Lietuvos kunigams buvo svarbi Vakaruose veikiančių kunigų parama, tad vyskupo V. Brizgio asmenybė pasirinkta neatsitiktinai. 1976–1985 m. ir vėliau spaudoje pasirodė nemažai straipsnių apie jį³⁹⁸, kuriuose savaip interpretuojama vyskupo veikla pirmosios sovietinės ir nacistinės okupacijų metais, šmeižiama jo asmenybė. Jis vaizduojamas kaip karjeristas, padlaižys. Šios vyskupo V. Brizgio kompromitavimo akcijos, susijusios su aktyviomis SSRS pastangomis apjuodinti išeiviją, apkaltinti ją bendradarbiavus su nacistine valdžia ir karo nusikaltėliais. Tendencingai parinktų (bet ne visada melagingų) kunigų gyvenimo ir Katalikų bažnyčios veiklos faktų, ypač susijusių su nacistinės okupacijos ir ginkluotosios rezistencijos laikotarpiu, viešinimas buvo dalis antireliginės ir antibažnytinės politikos, kuria siekta sumenkinti moralinį Katalikų bažnyčios autoritetą ir įtaką visuomenėje.

Naujas kovos su Bažnyčia etapas prasidėjo XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Sovietinė valdžia tarptautinei bendruomenei siekė parodyti neva gerėjančią bažnyčios padėtį Lietuvoje, todėl kunigai ėmė aktyviau priešintis ateistinei ir antibažnytinei valdžios politikai bei paneigti sovietinę propagandą apie religijos laisvę. 1972 m. pasirodžius pirmajam „LKB Kronikos“ numeriui

---

³⁹⁶ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1982 m. balandžio 14 d. raštas SSRS KGB Tardymo skyriui dėl straipsnio apie J. Brizgį, *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 227, l. 164

³⁹⁷ V. Brizgys (1903–1992) – vienas aktyviausių pirmosios sovietinės okupacijos metų kovotojų. Nacistinės okupacijos laikotarpiu buvo Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto dekanas, 1944 m. gestapo internuotas ir išvežtas į Vokietiją. Aktyvią antisovietinę veiklą tęsė ir Vakaruose. Dalyvavo II Vatikano susirinkime. Rengė religinę literatūrą lietuvių kalba.

³⁹⁸ Laurinaitis S. Kas jis – tas garbingas brolis // *Laisvė*. 1974, sausio 25; *Žeimantas V.* Sutanos ir svastikos sąjunga // *Tiesa*. 1976, liepos 11; *Žeimantas V.* Kryžiumi palaiminti nusikaltėliai // *Tiesa*. 1977, kovo 24; *Po vyskupo mantija* // *Gimtasis kraštas*. 1978, rugpjūčio 15; *Žeimantas V.* Klerikalai hitlerininkų tarnyboje: koks tikrasis vyskupo Vincento Brizgio veidas? // *Tiesa*. 1984, sausio 17; *Sakalauskas J.* Sutana dangstę nusikaltėlius (Mintys perskaičius knygą „Bažnyčios prieglobstyje“ // *Tiesa*. 1984, vasario 2

ir 1978 m. įkūrus TTGKK, religinis antisovietinis pasipriešinimas pasikeitė iš esmės. Šio laikotarpio kompromitavimo akcijos labiau nukreiptos ne į atskirus kunigus, jų gyvenimo detalių viešinimą ar Katalikų bažnyčios kaip institucijos juodinimą, bet į naujojo religinio sąjūdžio ir jam atstovaujančių asmenų, organizacijų bei leidinių diskreditavimą. KGB rengė „LKB Kronikos“, TTGKK ir su jais bendradarbiavusių kunigų J. Zdebskio, Sigitu Tamkevičiaus, A. Svarinsko ir B. Laurinavičiaus kompromitavimo akcijas. Šie kunigai nesitaikstė su valdžios daromomis kliūtimis išpažinti tikėjimą ir mokyti vaikus tikėjimo tiesų, su tikinčiųjų diskriminavimu. Dėl šios savo veiklos minėti kunigai buvo ne tik kompromituojami, bet ir teisiami, tremiami, kalinami, kėsiniami į jų gyvybę. 1979 m. vasario 14 d. parengtas TTGKK kompromitavimo planas,³⁹⁹ kuriame numatyta eilė priemonių diskredituoti šį komitetą kaip agentų darbą ir t. t.

Ypač daug dėmesio KGB skyrė kunigui J. Zdebskiui (slapyvardis „Akiplėša“), jis buvo sekamas ir kompromituojamas. Kunigas apšmeižtas užmezgęs nederamus ryšius su moterimis, kruopščiai ieškota įrodymų tam patvirtinti. LSSR KGB rašte SSRS 5-ajai vadovybei teigiama, kad siekiant kompromituoti Zdebskį planuojama panaudoti specpriemonę.⁴⁰⁰ 1980 m. spalio 3 d. KGB nudegino kunigą J. Zdebskį radioaktyvia medžiaga, o visuomenei siekė įteigti, neva jis serga venerine liga. Kartu buvo mestas šešėlis ir „LKB Kronikai“. Netruko pasklisti paskalos. Agentas „Petras“ tuo metu pranešė, kad tarp kunigų sklando gandai, jog jeigu kunigas J. Zdebskis iš tikrųjų serga venerine liga, tai gėda krinta visam TTGKK⁴⁰¹. Šmeižto akcijomis buvo kuriamas J. Zdebskio kaip ištvirkėlio, nestabilios psichikos veidmainio, trokštančio pavaizduoti save kankiniu, įvaizdis⁴⁰². Deja, siekti šio tikslo sovietiniam saugumui padėjo ir kunigai agentai. Bendraudami su Bažnyčios vyresnybe, jie taip pat skleidė gandus apie J. Zdebskį, interpretavo jo veiklą

³⁹⁹ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas sukompromituoti tam vadinamą Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto veiklą (1979 m. vasario 14 d.), *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 884, l. 148–151

⁴⁰⁰ LSSR KGB 1980 m. birželio 19 d. raštas SSRS KGB 5-ajai valdybai dėl J. Zdebskio kompromitavimo, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 880, l. 134

⁴⁰¹ Agento „Petras“ 1980 m. lapkričio 3 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 880, l. 142

⁴⁰² *Spengla V. S.* „Akiplėša“. KGB kova prieš Bažnyčią, p. 118

kaip „kenkiančią bažnyčios vienybei, provokuojančią valdžios represijas“⁴⁰³. Vakaruose šio kunigo veiklą tarp išeivijos kunigų juodino vyskupas Juozapas Matulaitis-Labukas. Jis priekaištavo J. Zdebskiui ir kitiems aktyviems kunigams, „kad jie kritikuoja bažnyčią, neklauso vadovybės, todėl turbūt tarnauja valdžiai“⁴⁰⁴.

Kunigą B. Laurinavičių (KGB jam skyrė „Intriganto“ slapyvardį) sukompromituoti sekėsi sunkiau. Kadangi nebuvo tokių galimybių kaip J. Zdebskio atveju, siekta sumenkinti jo pastoracinę veiklą. KGB nepavyko šio kunigo apšmeižti pasitelkus į pagalbą Adučiškio gyventoją Malčių, kurį B. Laurinavičius kaltino nužudžius žmogų⁴⁰⁵.

Kunigų A. Svarinsko, S. Tamkevičiaus ir kitų, prisidėjusių prie „LKB Kronikos“ leidimo ir TTKKK veiklos, teismai 1983 m. sulaukė didžiulės tikinčiųjų reakcijos. KGB ėmėsi priemonių, kad susilpnintų tikinčiųjų nepasitenkinimą ir pateisintų represijas. 1983 m. A. Svarinsko, S. Tamkevičiaus, kitų „Kronikos“ leidėjų ir platintojų teismo dienomis, „Gimtajame krašte“ pasirodė straipsnis, kuriame rašoma, kad A. Svarinskas partizaninio karo metais, dar būdamas mokinys, padėjo partizanams, kad S. Tamkevičius per pamokslus ragino nepaklusti valdžiai, kad „LKB Kronika“ skleidė melagingus faktus ir kiršino tikinčiuosius⁴⁰⁶. Akcentuojant teisiųjų veiklą praeityje, norėta visuomenei įteigti, neva jie prioritetą teikė politikai, o ne gynė tikėjimo reikalus. 1983 m. gegužės 8 d. spaudoje pasirodė A. Svarinską kompromituojantis straipsnis „Nuteistas už įstatymų pažeidimus“⁴⁰⁷, kuris buvo suplanuotas KGB⁴⁰⁸. Iš viso respublikinėje ir rajoninėje spaudoje pasirodė 40 straipsnių apie A. Svarinsko, S. Tamkevičiaus ir kitų teismo procesus⁴⁰⁹. Kitus katalikų kunigus norėta sukompromituoti remiantis S. Tamkevičiaus tardymo medžiaga ir teismo procesu. Tardytojai

---

⁴⁰³ Op cit.

⁴⁰⁴ Agento „Daktaras“ 1978 m. birželio 19 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 880, l. 23

⁴⁰⁵ LSSR KGB Švenčionių raj. skyriaus 1981 m. svarbiausių agentūrinių-operatyvinių, organizacinių ir kontrpropagandinių veiksmų planas (1980 m. gruodžio 30 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4378, l. 7

⁴⁰⁶ *Mockuvienė S.* Vienoje rankoje rožančius, kitoje – vėzdas // *Gimtas kraštas*. 1983, gruodžio 15

⁴⁰⁷ *Осужден за нарушение законов // Советская Литва*, 1983, No. 107

⁴⁰⁸ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1983 m. gegužės 11 d. raštą SSRS KGB Tardymo skyriui apie baudžiamosios bylos Nr. 108 iškėlimą ir S. Tamkevičiaus areštą, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 241, l. 104

⁴⁰⁹ *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*, p. 88

bandė išgauti iš kunigo informaciją, kurią būtų galima pasitelkti kompromituojant kitus kunigus ir, pasinaudojus vykstančiu teismo procesu, kartu su respublikinės spaudos atstovais parengti straipsnį apie S. Tamkevičiaus teismą, kurio tikslas – „parodyti melagingą ir apgavikišką Komiteto veiklos charakterį“⁴¹⁰. Taip pat KGB siekė spaudoje pagrįsti šių teismų būtinumą kaip neišvengiamą: „Informuoti visuomenę, kad buvo kreiptasi į popiežių Joną Paulių II dėl šių kunigų ir iš humanišku paskatų pasiūlyta šiuos kunigus atšaukti arba kitaip paveikti, bet jis nereagavo“⁴¹¹.

Kovoiant su „LKB Kronika“, nepadėjo nei teismai, nei kratos, todėl buvo siekiama ją diskredituoti paneigiant joje esančią informaciją ir nuvertinant jos svarbą tikintiesiems. 1988 m. „Tiesoje“ pasirodė serija Arnoldo Čaikovskio straipsnių, nukreiptų prieš „LKB Kroniką“. „Kronikai“ buvo mestas kaltinimas griaunant kunigų vienybę, suvedinėjant tarpusavio sąskaitas, nes „Kronika“ viešino kunigus, kurie bendradarbiavo su KGB. Norėta įteigti, kad „Kronikos“ leidėjų veikla beprasmė, žalinga, blogina bažnyčios ir valdžios santykius. Taip pat stengtasi leidinio rengėjams įpiršti melagingos, kompromituojančios informacijos. Žmonės buvo verčiami paneigti „Kronikoje“ pasirodžiusius faktus. Tikinčiųjų pasisakymais spaudoje, esą jie nieko nėra girdėję apie šį leidinį, norėta sumenkinti jo įtaką⁴¹². „Kronika“ buvo kompromituojama ir Vatikane, paneigiant faktus, kuriuos pateikdavo šiuo leidiniu besiremiančios Vakarų radijo stotys.

Apibendrinant galima pasakyti, jog KGB pasinaudojo mažiausiu pretekstu, kad tik apjuodintų didžiulę įtaką Lietuvoje turinčią Katalikų bažnyčią ir kitas religines bendruomenes. Tam tiko visos priemonės – nuo melo iki fizinės prievartos. Bažnyčia buvo pagrindinė valdžios konkurentė kovoje dėl poveikio žmonių moralei, pasaulėžiūrai ir auklėjimui. Dėl to ir buvo

---

⁴¹⁰ LSSR KGB Tardymo skyriaus viršininko pplk. T. Lazarevičiaus 1983 m. lapkričio 5 d. atsakymas SSSR KGB Tardymo skyriaus viršininkui A. Volkovui į 1983 m. gegužės 12 d. raštą Nr. 4 / 1002 dėl baudžiamosios bylos Nr. 108 S. Tamkevičiui išankstinio tardymo pabaigos, *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 241, l. 129

⁴¹¹ *Ibid.*

⁴¹² Čaikovskis A. Kas vadovauja katalikų bažnyčiai Lietuvoje: „Kronika“ ar vyskupai? („Tiesos“ žurnalistui atsiuntė anoniminį laišką ir anoniminį dokumentą, kuriuos jis teisia ir apie tai dalijasi mintimis) // Tiesa. 1987, sausio 12

puolami kunigai, juodinama jų pastoracinė veikla. Moralinio ir buitinio kunigų kompromitavimo KGB griebėsi ne tik kaip spaudimo priemonės siekiant savų tikslų, bet ir norėdamas pakirsti žmonių pasitikėjimą Bažnyčia.

3. 4. 6 Partizano „bandito“ įvaizdžio formavimas

Dar viena grupė, kuri buvo šmeižiama per visą sovietinį laikotarpį, tai 1944–1953 m. vykusi ginkluota rezistencija bei sugrįžę iš kalinimo ir tremties partizanai. Siekta diskredituoti partizaninį karą ir taip sutrukdyti buvusiems partizanams įsijungti į disidentinį, žmogaus teisių judėjimą. Partizanus kompromituojančių straipsnių sovietinėje spaudoje buvo tiek pat daug kaip ir straipsnių apie Katalikų bažnyčią. Jų galima rasti net ir 1989–1991 m. spaudoje, kai jau buvo pradėtas įamžinti partizanų atminimas, imta juos perlaidoti. Neigiama viešoji nuomonė apie partizanus formuota jau partizaninio karo metu. Pasibaigus ginkluotajam pasipriešinimui, kompromitavimo politika buvo tęsiama, tik pasikeitė jos tikslai. Ginkluotojo pasipriešinimo metu norėta palaužti partizanus ir pakirsti žmonių pasitikėjimą jais. O diskredituojant partizanus po 1953 m. siekta kompromituoti antisovietinę veiklą, bet kokią kovą už nepriklausomą valstybę.

Sovietinėje istoriografijoje partizanai vadinami tik banditais ir buržuaziniais nacionalistais⁴¹³. Tai ne tik partizanų kompromitavimo retorika, bet ir ideologizuotas partizaninio judėjimo vertinimas, paremtas klasių kovos teorija. Ginkluotojo pasipriešinimo dalyviams „demaskuoti“ buvo skirtos serijos „Faktai kaltina“ knygos⁴¹⁴. Jose buvo skleidžiama dezinformacija apie tai, kad šiam judėjimui susikurti padėjo išorės jėgos, kad jis vykdė užsienio specialiųjų tarnybų užduotis, tad „banditų“, „buržuazinių nacionalistų“ tikslai buvo svetimi lietuvių liaudžiai⁴¹⁵.

---

⁴¹³ *Gaškaitė N.* Pasipriešinimo istorija, p. 143

⁴¹⁴ *Baranauskas B.* Buržuaziniai nacionalistai. Vilnius, 1962; Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą. Vilnius, 1962; Hitlerininkai parašutininkai. Vilnius, 1966 ir kt.

⁴¹⁵ Hitlerininkai parašutininkai. Vilnius, 1966, p. 19

KGB formavo požiūrį, kad laisvės kovų šaknys nėra lietuviškos. Reikia pripažinti, kad Vakaruose buvo parengta keletas žvalgybinių grupių, bet partizaniniam judėjimui jos neturėjo jokios įtakos. Partizanų kova vaizduota kaip sąskaitų suvedinėjimas, susidorojimas, pavyzdžiui, „už kažkada išlietą naminę degtinę“⁴¹⁶. Taip norėta įteigti, kad partizanų tikslai nebuvo kilnūs. Į Lietuvos laisvės armiją atseit stojo vien žemos moralės žmonės, dalyvavę masinėse žmonių žudynėse⁴¹⁷. Spauldoje galima rasti nemažai vaizdingų „atsiminimų“ apie partizanų žiaurumą, sadizmą susidorojant su nekaltais žmonėmis⁴¹⁸. Neva jie ne tik žudė, bet ir grobė turta, prievartavo moteris. Negalima paneigti, kad partizaninio karo metu nebuvo pralietas ir nekaltų žmonių kraujas. Partizanų vadovybė kovojo su savivale ir baudė prasižengusius partizanus. Štai KGB kompromituojamas kunigas S. Ylius pasisakė už tai, kad būtų išvengta savavališkų žudymų⁴¹⁹. KGB kompromitavo ne tik partizaninį judėjimą apskritai, bet ir atskirus tiek žymesnius, tiek eilinius partizanus. Netgi 1984 m. Juozas Lukša-Daumantas buvo pristatomas kaip gestapo agentas, vykdęs užjūrio šeimininkų užsakymus⁴²⁰, žmogžudys, žudiko specialybę įgijęs Vakaruose⁴²¹. O štai Adolfas Ramanauskas buvo vadinamas smulkiu spekuliantu⁴²², nors iš tiesų nepriklausomoje Lietuvoje jis dirbo mokytoju.

Šie tikrąją partizaninės kovos istoriją nuslepiantys straipsniai, tuo metu negalint prieiti prie KGB archyvų, turėjo formuoti neigiamą ir atstumiantį partizanų įvaizdį, atskirti grįžusius iš tremties pasipriešinimo dalyvius nuo visuomenės ir neleisti jiems įsitraukti į neginkluotąjį antisovietinį judėjimą.

---

⁴¹⁶ Žvėris // Jaunimo gretos. 1959, Nr. 4

⁴¹⁷ Hitlerininkai parašutininkai, p. 5

⁴¹⁸ Šakienė J. Nerašykite netiesos // Draugas. 1989, kovo 3

⁴¹⁹ Kašėta A. Dvasininkijos aukos pokario metais // Laisvės kovų archyvas. 1994, Nr. 11, p. 148

⁴²⁰ Laurinaitis S. Žmogžudžius kelia ant pjedestalo // Gimtasis kraštas. 1984, sausio 26

⁴²¹ Žukaitis J. Juodvarniai krinta žemyn // Naujasis kelias. 1963, sausio 22–29

⁴²² Vabalas A. Kruvino apsišaukėlio pėdsakais // Valstiečių laikraštis. 1960, birželio 31 d.–liepos 3

3. 4. 7 Neigiamo išėivijos įvaizdžio kūrimas

Išėiviai kėlė Lietuvos okupacijos klausimą JAV institucijose ir tarptautinėse organizacijose, siekdami pasmerkti Lietuvos okupaciją tarptautiniu mastu. Tokia jų veikla kenkė SSRS interesams, diskreditavo šios šalies politiką ir tvirtinimus, neva Lietuva savo noru įstojo į SSRS. KGB veiksmus prieš išėivius lėmė saugumiečių įsitikinimas, kad išėiviai ir pasipriešinimo dalyviai Lietuvoje buvo Vakarų įrankis kovoje su SSRS, kad jie siekia skleisti SSRS viduje vakarietiškas vertybes, gyvenimo būdą, ideologiją, nori kompromituoti socializmą, socialistinę santvarką ir pakirsti socialistinių šalių vienybę⁴²³. Tad prieš didžiausias ir aktyviausias Lietuvos laisvinimo idėją Vakaruose keliančias organizacijas buvo nukreipta plati respublikinė ir tarptautinė šmeižto bei melo kampanija. Užsienyje ji vykdyta pirmiausia JAV ir Vakarų Vokietijoje, kur veikė didžiausios lietuvių bendruomenės. Kaltindamas išėivius okupacijos metais bendradarbiavus su nacistine valdžia ir nekaltų žmonių (ypač žydų) žudymu, KGB siekė mažinti tarptautinę paramą išėiviams. Pasinaudojant nesutarimais išėivijos viduje, siekta skaldyti antisovietines jėgas užsienyje, „pagilinti esamus prieštaravimus tarp išėivių organizacijų, kompromituojant jų vadus ir veiklą“⁴²⁴. Taigi kompromitavimo akcijomis siekta trukdyti išėivijos politinių ir visuomeninių organizacijų tarptautiniams ryšiams bei silpninti pačių organizacijų aktyvumą ardant jas iš vidaus. Pažymėtina, kad prieš išėiviją nukreiptų agentūrinių-operatyvinių priemonių (tarp jų ir kompromitavimo) planai paprastai būdavo rengiami svarbių išėivijai įvykių išvakarėse.

Siekdami apšmeižti išėivius, mesti įtarimo šešėlių jų veiklai, sovietinė valdžia ir KGB pasinaudojo Vakaruose bei JAV vykusiomis nacistinių arba su nacistais bendradarbiavusių karo nusikaltėlių, dalyvavusių žydų žudynėse, paieškomis ir teismais. Lietuvių pozicija nacistinės okupacijos metais, pradinis

---

⁴²³ SSRS KGB 5-os valdybos viršininko F.D. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB kova su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 25

⁴²⁴ LSSR KGB 1980 m. gegužės 13 d. raštas LKP CK apie žurnalą „Nemuno kraštas“, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 300, l. 289

palankumas vokiečiams, dalyvavimas savivaldos institucijose leido sovietams išseivius vaizduoti kaip nacistinės Vokietijos rėmėjus ir pateikti savą 1940–1944 m. įvykių Lietuvoje versiją⁴²⁵. Sovietinė valdžia 1962 m. organizavo viešus karo nusikaltėlių teismus Lietuvoje, kuriais siekta auklėti visuomenę ir skleisti antivakarietišką propagandą⁴²⁶. Negalėdamas pasiekti ir nuteisti į Vakarų emigravusių veikėjų, KGB bandė sukompromituoti Vakarų visuomenės akyse aktyvesnius 1941–1944 m. įvykių dalyvius Kazį Škirpą, Juozą Ambrazevičių, Joną Šlepetį, Juozą Bobelį (Kauno komendantas nacių okupacijos metais), K. Palčiauską (Kauno burmistras 1941 m.⁴²⁷, kuris, remdamasis vokiečių įsaku, įsakė žydams nešioti Dovydo žvaigždę ir įsteigė Kauno getą; antinacinės rezistencijos dalyvis), Stasį Žakevičių-Žymantą (1941 m. Laikinosios vyriausybės įgaliojimus Vilniaus miestui ir sričiai teisės klausimais), kuriuos sovietinė valdžia vadino tikraisiais masinių žudynių organizatoriais. Dokumentai, kurie neva įrodo šių žmonių kaltę, buvo siunčiami valstybių, kuriose jie gyveno, vyriausybėms, siekiant, kad jie būtų išduoti Lietuvos teismams⁴²⁸. Nors ir pats KGB pripažino, kad trūksta įrodymų, patvirtinančių išseivių organizacijų vadovų nusikaltimus nacistinės okupacijos metais, bet siuntė į užsienį dokumentus apie Vakaruose besislapstančius karo nusikaltimais kaltintus asmenis (Joną Kungį, B. Kaminską, K. Palčiauską ir kitus), siekdamas su jais susieti ir lietuviškų organizacijų aktyvistus⁴²⁹. PLB ir ALB kompromitavimas tiesiogiai buvo siejamas su informacijos apie karo nusikaltėlius ir jų nusikaltimus sklaida. Taip respublikinėje spaudoje ir „Tėviškės“ draugijos leidžiamame laikraštyje „Gimtasias kraštas“ išplatinta informacija apie J. Juodžio, A. Dubausko,

---

⁴²⁵ Banionis J. Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 metais, p. 124

⁴²⁶ Zumbakis S. P. Soviet Evidence in North American courts. Chicago: Morkunas printing company, 1988, p. 30

⁴²⁷ J. Bobelis ir K. Palčiauskas, remdamiesi vokiečių nurodymu, pasirašė įsakymą įsteigti Kauno getą (žr. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 211).

⁴²⁸ B. Baranausko 1964 m. vasario 1 d. pasiūlymai dėl buržuazinių nacionalistų demaskavimo, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 16, l. 31

⁴²⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1978 m. rugsėjo 21 d. pažyma atsakant centrui į 1978 m. rugpjūčio 10 d. raštą Nr. 29897 dėl išseivių organizacijų vadų ir nacistinių baudėjų, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 298, l. 249

B. Urbono veiklą baudžiamuosiuose būriuose nacių okupacijos laikotarpiu.⁴³⁰ Kompromituotos organizacijos siejant jas su abejotinos reputacijos žmonėmis, karo nusikaltėliais.⁴³¹

Aštuntajame dešimtmetyje JAV prasidėjo karo nusikaltėlių paieškos ir teismai. KGB vaidmuo juose leidžia daryti prielaidą, kad SSRS siekė ne tiek teisingumo, kiek politinių tikslų. Dauguma OSI (JAV teisingumo departamento Specialiųjų tyrimų skyrius, kuris tyrė karo nusikaltimus) kaltinimų rėmėsi KGB atsiųstais dokumentais. Šiomis karo nusikaltėlių paieškos akcijomis KGB norėjo diskredituoti ir išseivijos organizacijas, kurios siekė paremti tokius asmenis, įkurdamos Lietuvių teisėms ginti komitetą⁴³². Išseiviai atsiribojo nuo tikrųjų nusikaltėlių, pareikšdami, kad gins ne nusikaltėlius, o tik nekaltai apkaltintus⁴³³. Deja, tuo metu nesant galimybės Lietuvoje patikrinti pateiktų kaltinimų, išseivijos organizacijų gynyba pasinaudojo ir tikri karo nusikaltėliai. Pavyzdžiui, Lietuvos spaudoje pasirodė nemažai straipsnių, skirtų Antanui Impulevičiui ir jo veiklai Antrojo pasaulinio karo metais, kuriuose jis ir jo būrys vaizduojami kaip negailestingi žudikai⁴³⁴. Šie kaltinimai buvo paremti tikrais faktais, bet apie KGB metodus informuotą išseivijos dalį jie vertė tuo abejoti. KGB, siekdamas paveikti ne tik teismus, bet ir išseiviją bei tarptautinę bendruomenę, siuntė JAV laikraščiams laiškus, knygas, brošiūras anglų kalba. Remdamasis KGB ir Buržuazinių nacionalistų antiliaudinės veiklos dokumentų skelbimo redakcijos pateiktais dokumentais, žurnalistas Ch. R. Allenas parengė brošiūrą „Nacių kariniai nusikaltėliai tarp mūsų“,⁴³⁵ kurioje kalbama apie lietuvių nusikaltimus. Serijos „Faktai kaltina“ ir kitų

---

⁴³⁰ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių veiksmų planas prieš lietuvių nacionalistines emigrantų organizacijas "Pasaulio lietuvių bendruomenė" ir "JAV lietuvių tarybą (ALT) 1980–1982 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 318, l. 111

⁴³¹ *Žeimantas V.* "Žmogaus teisių gynėjai" gina... karo nusikaltėlius // *Tiesa*. 1986, birželio 2

⁴³² *Banionis J.* Lietuvos laisvės byla Vakaruose (1975–1990), p. 165

⁴³³ *Banionis J.* *Op. cit.*, p. 166

⁴³⁴ *Laurinaitis S.* Kas smerkia, o kas gina žudikus // *Tiesa*. 1963, birželio 4; *Laurinaitis S., Savickas M.* Per lavonus, kraują ir ašaras // *Tiesa*. 1960, birželio 14; *Laurinaitis S., Savickas M.* Liudytojai atskleidžia nusikaltimų uždangą // *Tiesa*. 1962, spalio 16

⁴³⁵ *Allen Ch. R.* *Nazi War Criminals Among us*. New York: Jewish Currents, 1963, p. 34–40

LSSR KGB parengti Lietuvos KGB 1-ojo žvalgybos padalinio istorijos 1945–1965 m. bruožai (1984 m. birželio 1 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 846, l. 48

propagandinių knygų⁴³⁶ pasirodymo tikruosius tikslus atskleidžia KGB įsakymas Nr. 0051: „(...) sėti įtarumą ir kitaip sunkinti emigrantų veiklą, kartu priverčiant JAV specialiąsias tarnybas pagalvoti apie tolesnį bendradarbiavimą su lietuvių emigrantų organizacijomis“⁴³⁷. Šia akcija siekta ne paveikti visuomenės nuomonę, o daryti poveikį JAV valdžios institucijoms, kad jos neteiktų paramos lietuvių išėivijai ir Lietuvos laisvinimo judėjimui.

Karo nusikaltėlių teismų procesai tarnavo ne teisingumui, bet SSRS politiniams tikslams: jais norėta sukompromituoti išėiviją ir neva nusikaltėlių neišduodančius Vakarus. Tai diskreditavo karo nusikaltėlių paieškas ir neleido vykdyti teisingumo, nors kai kurie lietuviai dėl padarytų karo nusikaltimų vis dėlto buvo nuteisti.

Pasitelkdamas kompromitavimo metodą, KGB siekė skaldyti išėivijos jėgas, skatinti nesutarimus, kurių būta ir be KGB „indėlio“. Išėivių organizacijų vidaus ir tarpusavio nesutarimais KGB pasinaudojo kaip galimybe pakenkti Lietuvos laisvės bylai Vakaruose. Užsienio lietuviai daugiausia nesutarė dėl santykių su sovietine Lietuva. KGB taip pat norėjo pasinaudoti esančiais nesutarimais, kurie yra labiau asmeninio pobūdžio. „Santara-Šviesa“ atstovavo tai išėivijos daliai, kuri siekė suartėti su okupuotos Lietuvos gyventojais ir per kultūrinius, mokslinius ryšius, turizmą skleisti okupuotame krašte laisvės idėjas. VLIK'as, PLB ir ALT laikėsi griežtos pozicijos ir ryšius su sovietine Lietuva prilygino Lietuvos laisvės bylos išdavystei⁴³⁸. Šios organizacijos pateisino tik asmeninio pobūdžio keliones į Lietuvą. Vis dėlto užsienio lietuviai nesutarė tik dėl taktikos, o tikslas – siekti Lietuvos nepriklausomybės – buvo svarbus ir bendras vieniems ir kitiems⁴³⁹.

KGB šmeižto akcijoms naudojo įvairius būdus ir šaltinius. Kompromituojant išėivius buvo siekiama pabrėžti jų vadų valdžios siekimą, karjerizmą ir taip pagilinti prieštaravimus tarp konkuruojančių organizacijų.

---

⁴³⁶ Mikuckis J. Šioje ir anoje pusėje. (1974 m.), Jie gyvena tarp mūsų. (1972 m.), *Jakaitis J.* Išdavystės keliu. (1973 m.), *Matulionis V.* Atsargiai, Balfas! (1973 m.)

⁴³⁷ LSSR KGB parengti Lietuvos KGB 1-ojo žvalgybos padalinio istorijos 1945–1965 m. bruožai (1984 m. birželio 1 d.), *ibid.*, l. 204

⁴³⁸ *Adamkus V.* Likimo vardas – Lietuva: apie laiką, įvykius ir žmones, p. 72

⁴³⁹ *Remeikis T.* Kas buvo ta „nudžiūvusi šaka“ // Kultūros barai. 1998, Nr. 7, p. 87

Viešinant tikras ar tariamas išėivių ydas buvo menkinamas moralinis išėivijos lyderių autoritetas, verčiama abejoti jų galimybėmis atstovauti ir vadovauti Lietuvos laisvinimo veiklai. Kompromituojant išėivius Lietuvoje, buvo siekiama riboti jų kontaktus, mažinti paramą jiems ir jų idėjų poveikį. Tam labai padėjo propagandinės Juozo Jakaičio, Vytauto Minioto, Juozo Mikuckio ir Vytauto Alseikos knygos, nukreiptos prieš VLIK'ą. Šių knygų autoriai neva atskleidė tarp išėivių organizacijų egzistuojančius prieštaravimus, jų valdžios troškimą, godumą, pasidavimą ir tarnavimą Jungtinėms Valstijoms. Čikagoje veikusios fasadinės „Komiteto už grįžimą į tėvynę“ organizacijos laikraštyje „Tėvynės balsas“ ir Vakarų Vokietijoje ėjusiuose „Pabaltijo patriotuose“, už kurių slėpėsi KGB, buvo išspausdinta dvidešimt straipsnių. Juose, pateikiant dokumentų pavyzdžius, buvo kompromituojamas VLIK'as ir jo vadai, atskleidžiamas jų bendradarbiavimas su JAV specialiosiomis tarnybomis⁴⁴⁰.

Agentui „Balandis“ 1961 m. buvo skirta vykdyti ilgalaikę akciją Berlyne – „Butaforija“. Šio agento užduotis – sukompromituoti VLIK narį Petrą Karvelį, Vaclovą Sidzikauską, Joną Venckų, pateikiant juos vokiečių, o per juos JAV žvalgybai kaip KGB agentus.⁴⁴¹ P. Karvelis ir V. Sidzikauskas nepriklausomoje Lietuvoje jau buvo žinomi visuomenės ir politikos veikėjai, tad jų antisovietinė veikla trukdė sovietinei valdžiai. Emigravęs į V. Vokietiją J. Venckus buvo aukšto rango karininkas ir aktyvus antisovietinio judėjimo dalyvis, todėl ir jį bandyta sukompromituoti. „Platinti lapeliai apie jo nusikaltimus praeityje, moralinį nuosmukį, bet šios akcijos nebuvo sėkmingos. (...) Tada nuspręsta pateikti jį kaip sovietų agentą.(...) Per agentą „Balandį“ KGB norėjo sudaryti įspūdį, kad sovietinė valdžia iš J. Venckaus per Lietuvoje esančią šeimą gauna naudingos informacijos. Suklastojus jo raštą, buvo nusiųstas „Venckaus pranešimas“ vokiečių, o per juos JAV žvalgybai, kuriame pateikti duomenys apie karinius dalinius“.⁴⁴² KGB norėjo lietuvių išėivijai

⁴⁴⁰ LSSR KGB parengti Lietuvos KGB 1-ojo žvalgybos padalinio istorijos 1945–1965 m. bruožai (1984 m. birželio 1 d.), *ibid.*, l. 38

⁴⁴¹ LSSR KGB darbo su agentu „Balandis“ planas (1960 m. gruodžio 12 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 151, l. 20

⁴⁴² LSSR KGB raštas KGB 1-osios valdybos 9-ojo skyriaus viršininkui pulk. drg. Iščenko dėl 1961 m. spalio 5 įsakymo Nr. 1 / 88, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 151, l. 114

įteigti, kad Lietuvos laisvinimo judėjimą inspiravo priešiškos jėgos JAV, kad jis nėra savarankiškas ir tik siekia pakenkti Lietuvai.

„Santaros-Šviesos“ iškelta idėja atsigręžti į Lietuvą, nors ir buvo grįsta gerais ketinimais, sukėlė daug trinties ir nepasitikėjimo tarp išeivių. Tačiau toji priešprieša nebuvo tokia didelė ir lemtinga, kad galutinai suskaldytų išeiviją. Tai pripažino ir KGB⁴⁴³. Vis dėlto išeivijoje susiklosčiusi padėtis atkreipė į save didesnę sovietinės valdžios bei KGB dėmesį ir tapo pagrindu pasinaudoti ja savo tikslams. Kadangi „Santaros-Šviesos“ nariai priklausė ir kitoms išeivijos organizacijoms, KGB veikla prieš ją tapo dar svarbesnė, nes KGB planavo „per santariečius kompromituoti VLIK, ALT, PLB antisovietinį kursą ir taip atskirti liberalią nuo konservatyviosios išeivijos dalies“⁴⁴⁴. Pati „Santara-Šviesa“ ir jos veikėjai taip pat sulaukė išskirtinio dėmesio. Kompromitavimo akcijų taikinys buvo ne tik pati organizacija, bet ir su ja siejamos spaudos veikėjai. Agentūriniuose-operatyviniuose planuose kompromitavimui tenka labai svarbi vieta. Tai patvirtina, pavyzdžiui, KGB veiksmų prieš Aleksandrą Štromą planas. Jo kompromitavimas ir politinė izoliacija buvo laikomi vienu svarbiausių uždavinių⁴⁴⁵. KGB ketino surinkti jo pasisakymus ir išspausdinti jį kompromituojantį straipsnį Vokietijoje leidžiamame „Nemuno krašte“. KGB taip pat atkreipė dėmesį, kad vietinėje spaudoje tokio straipsnio spausdinti neverta⁴⁴⁶. Tai akivaizdžiai rodo, kad A. Štromą bandyta diskredituoti išeivių akyse. Sovietinis saugumas norėjo apšmeižti ir Karolį Drungą, paskleisdamas gandą, neva jis yra KGB agentas „Popovas“. 1957 m. Jonui Karveliui, Europos pavergtųjų tautų organizacijos sekretoriui, ir Vakarų Vokietijos institucijoms KGB planavo išsiųsti laišką,

---

⁴⁴³ Svarbiausių KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš išeivijos organizaciją „Santara-Šviesa“ planas (1970 m. kovo 5 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 674, l. 66

⁴⁴⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus ir 5-osios tarnybos parengtas straipsnis „Santara – Šviesa“ ir kiti, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 62

⁴⁴⁵ SSSR KGB 5-os valdybos 2-ojo skyriaus viršininko N. Goluškos 1978 m. gruodžio 14 d. atsakymas LSSR KGB 5-osios valdybos viršininkui E. Baltinui į 1978 m. lapkričio 28 d. raštą Nr. 5 / 9975, *ibid.*, b. 188, l. 35

⁴⁴⁶ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas prieš DOR Nr. 467 „Pitonas“ (1978 m. lapkričio 21 d.), *ibid.*, l. 34

kuriame išsakomi įtarimai, kad K. Drunga – sovietinės žvalgybos agentas⁴⁴⁷. Norint apjuodinti Romo Sakadolskio vardą ir veiklą, buvo ieškoma informacijos, kuri sukompromituotų ne tik jį patį, bet ir jo gimines⁴⁴⁸.

Prieš išėiviją nukreiptų straipsnių pasirodymo metas neretai sutapdavo su svarbiausiais išėivijos organizacijų renginiais. Pagrindinis tokių sovietinių ir KGB propagandinių akcijų tikslas buvo diskredituoti išėivijos renginius, sumenkinti jų įtaką, sumažinti tarptautinę paramą Baltijos okupacijos klausimui. KGB vykdė propagandines ir kompromitavimo akcijas prieš išėivijos renginius, kurie sulaukė nemažo išėivijos bei tarptautinės žiniasklaidos dėmesio. Vienas iš tokių renginių buvo Baltijos laisvės ir taikos kruizas, vykęs 1985 m. Jis tapo KGB propagandos ir diskreditavimo akcijų taikiniu. Kruizą organizavo estų ir latvių išėivių organizacija Pasaulio baltų santalka. Lietuviams jame atstovavo VLIK'as, taigi sovietinių propagandistų akcijos buvo nukreiptos prieš šią organizaciją. Ne tik išėivija, bet ir KGB rengėsi šiam įvykiui. Siekdamas diskredituoti kruizą ir jo organizatorius, sudaryti neigiamą tarptautinę viešąją nuomonę apie jį, KGB kitoms propagandos institucijoms pateikė informaciją, tariamai kompromituojančią VLIK'ą ir išėivių veiklą nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietinė valdžia bei KGB pasitelkė ir grasinimus. Per atvykstančius į Lietuvą emigrantus ir turistus norėta perduoti kruizo dalyviams žinią, kad šį renginį sovietinė valdžia traktuoja kaip priešišką ir kad jo dalyviams ateityje gali būti uždrausta atvykti į Lietuvą. O norint atitraukti jaunimą nuo dalyvavimo šiame kruize, buvo planuojama tų metų liepos pabaigoje dešimčiai dienų pakviesti į Lietuvą jaunimo grupę⁴⁴⁹. 1985 m. balandžio 11 d. „Tiesoje“ pasirodė kruizą šmeižiantis straipsnis, kuris įvardijamas, kaip „Provokacinis pasiplaukiojimas ir atidirbinėjimas imperialistinių valstybių specialiosiomis tarnyboms“.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio 1984 m. gruodžio 19 d. pažyma dėl archyvinės bylos formuliario Nr. 141 „Popov“, *ibid.*, b. 72, l. 16–18

⁴⁴⁸ LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas DOP „Naslednik“, (1973 m. gegužės 30 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 169, l. 41–43

⁴⁴⁹ LSSR KGB 5-osios tarnybos ir 1-ojo skyriaus pasiūlymai, kaip trukdyti „Taikos ir laisvės kruizui“ (1985 m. liepos mėn.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 344, l. 68–69

⁴⁵⁰ *Bagdonavičius K.* Vaiduoklių laivas arba šis tas apie vandens švarą // Tiesa. 1985, balandžio 11

Vykstant Kopenhagos tribunolui, sovietinė telegramų agentūra TASS išplatino informaciją, neva jį remia JAV specialiosios tarnybos, skleidė šmeižikiškas žinias apie jo dalyvius. Antai Vladas Šakalys buvo vadinamas vagimi, o garsus rusų disidentas Vladimiras Bukovskis – nusikaltėliu ir teroristu⁴⁵¹.

Vienas svarbiausių išėivių kovos su sovietine valdžia ginklų buvo radijo stotys – „Vatikano radijas“ (*Radio Vatican*), „Amerikos balsas“ (*Voice of America*), „Laisvoji Europa“ (*Radio Free Europe*). Valdžia jau nuo pat partizaninio karo laikų kovojo su jomis ir jų įtaka. Išgirstos per užsienio radijo stotis informacijos skleidimas buvo laikomas nemažu nusikaltimu – antisovietine agitacija ir propaganda. Su tuo kovota ne vien techninėmis priemonėmis. Šeštajame dešimtmetyje ir vėliau daugiau dėmesio skirta ideologinėms priemonėms: „1959 metais CK nutarime dėl kontrpropagandos klausimo numatyta imtis priemonių infiltruoti savo agentą tarp jų ir rinkti informaciją apie radijo stočių darbuotojus, jų pasitraukimo į Vakarus priežastis, jų nuotaikas, veiklą nacių okupacijos metais ir nepriklausomoje Lietuvoje, taip ieškant galimybių formuoti agentūrą iš dirbančiųjų.“⁴⁵² Spaudoje užsienio radijo stotys vaizduotos kaip melo skleidėjos, siekta sureikšminti jų laidų faktines klaidas arba suniekinti jose minimus asmenis. Antai straipsnyje „Vatikano radijas prašovė“ paneigiama Vatikano radijo pranešta žinia, kad kunigas J. Zdebskis buvo sumuštas ir paguldytas į ligoninę: „O jis, pasak straipsnio autoriaus, tik persišaldė.“⁴⁵³ Norėta parodyti, kad užsienio spauda ir radijas meluoja, o tikinčiųjų teisės Lietuvoje nėra pažeidinėjamos.

Sovietinis saugumas naudojo propagandą tarptautinėje erdvėje, siekdamas formuoti teigiamą tarptautinės bendruomenės požiūrį į sovietinę santvarką ir neigiamą viešąją nuomonę apie išėivijos politinę veiklą. Sovietinių propagandinių akcijų taikinyms buvo ne tik tarptautinė bendruomenė, bet ir išėivijos organizacijos. Propaguojant sovietinės Lietuvos pasiekimus, norėta

---

⁴⁵¹ Kopenhagos tribunolas ir demonstracija Helsinkyje // Akiračiai. 1985, Nr. 9

⁴⁵² *Bagušauskas J. R.* Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais, p. 75–76

⁴⁵³ *Kuckaitis J.* Vatikano radijas prašovė // Gimtasis kraštas. 1973, spalio 11

formuoti teigiamą išeivijos požiūrį į LSSR, jos vykdomą politiką, komunistinę ideologiją ir santvarką. LKP taip mėgino legitimuoti savo valdžią, pralaužti izoliacinę išeivijos politiką, taip pat siekė, kad išeiviai užmegztų glaudesnius ryšius su Lietuva, mėgino paneigti išeivijos skleidžiamą informaciją apie SSRS kaip melagingą ir neatitinkančią tikrovės.

Propagandinės akcijos buvo vykdomos pasitelkiant įvairias priemones. Ypač didelę reikšmę KGB teikė spaudai, knygoms ir kitoms žiniasklaidos priemonėms. KGB savo propagandines akcijas vykdė prisidengęs Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“. Ši draugija tarpininkavo leidžiant prosovietines knygas, rengiant straipsnius, organizuojant renginius, išeivių turistines keliones į Lietuvą. Todėl KGB propagandinių akcijų taikiniai buvo į Lietuvą atvykstantys užsieniečiai, išeiviai, ypatingas dėmesys skirtas jaunimui ir meno žmonėms, kuriems politikos mažiau reikėjo.

KGB propagandinės akcijos buvo glaudžiai susijusios su išeivijos kompromitavimu. Tai akivaizdžiai matyti iš 1966 m. „Tėviškės“ suformuluotų propagandinių akcijų tikslų: „vykdyti propagandą ir kontrpropagandą išeivijoje, skatinant tėvynės meilę, artinant prie tėvynės, atitraukiant nuo išeivijos, kompromituojant išeivių organizacijas ir jų politines akcijas“⁴⁵⁴. Svarbų spaudos vaidmenį propagandinėse akcijose akcentavo ir vienas iš „Tėviškės“ prezidiumo pirmininkas Pranas Petronis, teigdamas, kad per spaudą „eina mūsų balsas“⁴⁵⁵. Su spauda siejami KGB tikslai turbūt geriausiai atsiskleidžia LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus rašte apie „Nemuno kraštą“. Jame teigiama, kad „siekiant pagilinti išeivių prieštaravimus, kompromituoti jų vadus, propaguoti sovietinės Lietuvos pasiekimus 1964 m. buvo įkurtas „Nemuno kraštas“⁴⁵⁶. Užsienio skaitytojams buvo skirtas ir Lietuvoje leidžiamas „Gimtas kraštas“.

---

⁴⁵⁴ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviais komiteto 1966 m. veiksmų planas (1965 m. gruodžio 24 d.), *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 23, l. 1

⁴⁵⁵ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. kovo 24 d., protokolai Nr. 1, *ibid.*, ap. 6, b. 2, l. 2

⁴⁵⁶ LSSR KGB 1980 m. gegužės 13 d. raštas LKP CK dėl žurnalo „Nemuno kraštas“, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 300, l. 299

Spauda buvo naudojama ir sovietinės politikos propagandai, norint formuoti teigiamą SSRS įvaizdį užsienyje. Įvairūs politiniai dokumentai (komunistų partijos suvažiavimų, plenumų, sesijų medžiaga), partijos vadovų kalbos buvo nuolat siunčiamos, KGB terminais kalbant, liberaliajai, t. y. prosovietiskai nusiteikusiai, išeivijai⁴⁵⁷. Pavyzdžiui, 1978 m. pagrindinė propagandinės veiklos sritis buvo propaguoti naująją Lietuvos SSR konstituciją ir aiškinti lietuvių išeiviams, kaip ji veikia⁴⁵⁸. Ypač buvo pabrėžiamos šioje konstitucijoje įtvirtintos socialinės teisės. Propagandinėms akcijoms panaudoti ir į Lietuvą grįžę reemigrantai. Jų istorijos turėjo patvirtinti, jog sovietinėje Lietuvoje gyventi gera⁴⁵⁹.

Sovietinė valdžia labai operatyviai reaguodavo į išeivijos skleidžiamą neigiamą informaciją apie sovietinę Lietuvą. Ji pasitelkdavo įvairius menininkus, kultūros veikėjus, teisininkus, ekonomistus, kad jie rengtų propagandinę literatūrą apie sovietinės Lietuvos pasiekimus. Žymių, visuomenėje autoritetą turinčių žmonių pasisakymai spaudoje buvo dar vienas propagandos, o kartu ir išeivijos kompromitavimo būdas. Minėtini nepriklausomos Lietuvos veikėjų Juozo Keliuočio⁴⁶⁰ ir Vlodo Tiškaus-Tiškevičiaus⁴⁶¹ straipsniai apie sovietinės kultūros ir ūkio pasiekimus. Pažymėtina, jog J. Keliuočiui KGB darė didžiulį spaudimą pasisakyti spaudoje. Ir jis pasidavė. J. Keliuočio straipsnyje, kurį dar paremagavo cenzūra, vaizduojami sovietinės sistemos pasiekimai. Ir ne pats autorius, bet cenzoriai pasirūpino, kad straipsnyje būtų pasmerkta išeivija už bandymą panaudoti kultūrinį bendradarbiavimą „piktiems“ tikslams, t. y. nukreipti jį prieš Sovietų

---

⁴⁵⁷ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviams komiteto 1966 m. veiksmų planas (1965 m. gruodžio 24 d.) *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 23, l. 8

⁴⁵⁸ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. kovo 24 d., protokolas Nr. 1, *ibid.*, ap. 6, b. 2, l. 4

⁴⁵⁹ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviams komiteto 1966 m. veiksmų planas (1965 m. gruodžio 24 d.), *ibid.*, ap. 1, b. 23 l. 14

⁴⁶⁰ Juozas Keliuotis (1902–1983) – rašytojas, vertėjas. 1945, 1947 ir 1952–1956 m. kalintas sovietiniuose lageriuose. Kadangi laikėsi nepriklausomos Lietuvos idealų ir viešai neatgailavo, jo straipsniai nebuvo spausdinami, jis buvo sekamas KGB. 1971 m. „Kultūros baruose“ pasirodė J. Keliuočio straipsnis „Tiltas, kurio dar nėra“, o 1972 m. „Literatūra ir menas“ – pokalbis su juo „Kelias, kurį pasirinko mano Lietuva“.

⁴⁶¹ Vladas Tiškus - Tiškevičius (1906–1975) – agronomas, visuomenės veikėjas. 1941–1967 m. buvo ištremtas. 1972 m. „Valstiečių laikraštys“ pasirodė jo straipsnis „Vardan tiesos“, o „Gimtajame krašte“ – „Pažink Lietuvą tokią, kokia ji yra“.

Sajungą⁴⁶². Taip KGB per žymius menininkus ir visuomenės veikėjus siekė kompromituoti išeivijos organizacijas ir atitraukti jaunimą nuo politinės veiklos. Tokie žymių žmonių pasisakymai ar straipsniai sulaukė nemažos ir nevienareikšmės reakcijos: vieni labai nusivylė jų autoriais, kiti įtarė, kad tokie straipsniai ar pasisakymai atsirado ne tų žmonių valia. Artimieji suprato, kas už viso to slypi, o išeiviai, negalėdami žinoti visų peripetijų, reiškė priekaištus ir nusivylimą spaudoje⁴⁶³. Štai kaip KGB vertino tokių straipsnių poveikį: „Išeivija nutraukė su jais ryšius. (...) To mes ir siekėme.“⁴⁶⁴ Šitai buvo mestas šešėlis ant J. Keliuočio, esą jis susidraugavo su sovietine valdžia⁴⁶⁵. Taigi sovietinės Lietuvos pasiekimų propaganda buvo glaudžiai susijusi su išeivijos ir Lietuvoje veikusiu pasipriešinimo dalyvių kompromitavimo akcijomis. Kadangi propagandai pasitelkti ne tik žymūs vietiniai asmenys, bet ir išeivijos atstovai, tuo norėta parodyti, kad ne visi išeiviai nenori bendradarbiauti su sovietine Lietuva. Tuo tarsi buvo demonstruojamas nepritarimas, išeivių nuostatai nepripažinti sovietinės Lietuvos. 1987 m. siekta pasinaudoti ir garsių „Santaros-Šviesos“ narių Zenono Rekašiaus⁴⁶⁶ ir Mykolo Drungos kelionėmis į Lietuvą, nes norėta spaudoje paskelbti jų interviu ir gauti palankių atsiliepimų apie viešnagę Lietuvoje. Kadangi M. Drunga buvo spaudos darbuotojas, norėta gauti jo interviu. „Jeigu nepavyktų jo panaudoti operatyvinėse akcijose ar bent jau propagandinėse, palenkti jį pasisakyti sovietinėje spaudoje. Jeigu ir tai nepavyktų, jis Lietuvoje nepageidaujamas“⁴⁶⁷, – numatė KGB. Norėdamas paraginti išeivius užmegzti glaudesnius ryšius su sovietine Lietuva ar net paskatinti į ją sugrįžti, KGB padėjo sovietinėms institucijoms išleisti Lietuvoje vadinamųjų pažangių ar liberalių išeivijos menininkų, rašytojų (Jono Meko, Mariaus Katiliškio ir kitų) darbus, išreiškiančius tėvynės ilgesį ir

---

⁴⁶² *Okuličiūtė L.* Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m., p. 140–141

⁴⁶³ *Op cit.*, p. 127

⁴⁶⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1973 m. rugpjūčio 5 d. patvirtinta buvusių nepriklausomos Lietuvos autoritetų panaudojimo kovai su nacionalistais šalies viduje ir išeivijos organizacijomis patirties apžvalga, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 709, l. 44

⁴⁶⁵ *Okuličiūtė L.* *Op. cit.*, p. 141

⁴⁶⁶ 1987 m. gruodžio 15 d. KGB pažyma apie darbą su DOR Nr. 1212 „Profesorius“, jam 1987 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. esant Lietuvoje, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 165, l. 101–102

⁴⁶⁷ 1987 m. gegužės 20 d. KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas prieš DPI Nr. 2055 „Daktaras“ jo lankymosi Lietuvoje metu, *ibid.*, b. 72, l. 30

atskleidžiančius išeivio likimo neperspektyvumą⁴⁶⁸. Sovietinė valdžia padėjo Antanui Bimbai išleisti knygą apie Lietuvą „Klesti Nemuno kraštas: Lietuva 1945–1967“ (1967 m.)⁴⁶⁹.

Nors spauda buvo pagrindinė sovietinės propagandos sklaidos forma, dar pasitelkta ir televizija, radijas, kinas, kultūriniai renginiai, turizmas. KGB taip pat bandė pasinaudoti kultūrinių, mokslinių mainų ir turizmo teikiamomis galimybėmis, kad įgyvendintų savo užsibrėžtus ne tik operatyvinius, agentūrinius, bet ir propagandinius tikslus. Turistinėmis kelionėmis ir kultūriniais renginiais sovietinė valdžia bandė padidinti žmonių, palaikančių SSRS, skaičių ir sukiršinti juos su ta išeivijos dalimi, kuri buvo kategoriškai nusiteikusi prieš ryšius su sovietine Lietuva. Išeivių apsilankymai Lietuvoje suteikė KGB palankią progą įgyvendinti savo operatyvinius, agentūrinius ir propagandinius planus. Turistų iš Vakarų, ypač garsių išeivių, kelionėms labai ruošiasi: rengti įvairūs agentūriniai, operatyviniai ir propagandiniai planai. 1987 m. į Lietuvą atvyko dvidešimt vienas „Santaros-Šviesos“ narys. Prieš jiems atvykstant, KGB ėmėsi atitinkamų priemonių: per agentus rinko informaciją apie atvykstančius išeivius ir siekė užkirsti kelią galimai jų propagandai prieš SSRS bei nelegalios literatūros platinimui. Siekiant teigiamai parodyti sovietinę Lietuvą ir paneigti išeivijos informaciją, turistai buvo kviečiami apsilankyti įvairiuose istorijos ir kultūros objektuose. KGB norėjo panaudoti šią kelionę savo propagandiniams tikslams, todėl „Literatūroje ir mene“, „Kultūros baruose“, televizijos ir radijo laidose planuota pateikti teigiamų išeivių atsiliepimų apie Lietuvą⁴⁷⁰. Be abejo, tokie straipsniai ar pasisakymai buvo skirti išeivijai. Iš sovietinės turizmo agentūros „Inturist“ 1971 m. informacinės-propagandinės veiklos ataskaitos galima susidaryti vaizdą, kokiais maršrutais Lietuvoje buvo vežiojami turistai ir kokie

---

⁴⁶⁸ LSSR KGB priemonių planas siekiant sustiprinti kovą su išeivijos centrais ir organizacijomis ir sumažinti specialiųjų tarnybų galimybes jas panaudoti antisovietinėse akcijose (1968 m. rugsėjo 6 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 221–224

⁴⁶⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1989 m. gruodžio 4 d. atsakymas SSRS KGB Z tarnybos viršininkui V. Šiaudiniui į 1989 m. lapkričio 17 d. raštą Nr. Z / 4-622, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 294

⁴⁷⁰ 1987 m. gegužės 14 d. KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas priimat grupę turistų iš JAV, *ibid.*, b. 323, l. 124

objektai jiems buvo rodomi. Turistams buvo sudaromos propagandinės tematikos ekskursijos. Jie buvo vežami į tikslingai parinktas istorines vietas (pavyzdžiui, Panerius), supažindinami su sovietinės Lietuvos pasiekimais žemės ūkio, pramonės, kultūros, mokslo srityse, lankydavo Druskininkų kurortą, dalyvaudavo įvairiuose kultūros renginiuose⁴⁷¹. Norint diskredituoti VLIK'ą, formuoti neigiamą išeivijos požiūrį į jį, lietuvių išeivių lankymosi Lietuvoje metu išeiviams buvo surengti susitikimai su Vytautu Alseika ir suorganizuota paroda apie VLIK'o „nusikaltimus“⁴⁷².

Formuodamas neigiamą išeivijos organizacijų ir veikėjų įvaizdį, KGB siekė sumenkinti jų įtaką ir autoritetą Lietuvoje, trukdyti išeivijos politinių bei visuomeninių organizacijų veikėjams bei Lietuvos disidentams bendradarbiauti. Kiršindamas atskiras organizacijas, KGB mėgino susilpninti Lietuvos laisvinimo judėjimą Vakaruose.

3. 4. 8 Politinė dezinformacija

Komunistinė ideologija užprogramavo ne tik ilgalaikį konfliktą su Vakarais, bet ir melą, klastą bendraujant su kita ideologija, kitas vertybes ir pasaulėžiūrą išpažįstančiomis šalimis. Galima pritarti Nerijos Putinaitės įžvalgoms, kad sovietinės pasaulėžiūros esmė – sukelti neapykantą, nepakantumą ir priešišumą kitokios pasaulėžiūros išpažinėjams, o ne parodyti jos gerąsias puses⁴⁷³.

Sovietinė ideologija nulėmė ir agresyvius šios šalies užsienio politikos tikslus, kuriems įgyvendinti buvo pasirinktos ir slaptos, neteisėtos priemonės. Bolševikai taip pat iškėlė tokių informacinio skverbimosi technologijų kaip propaganda, politinė apgaulė, klastotė, dezinformacija svarbą

---

⁴⁷¹ „Inturisto“ informacinio-propagandinio darbo su užsienio turistais 1971 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 771, l. 244–246

⁴⁷² *Banionis J.* Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint Detantui, p. 125

⁴⁷³ *Putinaite N.* Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 43

santykiuose su Vakarais⁴⁷⁴. Dezinformacijos svarbą sovietinei valdžiai rodo ir tai, jog jai vykdyti buvo sukurtas atskirtas padalinys. Kadangi dezinformacija labiau laikytina būdu užsienio politikai įgyvendinti, tad 1959 m. prie SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos buvo įkurtas dezinformacijos skyrius D, kuris 1968 m. tapo A skyriumi⁴⁷⁵.

Siekdamos kuo patraukliau pristatyti pasauliui komunistinę ideologiją, komunistų partija ir kitos ideologinio poveikio institucijos, prie kurių galima priskirti ir KGB, vykdė aktyvią dezinformacinę propagandą ne tik Vakaruose, bet ir trečiojo pasaulio šalyse. Nuo šeštojo dešimtmečio kovai su režimo priešininkais, ypač su išeivija, LSSR KGB pasitelkė ir politinės dezinformacijos metodą, kuris glaudžiai susijęs su kompromitavimu. Jį KGB naudojo ne tik siekdamas propaguoti tikrus ar tariamus sovietinės sistemos laimėjimus Vakaruose ir tarp išeivių, kad paskatintų juos glaudžiau bendradarbiauti su sovietine Lietuva, bet ir norėdamas apšmeižti aktyviai Lietuvos laisvinimo veikloje dalyvaujančius užsienio lietuvius.

Dezinformacija – tai sąmoningai klaidinančių žinių skleidimas siekiant sudaryti Sovietų Sąjungai palankią viešąją nuomonę ir taip padėti SSRS lengviau įgyvendinti strateginius uždavinius. Tai sudėtingas, užslėptas, siekiantis ilgalaikių tikslų ir sunkiai apčiuopiamas metodas, priskiriamas prie juodųjų informacinių technologijų. Dezinformacija naudojama propagandos ir kontržvalgybos tikslams, ji pasižymi formų įvairove ir plačiu taikymu. Didžiojoje sovietinėje enciklopedijoje dezinformacija apibrėžiama kaip „klaidingų žinių skleidimas spaudoje ir radijuje siekiant suklaidinti viešąją nuomonę“⁴⁷⁶. Užsienio istoriografija pabrėžia dezinformacijos vaidmenį įgyvendinant sovietinės užsienio ir vidaus politikos tikslus ir tvirtina, kad dezinformacija buvo skirta klaidinti užsienio politikus ir vyriausybes⁴⁷⁷.

---

⁴⁷⁴ Shultz R. H., Godson R. *Dezinformatsia: the Strategy of Soviet Disinformation*, p. 7

⁴⁷⁵ Ciesielczyk M. *Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras UAB "Intakas", 1991, p. 137

⁴⁷⁶ Golitsyn A. *New Lies for Old: the Communist Strategy of Deception and Disinformation*. New York: Dodd, Mead & Company, 1984, p. 4–5

⁴⁷⁷ Shultz R. H., Godson R. *Dezinformatsia: the Strategy of Soviet Disinformation*, p. 15

Skleidžiant sąmoningą melą siekta diskredituoti ne vien konkrečius asmenis, bet ir institucijas, valstybes, vyriausybių politiką.

Siekiant skleisti klaidinančią ir dezinformuojančią informaciją suklastoti dokumentai, laiškai, nuotraukos, rankraščiai, sufabrikuoti telefono pokalbiai. Tačiau, kad klaidinanti informacija pasiektų tikslą, joje turėjo glūdėti ir dalelė tiesos, kad būtų sudarytas tikrumo ir patikimumo išpūdis. Per agentus skleidžiami gandai buvo ne mažiau veiksmingas būdas žmonėms klaidinti. Dezinformacijai įgyvendinti pasitelktos ne tik spauda, televizija, bet ir, siekiant didesnio psichologinio poveikio, sabotžas, žmogžudystės, teroras. Svarbus dezinformavimo tikslas – nukreipti Vakarų visuomenės ir politikų dėmesį nuo tikrųjų SSRS veiksmų. Nesant alternatyvių žiniasklaidos priemonių, sovietai naudojosi savo galia, galėjo nebaudžiami manipuluoti melaginga informacija ir rafinuotai meluoti. Kaip pažymi L. Voitasikas, „net didžiausią melą žmogus palaikys tiesa, jei neturės galimybės patikrinti fakto tikrumo“⁴⁷⁸. Galėdamas kontroliuoti, kokią informaciją pateikti visuomenei, KGB įvairiais būdais veikė viešąją nuomonę. SSRS totalitariniam režimui buvo labai svarbu, kad jo kontroliuojamoje viešojoje nuomonėje būtų reiškiamas jo palaikymas, pritarimas jam, todėl reikėjo šią viešąją nuomonę atitinkamai formuoti. Dezinformacijos metodo tikslai kyla iš to, kaip buvo kuriamos dezinformuojančios ir propagandinės žinios. Sudaryti pageidaujama viešąją nuomonę turėjo padėti tendencinga informacijos ir dokumentų atranka, kai buvo sąmoningai nutylimos žinios, nepalankios formuojamai nuomonei. Taip pat buvo stengiamasi nuslėpti tikrąją informacijos šaltinį. „Kompromituojama remiantis nepaneigiamais ir tikrą pagrindą turinčiais dezinformuojančiais KGB organų pateiktais duomenimis, kurių priešininkas negali patikrinti.“⁴⁷⁹

Pažymėtina, kad propagandines dezinformavimo akcijas LSSR KGB pirmiausia vykdė išėivijoje, nes užsienyje sunkiau buvo patikrinti informacijos apie padėtį Lietuvoje tikrumą. Iš Lietuvos į užsienį vykdavo aktoriai, rašytojai,

---

⁴⁷⁸ *Воїтасік Л.* Психология политической пропаганды. Москва: Прогресс, 1981, с. 70

⁴⁷⁹ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja, p. 35

kurie supažindindavo emigrantus su sovietinės Lietuvos kultūros, ekonomikos ir socialiais pasiekimais. Lietuvoje šis metodas naudotas rečiau.

Norint, kad kunigai Vakaruose sulauktų mažiau paramos ir atitinkamai būtų daromas mažesnis spaudimas Sovietų Sąjungai, sovietiniai propagandistai įvairiomis priemonėmis bandė Vakarams įteigti, kad tikintieji Lietuvoje nėra persekiojami, o sovietinė konstitucija garantuoja sąžinės laisvę. 1971 m. išleistoje propagandinio pobūdžio knygoje „Religija Lietuvoje“ piešiamas būtent toks vaizdas. Tokiai informacijai skleisti pasitelkti ir kunigai, susiję su KGB, nors reikia turėti omeny, kad jiems buvo daromas didžiulis spaudimas. Vyskupas Juozapas Matulaitis-Labukas ir Romualdas Krikščiūnas, duodami interviu užsienio žurnalistams, tvirtino, jog tikinčiųjų ir Bažnyčios padėtis Lietuvoje normali. Tokią pat informaciją lankydamiesi Vatikane skleidė ir užverbuoti kunigai. Tuo buvo siekiama, kad Vatikanas neberemtų priešiška i režimą žiūrinčių kunigų, kurie savo veikla diskreditavo SSRS. Galima daryti prielaidą, kad teigiamą SSRS įvaizdį turėjo padėti kurti ir valdžios leidimas spausdinti kai kurias religines knygas, maldynus⁴⁸⁰. Sovietinės valdžios Katalikų bažnyčiai daromų tam tikrų nuolaidų politiką iš dalies taip pat galima laikyti dezinformacine. Ji buvo skirta ne tik Vakarams, bet ir vietiniams žmonėms, nes ja norėta palaužti pasipriešinimo dalyvių veiklą, atimti iš jų argumentą kovoti su valdžia.

Įtakos agentų veikla buvo ypač svarbi pertvarkos laikotarpiu siekiant paveikti tarptautinę viešąją nuomonę Baltijos šalių okupacijos klausimu. Antai 1989 m. Europos parlamentui rengiantis priimti rezoliuciją Pabaltijo okupacijos klausimu, KGB agentams ir operatyviniams darbuotojams buvo duota užduotis „rinkti ir panaudoti medžiagą siekiant sukelti Europos parlamento ir Pabaltijo išeivijos organizacijų nesutarimus Lietuvos okupacijos klausimu“⁴⁸¹. O kandidatas užverbuoti „R. V.“ gavo užduotį lankydamasis Danijoje, skleisti Sovietų Sąjungai palankią informaciją apie Baltijos šalis ir

---

⁴⁸⁰ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999), p. 246

⁴⁸¹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1989 m. kovo 1 d. šifruota telegrama Nr. 3441 dėl bendrų aktyviųjų ir kontrpropagandinių priemonių taikymo, *ibid.*, f. K-35, ap. 2 b. 333, l. 56

taip formuoti „atitinkamą Danijos visuomenės opoziciją Baltijos šalių klausimu“⁴⁸².

Vienas iš juodosios propagandos, dezinformavimo ir kompromitavimo bruožų – anoniminis informacijos šaltinis. KGB siekė nuslėpti savo vaidmenį panašiose akcijose, nes priešingu atveju jo teikiama informacija niekas nebūtų tikėję. Jeigu žmogaus nepavykdavo apšmeižti agentūrinėmis gudrybėmis, KGB klastodavo laiškus, parašus. Taip pat buvo sąmoningai siekiama kompromitavimo akcijas pateikti visuomenės protesto forma, „kad informacija apie jų nusikaltimus ir amoralų elgesį neįžiebtų antisovietinių akcijų“⁴⁸³. Dezinformacijos metodas kaip kompromitavimo bei spaudimo forma pasitelktas ir kovojant su kunigu J. Zdebskiu. J. Zdebskio kompromitavimo planuose numatyta parengti atitinkamus laiškus dvasininko vadovybei, kitiems kunigams, vienuolėms, kaip kunigą, kuris pažeidžia celibatą.⁴⁸⁴ Peticija buvo nusiųsta vyskupui L. Poviloniui ir RRT įgaliotiniui dėl dvasininko veiklos ir J. Zdebskį kompromituojančių pareiškimų. Šią peticiją pasirašė 27 asmenys.⁴⁸⁵ Taip pat užsakomaisiais kunigų ir tikinčiųjų laiškais, pareiškimais norėta sukompromituoti „Kroniką“, kunigų rengiamas akcijas ir parodyti, kad jų veiklą palaiko ne visi. KGB siekė diskredituoti parašų rinkimo ginant tikinčiųjų teises akcijas: „1972 metais Religinių reikalų tarybos įgaliotinis privertė vyskupus pasirašyti laišką, kuris šmeižė parašų rinkėjus ir pasirašiusiuosius Lietuvos katalikų memorandumą. Kunigai buvo kaltinami tikinčiųjų terorizavimu savo peticijomis, parašų rinkimais.“⁴⁸⁶ Vyskupų laišku siekta sukompromituoti kunigus ir dvasinę vyresnybę, sukelti trintį tarp jų. 1979 m. TTGKK kompromitavimo planuose KGB nurodo: „Parengti vyskupams kunigų vardu laišką, smerkiantį atskalūnišką komiteto

---

⁴⁸² 1989 m. gruodžio 1 d. LSSR KGB 1-ojo skyriaus veiklos pagal EM liniją 1989 m. ataskaita, *ibid.*, b. 646, l. 36, 39

⁴⁸³ SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. D. Bobkovo pranešimo tezės apie Vakarų imperializmo ideologinę diversiją prieš SSRS ir KGB veikla kovoje su ja (1964 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 33

⁴⁸⁴ LSSR KGB 1980 m. liepos 19 d. raštas SSRS KGB 5-os valdybos vadovybei dėl J. Zdebskio kompromitavimo, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 880, l. 134

⁴⁸⁵ KGB kova prieš LKB Kroniką Lietuvoje // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika, 1991, Nr. 11, p. 170

⁴⁸⁶ Kaip atsirado ganytojiškas laiškas // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1972, Nr. 2, p. 81

narių veiklą, ir pasiūlymus imtis veiksmų. (...) Taip pat per agentą „Gladijolę“ organizuoti kolektyvinį kreipimąsi, smerkiantį jų veiklą. (...) Siųsti komiteto nariams laiškus, reiškiančius nepasitenkinimą jų elgesiu ir raginančius nutraukti savo veiklą.⁴⁸⁷

M. Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiu Lietuvoje ir išeivijoje buvo keliami svarbūs XX a. Lietuvos istorijos klausimai, kuriuos sovietinė valdžia tendencingai iškraipydavo arba nutylėdavo. KGB taip pat nutarė pateikti savą tų įvykių interpretaciją. Spauldoje pasirodė straipsnių, neva atskleidžiančių, jog nepriklausomos Lietuvos valdžia bendradarbiavo su nacistais. Straipsniais norėta visuomenei įteigti, kad pokario ginkluotąjį pasipriešinimą inspiravo vokiečiai, o žymūs nepriklausomos Lietuvos veikėjai orientavosi į SSRS⁴⁸⁸. Taip sovietinė valdžia vadovaudamasi KGB siekė diskredituoti disidentų tiesos paieškas ir nepriklausomą Lietuvą. KGB inicijavo straipsnius, kurie turėjo atgrasinti nuo siekio atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir patvirtinti, kad Lietuva savo noru įstojo į SSRS. Pavyzdžiui, KGB darbuotojų spaudžiamas, operatyvinis objektas „Tarasas“ leidinyje „Argumentai ir faktai“ išspausdino straipsnį apie tai, kokią didžiulę ekonominę žalą patirtų Lietuva, išstojusi iš SSRS.^{*489}

Dezinformacijos metodo KGB neatsisakė ir paskutiniaisiais sovietinio režimo Lietuvoje metais. Antai Lietuvos delegatams 1989 m. birželio 8 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavime atsisakius balsuoti dėl Konstitucinės priežiūros komiteto sukūrimo, KGB darbuotojai per agentus ir spauldoje siekė

---

⁴⁸⁷ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1979 m. kovo 5 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas siekiant kompromituoti ir skaldyti taip vadinamą Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetą, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 884, l. 149

⁴⁸⁸ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1988 m. spalio 19 d. kontrpropagandinių priemonių planas aiškinant respublikos gyventojams ketvirtojo-penктоjo dešimtmečių įvykius Lietuvoje, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 33–34

* Dokumente nėra tikslaus straipsnio pavadinimo, bet rastas vienintelis tokia tematika straipsnis susijęs su Lietuva. Быть в одном Союзе: интервью журналиста Гранцева Д. с Симасом Велонкасом // Аргументы и факты. 1989, Но. 43

⁴⁸⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1989 m. gruodžio 4 d. atsakymas SSRS KGB „Z“ tarnybos viršininkui V. Šiaudiniui į 1989 m. lapkričio 17 d. raštą Nr. Z / 4-622, *ibid.*, b. 333, l. 294

įtikinti visuomenę, kad tokie deputatų veiksmai kenkia pertvarkai ir nuteikia kitų respublikų deputatus prieš Lietuvą⁴⁹⁰.

1991 m. siekiant skleisti dezinformaciją, kad tauta nepitaria atkurtos nepriklausomos Lietuvos valdžios politikai, buvo sukurta organizacija Nacionalinis gelbėjimo komitetas. Komitetas turėjęs tik pavadinimą, tačiau nevykdęs jokios konkrečios veiklos. Jo branduolys – LKP CK pirmasis sekretorius Mykolas Burokevičius, LKP CK sekretorius Algimantas Naudžiūnas ir kiti⁴⁹¹. Šis komitetas savo veikla siekė sudaryti įspūdį, kad 1991 m. valdžią vertė patys Lietuvos žmonės, o jiems priešinosi profašistinė valdžia. Taip pat pasitelkus propagandos priemones buvo mėginama įteigti, kad 1991 m. sausio 13 d. į minią šaudė lietuvių snaiperiai⁴⁹².

Nors dezinformavimas glaudžiai susijęs su kompromitavimu, esminis šių dviejų KGB metodų skirtumas tas, kad siekiant dezinformuoti buvo naudojama tik melaginga, o – kompromituoti galėjo būti pasirinkta ir tikra informacija tik savaip interpretuojama.

3. 5 KGB vieta sovietinės ideologinės kontrolės ir cenzūros sistemoje

Viena svarbiausių ilgo prievarta primestos sovietinės sistemos egzistavimo sąlygų buvo sukurta geležinė uždanga, leidusi neteisėtomis priemonėmis kontroliuoti ne tik žmonių, bet ir informacijos srautų judėjimą okupuotoje Lietuvoje. Griežta cenzūros ir ideologinės kontrolės sistema turėjo atrinkti informaciją, tinkamą viešajai erdvei, ir formavo atitinkamą požiūrį į sovietinę ir Vakarų demokratinę sistemas. Tai buvo būtina komunistinės ideologijos ir su ja susijusių vertybių prievartinės sklaidos sąlyga, siekiant formuoti naują žmogų ir garantuoti visuomenės kontrolę.

---

⁴⁹⁰ LSSR KGB pirmininko 1989 m. birželio 8 d. raštas miestų ir rajonų skyrių viršininkams dėl viešosios nuomonės apie Lietuvos delegatus SSRS liaudies deputatų suvažiavime formavimo, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 1672, l. 18

⁴⁹¹ Šimkūnas A. Sausio 13-oji: SSRS propagandinio karo užkulisiai Vilnius: A. Šimkūnas, 2006, p. 53

⁴⁹² *Op cit.*, p. 61

LSSR KGB veikla neaplenkė ir kultūros kaip svarbios kontrolės bei poveikio visuomenei ir pasaulėžiūros formavimo priemonės. LSSR KGB akylai stebėjo, kad meno kūriniai atitiktų komunistinės ideologijos postulatus ir darytų visuomenei teigiamą, t. y. teisingą ir režimui naudingą, įtaką, ir jeigu menininkai nesutikdavo grįžti į „tikrąjį“ kelią, tokia jų pozicija būdavo vertinama kaip antisovietinė⁴⁹³. Tad ideologinės kontrolės priemonės irgi panaudotos prieš režimui neįtikusius asmenis.

Bijodamas neigiamos jų įtakos, buržuazinės ideologijos atgyvenų ypatingą dėmesį LSSR KGB skyrė nepriklausomos Lietuvos menininkams – stebėjo jų elgseną, pasisakymus, ryšius su jaunąja inteligentija, prižiūrėjo juos, kad išliktų lojalūs naujajai valdžiai ir jos vykdomai meno politikai⁴⁹⁴. LSSR KGB piršo LKP vadovams nuomonę, kad kai kurių menininkų klaidos sietinos su neigiama reakcingų nepriklausomos Lietuvos veikėjų įtaka. Taip buvo norima neutralizuoti nepriklausomos Lietuvos veikėjų poveikį inteligentijai⁴⁹⁵. Pavyzdžiui, LSSR KGB atkreipė dėmesį, kad režisieriui Arūnui Žebriūnui daro įtaką senoji inteligentija⁴⁹⁶. LSSR KGB manymu, buvę nepriklausomos Lietuvos veikėjai D. Cesevičius, J. Keliuotis, V. Toliušis darė neigiamą įtaką inteligentijai, be to, jie gavo paramos iš Vakarų⁴⁹⁷, o tai jau laikytina dviguba grėsme režimui. Tai paaiškina veiksmus, kurių LSSR KGB ėmėsi prieš buvusį nepriklausomos Lietuvos veikėją, buvusį politinį kalinį J. Keliuotį. Buvo siekiama jį sukompromituoti ir taip atskirti nuo bendraminčių, apskritai nuo visuomenės, priversti bendradarbiauti su LSSR KGB bei viešai palankiai atsiliepti apie sovietinę valdžią ir jos politiką⁴⁹⁸. Taip pat LSSR KGB siekė atkreipti partijos dėmesį į rašytojo Vytauto Sirijos Giros antisovietinius pasisakymus dar nepriklausomoje Lietuvoje bei jo atsargų požiūrį į naująją valdžią. KGB užkliuvo šio rašytojo romanas „Voratinkliai draikės be vėjo“,

⁴⁹³ *Streikus A.* Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m., p. 51

⁴⁹⁴ *Jakštas J.* Pasąmonėj spygliai // *Rašytojas ir cenzūra*, p. 54

⁴⁹⁵ *Streikus A.* Op. cit., p. 51

⁴⁹⁶ LSSR KGB pažyma LKP apie buržuazinės ideologijos apraiškas respublikoje (1963 m. liepos 3 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 627, l. 231

⁴⁹⁷ *Ibid.*, l. 228

⁴⁹⁸ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1973 m. rugpjūčio 5 d. patvirtinta buvusių nepriklausomos Lietuvos autoritetų panaudojimo kovai su nacionalistais šalies viduje ir išsivijios organizacijomis patirties apžvalga, *ibid.*, b. 709, l. 44

1960 m. išspausdintas „Pergalės“ žurnale. Rašytojų sąjungai buvo rekomenduota pasikalbėti su jo autoriumi⁴⁹⁹.

Ideologinė informacijos kontrolė ir cenzūra turėjo užkirsti kelią neigiamai Vakarų įtakai. Valdžiai buvo nepriimtina, kad menininkai palankiai žiūrėjo į Vakaruose gyvavusias meno formas, teigiamai vertino „buržuazinį“ meną ir kritikavo sovietinį meną kaip varžantį kūrybos laisvę. KGB manymu, tokios ereziškos mintys galėjo ateiti tik iš Vakarų: „Užsienio specialiosios tarnybos ir išėivijos organizacijos sustiprino poveikį inteligentams, ir tai paskatino neigiamus procesus panaudojant buržuazinį nacionalizmą, klerikalizmą ir Vakarų meno sroves.“⁵⁰⁰ Todėl svarbus vaidmuo teko informacijos, leidinių iš Vakarų kontrolei ir Vakarų įtakos neutralizavimo būdams. LSSR KGB ir Glavlitas kontroliavo, kad į Lietuvą nepatektų „ideologiškai priešiškos ir kenksmingos“ literatūros. Tad išėivijos spauda, išskyrus prosovietinę, Lietuvoje buvo uždrausta. Konfiskuota ji patekdavo į specialiuosius fondus, kurie buvo prieinami labai siauram žmonių ratui. Nors ir daug pastangų dėjo KGB, informacijos, spaudos ir literatūros judėjimas nenutrūko, tai rodo ir į Vakarus patekdavusi „LKB Kronika“.

LSSR KGB vaidmenį cenzūros sistemoje rodo ir didžiulis jo dėmesys leidyklų bei masinių informavimo priemonių veiklai, kad jų leidžiami kūriniai atitiktų partijos liniją ir siekiant išnaudoti jų galimybes savo tikslų įgyvendinimui. Pro LSSR KGB akis nepraslydo ir tai, kad savaitraštis „Literatūra ir menas“ teigiamai atsiliepė apie rašytojo Jono Mikelinsko darbus, kuriuos kritikavo KGB ir oficialus partijos leidinys. KGB taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad šiame laikraštyje buvo spausdinama mažai straipsnių apie politiką, o „Vagos“ leidykla darė kliūtis socialistinio realizmo literatūrai⁵⁰¹. Be to, LSSR KGB gavo duomenų, kad kai kurie „Vagos“ redaktoriai trukdė leisti

---

⁴⁹⁹ LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus 1962 m. lapkričio 3 d. atsakymas LKP CK sekretoriui A. Barkauskui į 1962 m. liepos 12 d. raštą Nr. 305 dėl rašytojo V. Sirijos Giros, *ibid.*, b. 627, l. 106–107

⁵⁰⁰ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio vyr. įgaliotinio mjr. R. Suetos 1985 m. lapkričio 14 d. pažyma apie operatyvinę padėtį ir atliktą darbą, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 91–98

⁵⁰¹ 1969 m. vasario 14 d. KGB operatyvinių padalinių darbuotojų pasitarime skaitytas pranešimas apie KGB uždavinius kovojant su ideologine diversija įgyvendinant SSRS KGB kolegijos 1968 m. gruodžio 27 d. nutarimus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 47

kūrinius, kurie auklėjo žmones „sovietinio internacionalizmo ir pilietiškumo dvasia“⁵⁰², o žurnalų „Nemunas“, „Kultūros barai“, „Pergalė“ redakcijos skyrė per mažai dėmesio skaitytojui, ypač jaunimo, marksistinės-lenininės pasaulėžiūros formavimui ir klasinės, internacionalinės sąmonės ugdymui⁵⁰³. LSSR KGB galėjo lemti naujų leidinių – knygų ir kitų spaudinių – pasirodymą Lietuvoje, jeigu tai galėjo būti naudinga jo veiklai. LSSR KGB svarstė, jog gal vertėtų išspausdinti J. Keliuočio atsiminimus, siekiant atitraukti jį nuo antisovietinių jėgų⁵⁰⁴. Savilaidos, kaip veiklos prieš valdžią, formos atradimas buvo dar vienas stimulus KGB prisidėti prie cenzūros darbo.

Siekdama, kad menininkai kurtų tai, kas naudinga partijai, KGB bandė „auklėti“ autorius, kurių kūriniai neatitiko valdžios meno politikos standartų. Tai KGB laikė viena iš profilaktikos formų, vykdomų tiek oficialiai, tiek neoficialiai. Menininkai buvo gąsdinami, persekiojami už savo mintis. Visa tai skatino rašytojų savicenzūrą⁵⁰⁵. Partijai pateikiamose KGB veiklos ataskaitose atsispindėjo ne tik menininkų nuotaikos, bet ir pastabos apie jų „nukrypimus“ nuo socialistinio realizmo metodo, t. y. ideologiškai žalingos tendencijos ar antisovietinės veiklos bruožai. Antai 1956 m. LSSR KGB informavo LKP apie Dailės institute veikusį estetikos būrelį, kurio nariai aptarė Vakarų ir Lietuvos meninio gyvenimo aktualijas. Būrelyje aktyviausiai reiškėsi Gytis Vaitkūnas, T. Venclova, Bronius Grušas. KGB rekomendavus, partiniai darbuotojai surengė pokalbius su G. Vaitkūnu ir B. Grušu⁵⁰⁶.

Buvo stebimi ne tik rašytojai, bet ir muzikai, aktoriai. Pavyzdžiui, 1954 m. už antisovietinius pasisakymus suimtas, bet netrukus paleistas operos solistas Romanas Marijošius. LSSR KGB stebėjo ir anksčiau teistą operos

---

⁵⁰² LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas 1973 m. vasario 9 d. operatyvinių darbuotojų pasitarime apie ideologiškai žalingas inteligentijos pažiūras, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 22–24

⁵⁰³ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas 1973 m. vasario 9 d. operatyvinių darbuotojų pasitarime apie ideologiškai žalingas inteligentijos pažiūras, *ibid.*, l. 22

⁵⁰⁴ LSSR KGB pažyma apie galimybes spausdinti J. Keliuočio memuarus (1976 m. lapkričio 10 d.) // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, p. 399–400

⁵⁰⁵ *Knight A. W. Op. cit.*, p. 20

⁵⁰⁶ LSSR KGB. pažyma apie Vilniaus dailės institute veikusį neoficialų estetikos būrelį (1965 m. sausio 8 d.) // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, p. 342–345

solistą Antaną Kučingį⁵⁰⁷. Antisovietinių pasisakymų LSSR KGB užfiksavo Akademiniam dramos teatre, Filharmonijoje, Kino studijoje. 1957 m. už priklausymą antisovietinei organizacijai, antisovietinės agitacijos ir propagandos skleidimą suimtas Radijo ir televizijos komiteto radijo muzikos redaktorius Stasys Stungurys. LSSR KGB sužinojo, kad kino režisierius Vytautas Žalakevičius pasisakė prieš revoliucinės tematikos filmų statymą⁵⁰⁸. LSSR KGB pateikė LKP Centro komitetui valstybinio ansamblio „Lietuva“ narius kompromituojančias žinias (antisovietinius pasisakymus, veiklą praeityje, ryšius su antisovietiniais elementais) ir siūlė šalinti iš partijos politiškai nepatikimus ir morališkai nepastovius asmenis⁵⁰⁹. Domėtasi ne tik menininkų elgesiu, praeitimi, bet ir jų kūriniais, kurie galėjo daug pasakyti apie jų autorių pažiūras, atsidavimą naujam meno politikai. Rašytojui Jonui Laucei už mėginimus romane „Negandų metai“ reabilituoti partizaninį judėjimą LSSR KGB sukūrė bylą. J. Laucė buvo apkaltintas antisovietine propaganda, suimtas ir kalintas, buvo grasinama jį paguldyti į psichiatrijos ligoninę⁵¹⁰. Ne tik LSSR KGB dokumentai rodo, jog ši institucija vykdė ideologinę cenzūrą, apie tai kalba ir patys menininkai. Antai rašytojas Vytautas Bubnys prisimena, kad leidinius, susijusius su nepriklausoma Lietuva, partizaniniu judėjimu, saugumas tikrino kelis kartus. Poetas Jonas Jakštas taip pat patyrė, kad praeityje įkliuvusius rašytojus KGB persekiojo ir vėliau, todėl jiems buvo sunkiau spausdinti savo kūrybą⁵¹¹.

Šaltojo karo metu vykusio konkurencija karo, technologijos ir mokslo srityse, poreikis slėpti informaciją dar labiau aktualizavo LSSR KGB vaidmenį cenzūros sistemoje. LSSR KGB manymu, užsienio žvalgybas labiausiai domino SSRS socialiniai, ekonominiai ir politiniai procesai, šalies ekonomikos padėtis, ūkio šakos, susijusios su karine pramone, energetika, transportu,

---

⁵⁰⁷ LSSR KGB 4-os valdybos 1-ojo skyriaus parengtas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas siekiant išaiškinti ir neutralizuoti priešišką antisovietinių ir nacionalistinių elementų veiklą tarp inteligentų 1958 m. vasario – balandžio mėnesiams (1958 m. vasario 20 d.), *ibid.*, b. 534, l. 217

⁵⁰⁸ *Ibid.*, l. 221

⁵⁰⁹ KGB spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie valstybinio ansamblio „Lietuva“ narius kompromituojančią medžiagą (1958 m. rugpjūčio 16 d.), *ibid.*, b. 534, l. 249–256

⁵¹⁰ *Laucė J. Žaidre // Rašytojas ir cenzūra*, p. 126–130

⁵¹¹ *Bubnys V. Basomis per aštrius akmenis // Rašytojas ir cenzūra*, p. 14 ; *Jakštas J. Pasąmonėj - spygliai. Op cit*, p. 47

kariniai ir kiti strateginiai objektai. Atitinkamai ir LSSR KGB siekė, kad užsienio agentai negautų strategiškai svarbios informacijos. Tai turėjo užtikrinti ir griežta informacijos bei judėjimo kontrolė. Viena iš svarbiausių kontržvalgybos padalinių funkcijų buvo garantuoti dokumentų, gaminių ir darbų slaptumą režiminėse ir strategiškai svarbiose įmonėse. Buvo svarbi ne tik informacijos, bet ir okupuotos Lietuvos teritorijos kontrolė. Geležinė uždanga, skyrusi socialistinę stovyklą nuo Vakarų, kurią laiką garantavo informacijos ir žmonių judėjimo Lietuvos teritorija kontrolė, todėl ir slaptumą užtikrinti buvo nesunku. Tačiau šeštajame dešimtmetyje suintensyvėjus turizmui, padaugėjus kultūrinių, mokslinių mainų, komandiruočių, LSSR KGB supratimu, slaptiems objektams kilo vis didesnė grėsmė. Vis daugiau užsieniečių (turistų ir specialistų) lankėsi Lietuvoje. Jie turėjo vis daugiau galimybių (sąmoningai arba nesąmoningai) sužinoti apie slepiamus objektus, teritorijas. Todėl buvo griežtai reglamentuota užsieniečių buvimo Lietuvoje tvarka, laikas ir judėjimo maršrutai, kad jie nepamatytų to, kas galėtų jiems atskleisti strategiškai svarbią informaciją.

Kaip vienas iš informacijos kontrolės aspektų buvo kelionių į užsienį kontrolė ir nematomas išvykstančiųjų stebėjimas. Nuo jų verdikto, kurią pateikdavo partinėms struktūroms, priklausydavo kas galėdavo į užsienį važiuoti, o kam rekomenduodavo neleisti. LSSR KGB 5-asis skyrius nerekomendavo išleisti į užsienį Jono Pleškio sesers Eugenijos Pleškytės-Čibirienės į Jugoslaviją dėl jos brolio.⁵¹² Tai irgi laikytina savotiška profilaktika, parodančia, kokie asmenys režimo laikomi patikimais ir ne. Pastebėtina, kad individualiai išvykti į užsienį buvo žymiai sunkiau, nei grupėmis, tai susiję su mažesnės kontrolės galimybėmis. Turistinės kelionės, meno kolektyvų gastrolės irgi buvo atitinkamai stebimos KGB agentų, patikimų asmenų ar net kadrinių darbuotojų. Jie stebėjo turistus, kad slapta nebendrautų su lietuvių išeiviais, neperduotų sovietinei valdžiai nepalankios informacijos, nepabėgtų ar savo elgesiu nediskredituotų tarybinio piliečio

---

⁵¹² LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1972 m. kovo mėn. pažyma apie Lietuvos SSR Valstybinio jaunimo teatro aktorę Eugeniją Pleškytę-Čibirienę, Juozo, g. 1938 m., *ibid.*, f. K-1, ap. 60, b. 1689, l. 32–33

vardo. Šios kelionės turėjo būti išnaudojamos operatyviniams, agentūriniais ir propagandiniams tikslams. Didelį propagandinį efektą, sovietinės valdžios manymu, turėdavo menininkų gastrolės į užsienį. 1985 m. Marcelijus Martinaitis, Algimantas Bučys ir Laimonas Noreika, kviečiami „Santaros-Šviesos“ organizacijos, dviem mėnesiams išvyko į JAV. Jie dalyvavo jų suvažiavime, literatūriniuose vakaruose. KGB teigiamai įvertino jų dalyvavimą kaip pasisekusį, nes, pasak KGB, dėl jų dalyvavimo suvažiavime nebuvo antisovietinių pasisakymų, o išeivių surengtuose literatūriniuose Vakaruose lietuviai kalbėjo apie Lietuvos pasiekimus.⁵¹³ Tarp išeivijos ši kelionė susilaukė nevienareikšmės reakcijos ir kritikos. Laikraščiuose „Naujienos“, „Dirva“, ir „Darbininkas“ pasirodė straipsniai, kurie kaltino „Santarą-Šviesą“ kolaboravimu, kad išduoda kovos dėl nepriklausomybės idėjas ir skaldo išeiviją. Matydama tokią reakciją, KGB ir toliau ragino skaldyti išeiviją, kompromituoti išeivius.⁵¹⁴ KGB bendradarbiai ne tik turėjo stebėti, bet ir patys privalėjo daryti ideologinį poveikį ir vykdyti kitas kontržvalgybines užduotis. Agentui „Žvejys“, kuris turėjo vykti pas savo brolių į JAV 1984 m. KGB davė užduotį atkreipti dėmesį į pagrindinių organizacijų (VLIK, ALT, ALB) narius, kūrybinės inteligentijos atstovus, kurie turi autoritetą tarp išeivijos, turi kontaktų politiniuose ir verslo sluoksniuose, valstybinėse institucijose. Šis agentas turėjo surinkti informaciją apie jų politines pažiūras, požiūrį į SSRS, tarybinę Lietuvą, padėti išeivijoje, asmenines ir politines savybes, giminaičius Lietuvoje, esant galimybei pasikviesti į Lietuvą.⁵¹⁵ Iš prašomos informacijos galima spręsti, kad norėta ne tik gauti informacijos apie išeivius, bet ir ją išnaudoti kitose operatyvinėse agentūrinėje operacijose, nes buvo ieškoma žmonių išeivijos organizacijose, kuriomis būtų galima pasinaudoti savo tikslams.

---

⁵¹³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1985 m. gruodžio 18 d. pažyma apie Lietuvos SSRS kultūros darbuotojų kelionę į JAV, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 306, l. 29

⁵¹⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1985 m. gruodžio 18 d. pažyma apie Lietuvos SSRS kultūros darbuotojų kelionę į JAV, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 306, l. 30

⁵¹⁵ LSSR KGB 1984 m. spalio 2 d. Užduotis agentui „Žvejys“, kuris išvyksta į JAV asmeniniais reikalais dviem mėnesiams 1984 m. sausio mėnesį, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 324, l. 124

Išvykstančiųjų kontrolė neapsiribojo tik jų kelione. Grįžusius iš užsienio lietuvius, ypač garsesnius, apklausdavo saugumiečiai. Grįžusieji rašydavo ataskaitas apie savo keliones: su kuo susitiko, bendravo, apie ką kalbėjo. Netgi sudarytas sąrašas klausimų, kuriuos reikia užduoti sugrįžusiems (su kuo bendravo ambasadose, gaunant vizas, su kuo bendravo kelionėse, ar nebuvo verbavimo bandymų, informacija apie išėviją, kaip elgėsi kiti žmonės kelionėse)⁵¹⁶. Apie tai kalba ir Marcelijaus Martinaičio ataskaita apie jo kelionę į JAV.⁵¹⁷ Šiomis apklausomis ir ataskaitomis norėta išsiaiškinti kokią informaciją apie Lietuvą pateikia turistai, kaip elgėsi kiti turistai, su kuo jie bendravo, ar buvo iš užsieniečių bandymų užmegzti kontaktus su jais. Tai ir sugrįžusių žmonių patikrinimas, juk agentai ir patikimi asmenys galėjo apie juos pateikti priešingą informaciją ir už savo melą ar nutylėjimą jie galėjo nukentėti jau nekalbant apie kitas keliones į užsienį. M. Martinaičio ataskaitoje pažymėta, kad jos pateikta informacija atitinka agentų pateiktą informaciją.⁵¹⁸ O galimybė dar kartą išvykti į užsienį buvo tikrai geras stimulus elgtis taip, kad nebūtų sulaukta priekaištų iš valdžios ir būtų puikus verbavimo motyvas. Tačiau, kad ir kaip KGB kontroliuodavo šias keliones, pasitaikydavo tokių turistų, kurie negrįždavo į Lietuvą iš kelionių, tai irgi rodydavo, kad KGB nepakankamai gerai išanalizuodavo tuos asmenis. 1951–1976 m. iš Lietuvos pabėgo 24 asmenys.⁵¹⁹ Būdavo ir slaptų susitikimų su užsieniečiais. KGB „pražiopsojo, kad Nijolė Ambrozaitytė apsigyveno pas Romualdą Misiūną, kuris bendravo su T.Venclova ir kitais antisovietiška nusiteikusiai asmenimis.⁵²⁰ Tad galima teigti, kad KGB veikti užsienyje buvo žymiai sunkiau.

Kalbant apie LSSR KGB vaidmenį ideologinės kontrolės ir cenzūros sistemoje, neišvengiamai iškyla jo ryšių su Glavlitu klausimas.

---

⁵¹⁶ LSSR KGB 2-os valdybos sudarytas sąrašas klausimų, kurių reikia paklausti grįžusių asmenų iš kapitalistinių ir besivystančių šalių (1975 m. sausio 30 d.), *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 723, l. 25–32

⁵¹⁷ LSSR KGB 5-osios tarnybos 1985 m. gruodžio 5 d. pažyma apie pokalbį su M. Martinaičiu, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 30–37

⁵¹⁸ *Ibid.*, l. 37

⁵¹⁹ *Fabijonavičiūtė A.* Lietuvių gyventojų pabėgimai ir mėginimai ištrūkti iš Sovietų Sąjungos // *Genocidas ir rezistencija*. 2001, Nr. 2, p.154–157

⁵²⁰ *Streikus A.* Sovietų valdžios „darbas“ su išėvija: manipuliavimas kultūriniais ryšiais // *Naujasis židinys– Aidai*. 2006, Nr. 4 / 5, p. 168

LSSR KGB ir Glavlitą siejo bendras darbas ir panašios veiklos sritys: cenzūra ir informacijos kontrolė, paslapčių apsauga. LSSR KGB ir Glavlitas, vykdydami partijos direktyvas tik veikdami savo veiklos sferose, turėjo užtikrinti strategiškai svarbių žinių slaptumą, į užsienį ar į Lietuvą patenkančios informacijos, spaudos kontrolę, priežiūrą. 1963 m. LSSR KGB ataskaitoje teigiama, kad Glavlitas ir LSSR KGB konfiskavo 4000 spaudos siuntų iš Vakarų⁵²¹. Glavlito sudarytas sąrašas duomenų, kuriuos buvo draudžiama viešinti masinėse informavimo priemonėse, užtikrino ir KGB veiklos slaptumą. Saugumas kaip ir Glavlitas galėjo cenzūruoti visas institucijas – nuo leidyklų iki spaustuvių⁵²². LSSR KGB taip pat vertino menininkus ir meno kūrinius, tik tikslai šiuo atveju šiek tiek kitokie nei Glavlito. LSSR KGB ir Glavlito bendradarbiavimo išraiška – keitimasis informacija. Glavlito informacijos pagrindu LSSR KGB imdavosi operatyvinių veiksmų⁵²³. Glavlito cenzūruotus leidinius partija galėjo panaudoti kontrpropagandiniams, o LSSR KGB – operatyviniams tikslams.

Nors ir buvo bendrų veiklos sąlyčių, tačiau jos veikė skirtingais metodais. Glavlit vykdė cenzūrą, kad spaudoje ir kituose leidiniuose nepasirodytų tam tikra informacija. O KGB vykdė ne tik ideologinę kontrolę, bet ir turimomis slaptomis agentūrinėmis, operatyvinėmis, techninėmis priemonėmis stebėjo menininkus, jų nuotaikas, pažiūras. Gavus informaciją apie menininkų antisovietines pažiūras KGB galėjo šią informaciją perduoti atitinkamoms partinėms institucijoms, ir Glavlitui, kurie jau imdavosi atitinkamų priemonių. Tačiau ir pati KGB galėjo imtis veiksmų prieš tokius nepaklusniusius. J. Stalino metais už ją grėsė tremtis ar lageris, o po 1954 m. žmonės buvo gąsdinami, jiems taikoma profilaktika, uždaromi į psichiatrijos ligonines, jiems kliudoma daryti karjerą ar kurti, ką ypač menininkai priėmė labai skausmingai. Vis dėlto KGB priešingai nei Glavlitas galėjo būti ir ne toks griežtas. Tačiau tas liberalumas galėjo būti išnaudojamas galimam menininko

⁵²¹ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus pranešimas KGB operatyvinių padalinių darbuotojų pasitarime (1964 m. vasario 18 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 106

⁵²² *Sabonis A.* Cenzūra ir cenzūra // Rašytojas ir cenzūra, p. 5, 9

⁵²³ *Горяева Т.* Политическая цензура в СССР 1917–1991 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2009, с. 315

verbavimui ir kitų slaptų užduočių vykdymo priedangai. Tad KGB ir Glavlit, nepaisant bendrų veiklos aspektų, ir partijos vadovavimo jų vykdomai ideologinės kontrolei ir cenzūrai, veikė skirtingai, skyrėsi ir jų poveikio priemonės.

Konstatuotina, kad KGB ideologinės indoktrinacijos, kontrolės, ideologinės cenzūros funkcijos ir tikslai rodo, kad sovietinis režimas nepaisant pokyčių po 1954 metų išlaikė tam tikrus totalitarinio režimo bruožus siekiant totalios kontrolės, nes ir toliau siekiama kontroliuoti ir daryti įtaką žmonių asmeninei erdvei, o specifinė Lietuvos operatyvinė situacija (pasienio teritorija ir okupacija) dar labiau aktualizavo prievarta okupuotos teritorijos ir informacijos kontrolę.

Išvados

Sovietinis totalitarinis režimas, siekiantis totalios visuomenės kontrolės ir paklusnumo, bei komunistine ideologija paremti SSRS vidaus ir užsienio politikos tikslai, bei prievartos ir slaptų priemonių akcentavimas juos vykdant nulėmė sovietinės slaptosios tarnybos veiklos principus, tikslus, funkcijas ir metodus. Komunistų partija taip pat užtikrino jo institucinį savarankiškumą, privilegijuotą ir išskirtinę padėtį bei atskaitomybę tik aukščiausiai partinei valdžiai.

1917 m. sukurta sovietinė slaptoji tarnyba iki 1991 m. pergyveno kelis institucinius pokyčius, kuriems būdingas skirtingas santykis su partine valdžia, skirtingi veiklos prioritetai, metodai, kurie atspindėjo ir pačios sovietinės sistemos transformacijas bei pokyčius. Vis dėlto ČK laikotarpiu sukurti ir įtvirtinti šios institucijos veiklos principai išliko nepakitę per visą sovietmetį: partijos nubrėžtų politinių ir ideologinių tikslų persmelkta veikla, išskirtinė padėtis, viršenybė virš įstatymų, atskaitomybė tik partijos vadovybei, represinis pobūdis.

Komunistine ideologija paremti partijos uždaviniai sąlygojo KGB kovos su pasipriešinimo dalyviais, ideologinės indoktrinacijos ir cenzūros užduotis, kas turėjo įtakos ir žvalgybos bei kontržvalgybos funkcijų įgyvendinimui. Komunistinė ideologija taip pat formavo čekistų neapykantą, įtarumą Vakarams ir laisvai, kitokiai minčiai. Ji taip pat formavo atitinkamą psichologinį čekisto portretą, vertybines nuostatas, pasaulėžiūrą, kuris pasižymėjo negatyvumu, priešišku, konfliktišku, nekompromisiniu pasipriešinimo dalyvių vertinimu ir atitinkamu elgesiu su jais.

SSRS KGB padalinio Lietuvoje veiklai keliami uždaviniai sąlygoti prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSRS sudėtį fakto ir nulėmė jos veiklos ideologizavimą bei politizavimą: nusikalstamais metodais išlaikyti sovietinį okupacinį režimą Lietuvoje, užtikrinti kompartijos valdžios monopolį, slopinti valstybingumo ir tautiškumo apraiškas.

Komunistų partijos vadovybė siekė įtvirtinti KGB veiklos partinę kontrolę per didesnę jo įtraukimą į partinės nomenklatūros sistemą, partinę

organizaciją, didesnę įtaką kadru politikai bei veiklai. Tačiau dėl politinių procesų Maskvoje ir KGB sąjunginio-respublikinio statuso nepavykus įtvirtinti partinės kontrolės visuose partiniuose lygmenyse galima kalbėti tik apie aukščiausios partinės valdžios kontrolę KGB veiklai. Tačiau apibendrinant LKP CK ir LSSR KGB santykius, jų įtaką okupuotos Lietuvos žmonėms, svarbiau akcentuoti ne kontrolės ar įtakos mechanizmus, tačiau pabrėžti šių institucijų sąveiką slopinant pasipriešinimo dalyvių veiklą. LKP CK kaip represinės politikos formuotojai ir KGB kaip vykdytojui tenka atsakomybė už nusikaltimus prieš Lietuvos žmones.

LSSR Ministrų Taryba ir LSSR Aukščiausioji Taryba nors pagal įstatymus turėjo teisę daryti įtaką, kontroliuoti KGB, tačiau nomenklatūrinė sistema jį apsaugojo nuo šios įtakos. Tačiau jos savo kompetencijų ribose suteikiant materialinę bazę ar įstatymų priėmimais, po KGB inicijavimo ir partijos patvirtinimų, palengvino jų veiklą, tad ir nuo jų priklausė KGB veiklos efektyvumas. KGB taip pat prisidėjo prie Ministrų Tarybos kuruojamų sferų veiklų organizavimo ir turėjo įtakos įstatymų leidimui.

KGB būdama militarizuota institucija, su sovietine armija turėjo nemažai sąsajų, bet jų santykis su LSSR partine ir valstybe valdžia buvo skirtingas, LSSR KGB buvo labiau susijusi su vietine valdžia, nei kariuomenė.

LSSR KGB veiklos sferos, tikslai ir taikomi metodai kito atsižvelgiant į Lietuvos operatyvinės situacijos pokyčius, besikeičiančias vidaus ir tarptautinės politikos situacijas, procesus 1954–1990 m., kuriuos galima vertinti kaip naujus iššūkius ir uždavinius KGB, kurių sprendimui reikėjo ne tik prievartos, bet intelektualesnių ir slaptų priemonių.

Nepaisant pokyčių KGB veikloje, represijos išliko svarbiausias KGB metodas prieš režimo priešininkus, siekiant ne tik nubausti, bet ir įbauginti, atgrasinti visuomenę nuo rezistencinės veiklos. Profilaktikos akcentavimas tarsi liudytų, kad KGB pasikeitė, bet ir šios priemonės svarbiausias tikslas nubausti, o ne perauklėti. Todėl nepaisant kuriamo naujo „civilizuotesnio“ KGB įvaizdžio jis išliko represine institucija, o jos veikla ir taikomi metodai prieš pasipriešinimo dalyvius vertinti kaip nusikaltimai, kurie sąlygoti Lietuvai

prievarta primestos, todėl neteisėtos santvarkos. Todėl ir kalbėti apie radikalius KGB veiklos pokyčius tyrinėjamu laikotarpiu negalima, nes nesikeitė nei santvarka, nei KGB keliami svarbiausi tikslai.

Šiuo laikotarpiu KGB akcentuotinos ideologinės indoktrinacijos ir cenzūros, informacijos ir okupuotos Lietuvos teritorijos kontrolės funkcijos, patvirtina teiginį, kad šiai institucijai skirtos užduotys bei veikla organizuojama partijos ir prisidedama prie jos uždavinių vykdymo tik savo metodais ir savo veiklos srityse, ypač tai akivaizdu šias funkcijas naudojant prieš režimo priešininkus, tad ir šios funkcijos vertintinos kaip neteisėtos ir nusikalstamos.

Nors bendros LSSR KGB funkcijos, tikslai, metodai yra tipinės kaip ir kitų sovietinių KGB padalinių, vis dėlto galima kalbėti apie Lietuvos SSR kaip ir kitų Baltijos šalių KGB veiklos specifiką ir išskirtinumą, kurią lėmė Lietuvos operatyvinės padėties unikalumas, t. y. buvęs valstybingumas ir ginkluota rezistencija, kurie buvo svarbūs antisovietinio pasipriešinimo ir išėivijos varomosios jėgos, Lietuvos kaip pasienio teritorija ir jos militarizavimas aktualizavo teritorijos kontrolės ir slaptumo užtikrinimo funkcijas. Lietuvių išėivijos aktyvi politinė veikla aktualizavo ir darė svarbią LSSR KGB veiklą užsienyje, siekiant neutralizuoti daromą žalą SSRS tarptautiniam prestižui.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Šaltiniai

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos ypatingasis archyvas

1. F. K-1, ap. 10 – LSSR NKVD–NKGB–MGB–KGB sekretoriato bylų fondas
B. 241, 250, 311, 324, 325, 388, 439, 456, 716
2. F. K-1, ap. 46 – LSSR MGB–KGB centrinių skyrių bylų fondas
B. 56, 57, 58, 112, 205, 224, 254, 261, 771, 1049, 1118, 1168, 1375, 1670, 1771, 2665, 5557
3. F. K-1, ap. 58 – Baudžiamųjų bylų fondas
B. P-15717, 47658 / 3, P-14623 SB (Stebėjimo byla) b. 47726 / 3 (S. B.)
4. F. K-1, ap. 60 – Specialaus patikrinimo bylų fondas
B. 1689
5. F. K-1, ap. 61 – LSSR KGB centro, miestų, rajonų skyrių sudarytos kartotekos
6. F. K-3 – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija “Tėviškė”
Ap. 1, b. 23
Ap. 6, b. 2
7. F. K-6, ap. 1 – Lietuvos SSR prokuratūros spec. bylų skyrius - tardymo valstybės saugumo organuose (KGB) priežiūros skyrius
B. 210
8. F. K-11, ap. 1 – NKGB–KGB apskričių, valsčių, rajonų skyrių bei poskyrių bylų fondas

- B. 143, 148, 564, 917, 1731, 1761, 1944, 2519, 2820, 3705, 4378
9. F. K-11, ap. 2 – KGB rajonų skyrių bylų fondas
B. 104, 226, 1029, 1672, 1395, 2048
10. F. K-15, ap. 1 – LSSR KGB 10-asis skyrius
B. 723
11. F. K-18, ap. 1 – NKGB–KGB miestų skyriai
B. 12, 144, 145, 175, 206, 261, 526, 604, 608, 611, 618, 664
12. F. K-30, ap. 1– Operatyvinės įskaitos bylų fondas
B. 370, 850, 880, 884
13. F. K-34, ap.1 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB)
finansų skyrius
B. 131
14. F. K-35, ap. 2– LSSR KGB 1-asis žvalgybos skyrius
B. 72, 151, 165, 188, 202, 233, 298, 300, 302, 306, 323, 324,
333, 341, 344, 646, 674, 846
15. F. K-40, ap. 1 – LSSR NKVD–NKGB–MGB–KGB tardymo
skyriaus bylų fondas
B. 216, 224, 227, 247
16. F. K-41, ap. 1 – LSSR NKVD–KGB struktūriniai padaliniai, skirti
kovai prieš lietuvių tautinį pagrindį ir vykde kontržvalgybinį darbą
B. 499, 509, 528, 534, 560, 566, 619, 634, 627, 630, 639, 657,
660, 671, 679, 689, 709, 758, 786, 790, 797,
17. F. K-42, ap. 1– LSSR NKGB–MGB–KGB kadru skyrius
B. 5, 8, 16, 17, 21, 24, 53
18. F. 1771 – LKP Centro komiteto fondas
Ap. 190, b. 11
Ap. 192, b. 1, 11
Ap. 193, b. 13
Ap. 194, b. 11
Ap. 208, b. 11
Ap. 241, b. 40

Ap. 256, b. 190

Ap. 261, b. 260

19. F. 3131 – Šiaulių rajono partijos skyriaus fondas

Ap. 31, b. 21

20. F. 3377 – Partijos instituto prie LKP CK- marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK filialo fondas

Ap. 55, b. 10, 16

21. F. 5835 – LKP Dūkšto rajono partijos komiteto fondas

Ap. 19, b. 21

22. F. 16895 – LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus fondas

Ap. 2, b. 314

23. F. 17737 – valstybės saugumo komiteto (Vilniaus) pirminė organizacija

Ap. 1, b. 9, 19, 23, 27, 35, 41, 47, 98, 189

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

24. F. R-754,– Lietuvos TSR Ministrų Taryba

Ap. 13, b. 531, 804

Latvijos valstybinis archyvas

25. F. 101, ap. 34, b. 139

Rusijos valstybinis naujausios istorijos archyvas

26. F. 89 – Išslaptintų dokumentų, datuojamų 1922–1991 m. fondas

Ap. 28, b. 41

Ap. 18, b. 127

Duomenų bazės

1. Harwardo Šaltojo karo tyrimų centras (internetinė prieiga <http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/documents.htm>)
2. KGB in the Baltic states: documents and researches (internetinė prieiga www.kgbdocuments.eu)
3. KGB veikla Lietuvoje (internetinė prieiga www.kgbveikla.lt)
4. Soviet archive (internetinė prieiga <http://bukovsky-archives.net/>);

Publikuoti šaltiniai

Dokumentų rinkiniai, dienoraščiai, žodynai

1. Hitleriniai parašiutininkai // Faktai kaltina. Sud. *Baranauskas B.* Vilnius: Mintis, 1966. 165 p.
2. Hitleriniai žudikai Kretingoje // Faktai kaltina. Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960. 157 p.
3. KGB file of Sakharov (Annals of Communism Series) sud. *Rubenshtein J., Gribanov A.* London: Yale University Press, 2005. 397 p.
4. Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis // Faktai kaltina. Sud. *Vabalas A., Korsakas K.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960. 71 p.
5. *Leninas V.* Pilnas raštų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1988, t. 41. 667 p.
6. Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja: Laisvės kovų archyvas priedas. Kaunas, 1992. 94 p.
7. Lietuvos ypatingojo archyvo fondo K-15 aprašas (LYA šaltinis)

8. Lietuvos Helsinkio grupė: dokumentai, atsiminimai, laiškai // sud. sud. *Petkus V.; Račkauskaitė Ž., Uoka M.* Vilnius: LGGRTC, 1999. 653 p.
9. Lietuvos Helsinkio grupė: dokumentai, pareiškimai, pasisakymai, straipsniai, laiškai. Vilnius: LGGRTC, 2006. 867 p.
10. Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990 : dokumentų rinkinys. Sud. *Bagušauskas J. R.; Streikus A.* Vilnius, LGGRTC, 2005. 488 p.
11. Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės: dokumentai, konferencijos medžiaga, straipsniai, bibliografija. // sud. *Šidlauskas G.* Vilnius: Naujoji matrica, 2004, t. 1. 522;
12. Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. Vilnius: Naujoji matrica, 2006, t. 2. 493 p.
13. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios. 1991, Nr. 2
14. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios. 1991, Nr. 20
15. Lietuvos Tarybų socialistinės respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius: Mintis, 1983. 263 p.
16. Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys // sud. *Sabonis A., Sabonis S.* Vilnius: Vaga, 1992. 577 p.
17. *Stancikas D.* KGB pastangos 1989 metais // Laisvės kovų archyvas. 1996, Nr. 16, p. 216–226
18. *Terleckas A.* 25-ieji Lietuvos okupacijos metai: rezistento dienoraštis. Kaunas: Judex, 2006. 291 p.
19. *Terleckas A.* Rezistento dienoraštis: 1966 metai. Vilnius: Naujoji matrica, 2008. 593 p.
20. *Terleckas A.* Trys politiniai laiškai. Vilnius: Lietuvos Laisvės Lyga, 1992. 35 p.
21. *Zdebskis J.* Gyvenimas mąstymuose. Kunigas tarp vagių: iš kalėjimo dienoraščių. Vilnius: Lumen, 1996. Kn. 1. 374 p.

22. Žudikai bažnyčios prieglobstyje // Faktai kaltina. Sud. *Baranauskas B.; Erslovaite G.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963. 254 p.
23. 1941 m. birželio sukilimas // sud. *Brandišauskas V.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2000, p. 265–295
24. *Григоренко П. Г.* Мысли сумасшедшего. Избранные письма и выступления. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1973. 333 с.
25. Контрразведывательный словарь. Sud. *Никитченко В.* Москва: Высшая краснознамёная школа Комитета Государственной Безопасности имени Дзержинского Ф., 1972. 371 с.
26. Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневе 1953–1982 гг. // ред. *Козлов В. А., Мироненко С. В.;* sud. *Эдельман О. В., Завадской Э. Ю.* Москва: Материк, 2005. 430 с.
27. Кремлёвский самосуд. Секретные документы политбюро о писателе Солженицыне // sud. *Коротков А., Мельчик С., Степанов А.* Москва: Родина, 1994
28. Краткий политический словарь. Москва: Издательство политической литературы, 1978. 415 с.
29. Лубянка - старая площадь: секретные документы ЦК КПСС и КГБ о репрессиях 1937–1991 гг. в СССР. // sud. *Бредихин В. Н.* Москва: Посев, 2005. 235 с.
30. Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991: справочник / sud. *Кокурин А. И., Петров Н. В.* Москва: Международный фонд «Демократия», 2003. 768 с.
31. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. / sud. *Артизов А. Н.; Сигачёв Ю. В.* Москва: Международный фонд «Демократия», 2003, 3 Т., т. 2. 960 с.
32. *Хрущев Н. С.* Два цвета времени. Документы из личного фонда. Москва: Междунар. фонд «Демократия», 2009, 2 т., т. 1. 880 с.

Periodinė spauda

1. Ateistinis melas – kasdieninė duona // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1979, Nr. 36
2. Atsakyme priminė gundymą, kurį atmetė ir tada.... // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1972, Nr. 4
3. *Bagdonavičius K.* Vaiduoklių laivas arba šis tas apie vandens švarą // Tiesa. 1985, balandžio 11
4. *Baltrūnas B.* Melo ir nusikaltimo keliu // Tiesa. 1978, liepos 16
5. *Bendorius B.* Nuvainikuotas “nepriklausomybės gynėjas”: pastabos apie šmeižiką Balį Gajauską // Vilnis. 1978, balandžio 26
6. *Bendorius B., Kauneckas P.* Veidas be kaukės // Tiesa. 1978, balandžio 16
7. *Bistrickas S., Laurinaitis S.* Teisiamųjų suole – sutanoti sukčiai ir spekuliantai // Tiesa. 1962, sausio 16
8. *Blėda S.* Ar sutana galima pridengti nusikaltimus // Tiesa. 1963, balandžio 17
9. *Bučelis.* Pasikalbėjimas su R. Kalantos motina // Laisvė. 1972, birželio 2
10. *Jasonienė P.* Ko „vaduotojai ” negali pastebėti // Laisvė. 1977, kovo 25
11. *Jusytė D.; Vaičius A.* Spekuliuo pyragaičiais, dabar įsitikinimais // Tiesa. 1980, rugsėjo 27
12. Kaip atsirado ganytojiškas laiškas // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1972, Nr. 2
13. *Čaikovskis A.* Kas vadovauja katalikų bažnyčiai Lietuvoje: „Kronika” ar vyskupai („Tiesos” žurnalistui atsiuntė anoniminį laišką ir anoniminį dokumentą, kuriuos jis teisia ir apie tai dalijasi mintimis) // Tiesa. 1988, sausio 12
14. *Kavaliauskas V.* Ką saugo valstybės saugumas // Tiesa. 1990, vasario 13

15. KGB kova prieš LKB kroniką Lietuvoje // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. 1991, Nr. 11
16. KGB prieš Landsbergį (Ištrauka iš KGB majoro Michailo V. Butkovo knygos „KGB Norvegijoje“) // Lietuvos aidas. 1992, spalio 21
17. Kopenhagos tribunolas ir demonstracija Helsinkyje // *Akiračiai*. 1985. Nr. 9
18. Kruvinos rankos // Komjaunimo tiesa. 1959, birželio 10
19. *Kuckaitis J.* Vatikano radijas prašovė // Gimtasis kraštas. 1973, spalio 11
20. *L. S.* Buvęs plėšikas į deputatus // Valstiečių laikraštis. 1990, vasario 6
21. *Laurinaitis S.* Kas smerkia, o kas gina žudikus // Tiesa. 1963, balandžio 4
22. *Laurinaitis S.* Žmogžudžius kelia ant pjedestalo // Gimtasis kraštas. 1984, sausio 26
23. *Laurinaitis S.* Kas jis – tas garbingas brolis // Laisvė. 1974, sausio 25
24. *Laurinaitis S., Savickas M.* Liudytojai atskleidžia nusikaltimų uždangą // Tiesa. 1962, spalio 16
25. *Meškauskas V.* Ne, kunige lietuviai to nesigaili // Komunizmo keliu. 1969, vasario 25
26. *Mockuvienė S.* Vienoje rankoje rožančius, kitoje – vėzdas // Gimtasis kraštas. 1983, gruodžio 15
27. *Repšienė D.* Rietenos po šventumo skraiste // Tiesa. 1980, sausio 19
28. *Sakalauskas J.* Sutana dangstę nusikaltėlius (Mintys perskaičius knygą „Bažnyčios prieglobstyje“ // Tiesa. 1984, vasario 2
29. *Selvinskas P.* Žmonės ateina, nusivilia ir ... išeina // Tiesa. 1989, sausio 7
30. Tai padiktavo sąžinė: atviras laiškas Žaliakalnio bažnyčios vikarui kunigui R. Macevičiui // Kauno tiesa. 1959, gegužės 24

31. *Trimakas K.* Psichiatrijos piktnaudojimas Sovietų Sąjungoje // Aidai. 1981, Nr. 4, p. 221–228
32. *Vabalas A.* Krivino apsišaukėlio pėdsakais // Valstiečių laikraštis. 1960, birželio 31–liepos 3
33. *Žeimantas V.* „Žmogaus teisių gynėjai“ gina.... karo nusikaltėlius // Tiesa. 1986, birželio 2
34. *Žeimantas V.* Kryžiumi palaiminti nusikaltėliai // Tiesa. 1977, kovo 24
35. *Žeimantas V.* Klerikalai hitlerininkų tarnyboje: koks tikrasis vyskupo Vincento Brizgio veidas? // Tiesa. 1984, sausio 17
36. *Žeimantas V.* Sutanos ir svastikos sąjunga // Tiesa. 1976, liepos 11
37. Игнатъев А. А. Мотивы бегства // КГБ сборник. 1981, No. 24, с. 299–305
38. Быть в одном Союзе: интервью журналиста Гранцева Д. с Симасом Велонкасасом // Аргументы и факты. 1989, No. 43
39. Осуждён за нарушение законов // Советская Литва, 1983, No. 107
40. Служение народу – высокое призванье советских писателей (речь Н. С. Хрущева на III съезде писателей 22 мая 1959 года) // Правда, 24 мая 1959 года
41. *Чебриков В.* Сверяясь с Лениным, руководствуясь требованиям партии // Коммунист. 1985, No. 9, с. 47–59

Atsiminimai

1. *Adamkus V.* Likimo vardas – Lietuva: apie laiką, įvykius, žmones. Kaunas: Santara, 1998. 205 p.
2. *Alseika A.* Trys dešimtmečiai emigracijoje. Nuo Roitlingeno iki Niujorko. Vilnius: Mintis, 1977. 319 p.
3. *Astrauskas V.* Įrėminti laike: atsiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gairės, 2006. 357 p.

4. *Brazauskas A.* Lietuviškos skyrybos. Vilnius: Politika, 1992. 143 p.
5. *Kazanavičius V.* Neišsiųsti laiškai. Prisiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gailės, 2005. 389 p.
6. *Mikuckis J.* Šioje ir anoje pusėje. Vilnius: Mintis, 1974. 148 p.
7. *Sadūnaitė N.* KGB akiratyje. Vilnius: Savo, 1991. 144 p.
8. *Skudis V.* Žaidimas KGB tinkluose: atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1996. 320 p.
9. *Vaigauskas R.* Slaptajame protų kare: tarybinio žvalgo prisiminimai. Vilnius: Gairės, 2005. 318 p.
10. *Бобков Ф. Д.* КГБ и власть. Москва: ЭКСМО: Алгоритм - книга, 2003. 412 с.
11. *Буковский В.* Московский процесс. Москва: Русская мысль, 1991. (internetinė prieiga <http://litlikbez.com>, žiūrėta 2011 07 10)
12. *Григ Е.* Да, я там работал: записки офицера КГБ. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 479 с.
13. *Крючков В.* Личное ДЕЛО: три дня и вся жизнь. Москва: ЭКСМО, АЛГОРИТМ - КНИГА, 2003. 494 с.
14. *Сахаров А.* Воспоминание. Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 2003. 942 с.

Literatūros sąrašas

1. *Albats Y.* KGB: state within a state. London: I. B. Tauris, 1994 .401 p.
2. *Allen Ch. R.* Nazi War Criminals Among us. New York: Jewish Currents, 1963. 42 p.
3. *Andrew C.* The sword and the shield: the Mitrokhin archive and the secret history of the KGB. New York: Basic books, 1999. 700 p.
4. *Andrle V.* A Social history of Twentieth century Russia. New York: etc.: E. Arnold 1994. 289 p.
5. *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. l-kla, 1998. 101 p.
6. *Antanaitis K.* Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 metų įvykius Kaune // Kauno istorijos metraštis. 2004, Nr. 4, p. 15–26
7. *Anušauskas A.* KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai. Vilnius: Asociacija „Atvažiavo meška”, 2008. 252 p.
8. *Anušauskas A.* KGB pulkininkai Lietuvoje: nuo praeities iki dabarties: kodėl KGB papulkininkis Stasys Paulauskas savo biografiją dangsto melu // Lietuvos aidas. 1997, gruodžio 4; 1997, gruodžio 11
9. *Anušauskas A.* Geležinė uždanga // Ekstra. 2002, vasario 11–14
10. *Anušauskas A.* KGB prisilietimas // Metai. 1996, Nr. 11, p. 116–122
11. *Anušauskas A., Burauskaitė B.* Baltijos laisvė – Europos atsakomybė: Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos: pilietinis protestas ir Europos Parlamentas 1979–1983 metais. Vilnius: Valstybės žinios, 2002. 287 p.
12. *Anušauskas A.* Tiesos sakymas // Naujasis židinys – Aidai. 2008, Nr. 7, p. 225–229
13. *Arendt H.* Totalitarizmo ištakos. Vilnius: Tyto alba, 2001. 487 p.

14. *Avtorchanov A.* The communist party apparatus. Cleveland, New York: The World, 1968. 422 p.
15. *Bahry D.; Silver B.* Intimidation and symbolic use of terror in the USSR // The American political science review. 1987, Vol. 81, No. 4, p. 1065–1096 (internetinė prieiga www.jstor.org, žiūrėta 2008 10 01)
16. *Bagušauskas J. R.* Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, 447 p.
17. *Bagušauskas J. R.* Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais // Genocidas ir rezistencija. 2001, Nr. 2, p. 62–91
18. *Banionis J.* Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. 318 p.
19. *Banionis J.* Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint Detantui 1970–1974 // Genocidas ir rezistencija. 2004, Nr. 1, p. 108–139
20. *Banionis J.* Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975 m. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010. 492 p.
21. *Baradat L.* Political ideologies: their origins and impact. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1994. 308 p.
22. *Bittman L.* The KGB and Soviet disinformation: an insider view. Washington: Pergamon - Brassey's International Defense Publ., 1985. 226 p.
23. *Bloch R., Reddaway P.* Psychiatric terror: how soviet psychiatry is used to suppress dissent. New York: Basic Books, 1977. 510 p.
24. *Burinskaitė K.* Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę šeštajame - devintajame dešimtmeciais // Genocidas ir rezistencija. 2006, Nr. 2, p. 63–82
25. *Burinskaitė K.* Buvusių politinių kalinių ir tremtinių kontrolė KGB dokumentuose // Genocidas ir rezistencija. 2006, Nr. 1, p. 123–128

26. *Burinskaitė K.* KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje // *Genocidas ir rezistencija*. 2008, Nr. 1, p. 89–95
27. *Burinskaitė K.* Sovietinės slaptosios tarnybos vieta totalitarinėje SSRS // *Lietuvos istorijos studijos*. 2008, Nr. 22; p. 117–143
28. *Burinskaitė K.* LSSR KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu 1954–1990 m. politinės ir ideologinės prielaidos // *Lietuvos istorijos studijos*. 2010, Nr. 26, p. 94–111
29. *Burinskaitė K.* LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2011, Nr. 1, p. 99–116
30. *Ciesielczyk M.* Rusijos ir Sovietų slaptosios policijos istorija. Vilnius: Valstybinis leidybos centras UAB „Intakas“, 1991. 191 p.
31. *Colton T.* Commissars, commanders and civil authority the structure of Soviet military politics. Cambridge Mass.; London: Harvard University Press, 1979. 365 p.
32. *Deriabin N. P.; Bagley T.* KGB: masters of the Soviet Union. London: Robson Books, 1990. 466 p.
33. *Fabijonavičiūtė A.* Lietuvių gyventojų pabėgimai ir mėginimai ištrūkti iš Sovietų Sąjungos // *Genocidas ir rezistencija*. 2001, Nr. 2, p. 130–160
34. *Ganusauskas E.* Penktoji kolona. Vilnius: Vilius, 1996. 167 p.
35. *Gaškaitė N.* Pasipriešinimo istorija 1944–1953. Vilnius: Aidai, 1997. 319 p.
36. *Gaškaitė N.* Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame-septintajame dešimtmetyje // *Laisvės kovų archyvas*. 1996, Nr. 19, p. 5–53
37. *Gaškaitė N.* MGB pokario agentūra Lietuvoje // *Laisvės kovų archyvas*. 1994, Nr. 12, p. 248–263
38. *Gauch J.* Štazi bylos: kraupus VDR palikimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000. 165 p.
39. *Genzelis B.* Imperijos slaptosios tarnybos Lietuvoje jos griūties metais // *Akiračiai*. 2009, Nr. 1 / 2, p. 1, 8–9, 13–15

40. *Gollitsyn. A.* New lies for old: the communist strategy of deception and disinformation. New York: Dodd, Mead & Company, 1984. 412 p.
41. Human right in the Soviet Union // edited by *Szymanski A.* London: Zed Books, 1984. 338 p.
42. *Ilgūnas G.* Sąjūdis Jonavoje 1988–1990. Kaunas: Aušra, 2004. 266 p.
43. *Jakaitis J.* Išdavystės kelias. Vilnius: Mintis, 1976. 263 p.
44. *Kašėta A.* Dvasininkijos aukos po kario metais // Laisvės kovų archyvas. 1994, Nr. 11, p. 143–149
45. *Knights A. W.* The KGB: police and politics in the Soviet Union. New York: Unwin Hyman, 1990. 357 p.
46. *Knight A.* The KGB, perestroika, and collapse of the Soviet Union // Journal of cold war studies. 2003, Vol. 5, No. 1, p. 67–93 (internetinė prieiga www.jstor.org, žiūrėta 2010 06 15)
47. *Kuklytė B.* Disidentų kalinimas Sovietų Sąjungos psichiatrijos ligoninėse 1918–1988m. // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 1, p. 31–53
48. *Kuprytė J.* Galimybė tirti tremtinių ir politinių kalinių socialinį mobilumą // Genocidas ir rezistencija. 1999, Nr. 2, p. 81–90
49. *Lau R.* Negativity in political perception // Political behaviour. 1982, Vol. 4, No. 4, p. 353–377 (internetinė prieiga www.jstor.org, žiūrėta 2009 04 05)
50. *Liekis A.* LKP agonijos kronika. Vilnius: Lietuvos mokslas, Vilniaus univ. Mokslo tyros centras, 1996, 2 T., 1 t. 342 p.
51. Lietuva 1994–1990 m.: okupuotos Lietuvos istorija. Vyr. red. *Anušauskas A.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. 720 p.
52. Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. *Sud. Kašauskienė V., Blažytė - Baužienė D.* Vilnius: LII I-kla, 1998. 367 p.
53. Man tada buvo įdomiau: V. Klumbio pokalbis su Danute Keršiūte-Pečeliūniene // Kultūros barai. 2004, Nr. 12, p. 56–65

54. *Miniotas V.* Atsargiai, Balfas: dokumentinė apybraiža Vilnius: Mintis, 1976. 154 p.
55. *Myagov A.* Inside the KGB. New Rochelle; New York: Arlington House, 1978. 131p.
56. *Okuličiūtė L.* Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 2, p. 65–90
57. *Okuličiūtė L.* Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m. // Genocidas ir rezistencija. 2009, Nr. 2, p. 126–147
58. *Okuličiūtė L.* LSSR KGB kadru skyrius 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2011, Nr. 1, p. 117–131
59. *Oleszczuk T.* Political justice in the USSR: dissent and repressions in Lithuania 1967–1987. New York: Columbia University Press, 1988. 221 p.
60. Prisoners of conscience in the USSR. Their treatment and conditions: An Amnesty International report. London: Amnesty Intern. Publ., 1980. 217 p.
61. Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje. Vilnius: Šventaragio slėnis, 1999. 382 p.
62. *Pukinskaitė J.* Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m. // Genocidas ir rezistencija. 2004, Nr. 2, p. 124–144
63. *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007. 306 p.
64. *Remeikis T.* Opposition to soviet rule in Lithuania 1945–1980. Chicago: Institute of Lithuanian studies press, 1980. 680 p.
65. *Remeikis T.* Kas buvo ta “nudžiūvusi šaka // Kultūros barai. 1998, Nr. 7, p. 87–89
66. Romo Kalantos auka: 1972 metų pavasaris. Vilnius: Baltos lankos, 2002. 127 p.
67. *Shapiro L.* The Communist party of Soviet Union. London: Methuen, 1978. 686 p.

68. *Shlapentokh V.* Soviet intellectuals and political power: the post Stalin era. New Jersey, Princeton: Princeton university press, 1990. 330 p.
69. *Shultz R. H.; Godson R.* Dezinformatsia: active measures in Soviet strategy. New York: Berkley Books, 1986. 241 p.
70. *Skorupskas A.* Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.) // Genocidas ir rezistencija. 2005, Nr. 1, p. 100–127
71. *Skuodis V.* KGB voratinklyje, 1980 metai: dokumentinis pasakojimas. Vilnius: Gairės, 2009. 712 p.
72. *Skuodis V.* Dvasinis genocidas Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1996. 343 p.
73. *Spengla V. S.* Bažnyčia, „Kronika” ir KGB voratinklis. Vilnius: Katalikų akad., 1993. 519 p.
74. *Spengla V. S.* „Akiplėša”. KGB kova prieš bažnyčią. Pagal kunigo J. Zdebskio sekimo bylą. Vilnius: Lumen, 1996. 184 p.
75. *Spengla V. S.* Objektas „Intrigantas”: kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla. Vilnius: Katalikų akad., 2002. 512 p.
76. *Stalioraitis K.* Antarktidos imperatorius pasipriešinimo sovietų okupacijai (1940–1990) dalyvio Vlodo Šakalio gyvenimo apybraiža: Stalino ir Hitlerio sąmokso prieš Europos valstybes 70-mečiui ir 45 pabaltijiečių memorandumo dėl šio sąmokso padarinių visiško panaikinimo - Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybės atkūrimo 30-mečiui. Vilnius: Petro ofsetas, 2009. 154 p.
77. *Starkauskas J.* KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvius ir žydus // Lietuvos žydų žudynių byla. Vilnius: Vaga, 2001, p. 516–526
78. *Streikus A.* Dar kartą apie KGB bendradarbių grupes ir skirtingą jų požiūrį į savo praeitį // Naujasis Židinys–Aidai. 2007, Nr. 1–2, p. 37–42
79. *Streikus A.* Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. // Genocidas ir rezistencija. 2004, Nr. 1, p. 43–67
80. *Streikus A.* Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas // Lietuvos istorijos studijos. 2007, Nr. 20, p. 42–64

81. *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. 374 p.
82. Streikus A. Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 // *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1, p. 7–23
83. Streikus A. Sovietų valdžios „darbas“ su išeivija: manipuliavimas kultūriniais ryšiais // *Naujasis židinys–Aidai*. 2006, Nr.4 /5, p. 166–169
84. *Šimkūnas A.* Sausio 13-oji: SSRS propagandinio karo užkulisiai. Vilnius: A. Šimkūnas, 2006. 135 p.
85. *Tininis V.* Antanas Sniečkus: 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža) Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995. 192 p.
86. *Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.* Sovietinis saugumas Lietuvoje. MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999. 415 p.
87. *Zumbakis S. P.* Soviet Evidence in Noth American courts. Chicago: Morkunas printing company, 1988. 173 p.
88. *Авторханов А.* Дела и дни Кремля от Андропова до Горбачёва. Paris: YMCA Press, 1986. 347 с.
89. *Авторханов А.* Технология власти. Frankfurt / Main: Посев, 1976. 809 с.
90. *Авторханов А.* Сила и бессилие Брежнева. Frankfurt / Main: Possev - Verl., 1979. 320 с.
91. *Баландин Р. К.* Маленков – третий вождь страны советов. Москва: Вече, 2007. 336 с.
92. Белая книга российских спецслужб. sud. *Алаев Е. И.* ....[et al] Москва: Информационное издательское агенство «Обозреватель», 1996. 268 с.

93. *Войтасик Л.* Психология политической пропаганды. Москва: Прогрес, 1981. 277 с.
94. *Восленский М.* Номенклатура: господствующий класс Советского Союза. Москва: Октябрь, 1991. 622 с.
95. *Гордиевский, О.; Эндрю К.* КГБ разведывательные операции от Ленина до Горбачева. Москва: Центрполиграф, 1999. 655 с.
96. *Горяева Т.* Политическая цензура в СССР 1917–1991 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2009. 405 с.
97. *Дрозов Ю.* Юрий Андропов и Владимир Путин: на пути к возрождению. Москва: Олма - Пресс, 2000. 352 с.
98. *Земцов И.* Андропов: политические дилеммы и борьба за власть. Иерусалим: [s. n.], 1983. 240 с.
99. Карательная психиатрия в России. Москва: Международная Хельсинская федерация по правам человека, 2004. 497 с. (www.zaprava.ru/images/ps.pdf)
100. *Лейдович О.* Новая репрессивная политика в 1950-е годы // Тоталитаризм в России 1917–1991: оппозиция и власть. Пермь: Мемориал, 1998, с. 90–92
101. *Малиа М.* Советская трагедия: история социализма в России, 1917–1991 Москва: РОССПЭН, 2002. 582 с.
102. *Млечин Л.* КГБ: председатели органов госбезопасности: рассекреченные судьбы. Москва: Центрполиграф, 2001. 861 с.
103. *Млечин Л.* Железный Шурик. Москва: Эксмо, 2004. 495 с.
104. *Петров Н.* Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 гг. // Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. 2007, Т. 3, с. 306–317
105. *Петров Н.* Первый председатель КГБ Иван Серов. Москва: Материк, 2005. 416 с.
106. *Почепцов Г. Г.* Психологические войны. Москва: Рефл-бук: Ваклер, 2000. 523 с.

107. *Пожаров А.* КГБ и партия 1954–1964 гг. // Отечественная история, 1999, No. 4, с.169–175

108. *Пожаров А.* Противоречия и споры в историографии деятельности советских органов госбезопасности в период 1953–1964 гг. // Обозреватель/Observer. Москва, 1997, No. 5–6. (Internetinė prieiga <http://www.chekist.ru/print/3224>; žiūrėta 2010 05 10)

109. *Пожаров А.* КГБ и инакомыслие. (Internetinė prieiga http://www.rau.su/observer/N5-6_97/5-6_17.htm, žiūrėta 2011 01 04)

110. *Пожаров А.* «Хрущевская оттепель» и КГБ (Internetinė prieiga <http://www.chekist.ru/article/2606>, žiūrėta 2010 05 10)

111. *Пожаров А. И.* Руководители советских спецслужб как объект мифотворчества в истории органов госбезопасности Советского союза. (Internetinė prieiga www.fsb.ru, žiūrėta 2008 08 04);

112. *Паповян А.* Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг. // Корни травы: Сб. ст. молодых историков. Москва: Звенья, 1996 (Internetinė prieiga www.memo.ru, žiūrėta 2011 01 21);

113. *Паповян Е.* Применение статьи 58¹⁰ УК РСФСР в 1957–1958 гг. По материалам Верховного суда СССР и Прокуратуры СССР в ГАРФ // Корни травы: Сб. ст. молодых историков Москва: Звенья, 1996 (Internetinė prieiga www.memo.ru, žiūrėta 2011 01 21)

114. *Север А.* История КГБ. Москва: Алгоритм, 2008. 336 с.

115. *Семанов С. Ю.* Андропов: 7 тайн генсека с Лубянки. Москва: Вече, 2001. 416 с.

116. *Стецовский Ю.* История советских репрессий. Москва: Общественный фонд «Гласность», 1997. т. 1, 600 с.; т. 2. 436 с.

117. *Шевякин А.* 17 тайн Лубянки. Москва: ГУП МО «Раменская типография», 2007. 542 с.

118. *Чертопруд С.* Андропов и КГБ. Москва: Эксмо, 2004. 539 с.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

KGB terminų žodynas

Antisovietinė agitacija ir propaganda – yra kenkėjiška, griaunamoji priešininkų veikla, kuria siekiama skleisti antisovietines idėjas, menkinti SSRS galią ir raginama vykdyti valstybinius nusikaltimus. Be to, taip vadinamas šmeižikiškos informacijos skleidimas antisovietiniais tikslais bei priešiško turinio literatūros spausdinimas ir platinamas⁵²⁴.

Antisovietinė organizacija – tai organizacija, kurios tikslas – vykdyti nusikaltimus, nukreiptus prieš valstybinę ir visuomeninę santvarką⁵²⁵.

Antisovietinis elementas – tai asmuo, kuris praeityje vykdė arba dabar vykdo veiklą, priešišką valstybinei ir visuomeninei SSRS santvarkai⁵²⁶.

Antivisuomeniniai elementai – tai asmenys, kurie vengia visuomenei naudingo darbo, gyvena parazitini gyvenimą kitų sąskaita, elgetauja, yra buržuazinės ideologijos skleidėjai ir todėl gali būti panaudoti prieš SSRS⁵²⁷.

Antivisuomeniniai veiksmai – Visi veiksmai, nukreipti prieš socialistinę santvarką ir visuomenę, laikomi“, t.y. veiksmais, kurie nulemti buržuazinių atgyvenų, prieštarauja visuomeninio gyvenimo normoms, neigiamai nuteikia prieš socialistinės visuomenės poreikius. Tokie veiksmai paliečia nacionalinio saugumo interesus ir gali peraugti į valstybinį nusikaltimą⁵²⁸.

Ardomoji veikla – tai politinės kovos forma, kurios imasi kapitalistinės šalys, jų specialiosios tarnybos ir užsienio antisovietinės organizacijos, pasitelkamos šalies viduje esančius priešiškus elementus. Šia veikla siekiama

---

⁵²⁴ Антисоветская агитация и пропаганда // Контрразведывательный словарь. Москва, 1971, с. 27

⁵²⁵ Антисоветская организация, *ibid.*, с. 29

⁵²⁶ Антисоветский элемент, *ibid.*, с. 31

⁵²⁷ Антиобщественные элементы, *ibid.*, с. 27

⁵²⁸ Антиобщественный поступок, *ibid.*, с. 27

sugriauti SSRS santvarkos pamatus, jos metu vykdomos slaptos politinės, ideologinės, ekonominės, karinės ir kontržvalgybinės akcijos⁵²⁹.

Asmenys, anksčiau teisti už sunkius valstybinius nusikaltimus – buvę poliniai kaliniai.

Buržuaziniai nacionalistai – buvę nepriklausomos Lietuvos mokslo, meno ir politikos žmonės, kurie priešiškažiūri į socialistinę santvarką ir siekia atkurti buržuazinę santvarką, t.y. nepriklausomą Lietuvą, bei daryti „negatyvią įtaką“ jaunimui ir inteligentams. Jų veikla vertinama kaip „*priešiška nacionalistinė veikla*“.

Ekstremistai ir neformalai – tai Sąjūdis ir kiti neformalūs, nepriklausomi judėjimai buvo laikomi grėsme sistemai, o juose dalyvaujantys žmonės vadinami

Ginkluoti banditai, Gauja (rus. „банда“) – tai žmonių grupė, sukurta užpildinėti valstybiniams ir visuomeniniams pastatams. Taip buvo vadinami partizanai. Dar vienas partizaninio judėjimo traktavimas – *teroristinė ir diversinė veikla pokario laikotarpiu*

Ideologinės diversija – Čekistinėje terminijoje tai laikoma viena pagrindinių imperialistinių šalių bei jų ideologinių ir propagandinių centrų priešiškos politinės kovos formų, kuri nukreipta tiek prieš SSRS, tiek prieš sovietinę ideologiją, politiką, ekonomiką, moralę, teisę, kultūrą, mokslą ir apskirtai socialistines valstybes. Tai gali būti agitacinio, propagandinio pobūdžio veiksmai, kuriais siekiama paskatinti antisocialistines tendencijas ir jomis pasinaudojant susilpninti socialistinę santvarką.

Itin sunkūs valstybiniai nusikaltimai – tai veiksmai, kuriais kėsinama į valstybę ir visuomeninę santvarką bei SSRS interesus įvairiose srityse. Prie tokių priskiriami kontrrevoliuciniai nusikaltimai, banditizmas ir ginkluotas užpuolimas⁵³⁰.

---

⁵²⁹ Деятельность подрывная, *ibid.*, c. 87

⁵³⁰ Преступления государственные // Контрразведывательный словарь. Москва, 1971, c. 228

Masiniai neramumai – tai toks valstybinis nusikaltimas, kai minios žmonių kėsinaisi į valdžią ir jos institucijas. Už šį nusikaltimą teisiama masinių neramumų organizatoriai, o jų vykdytojai, dalyviai –

Negatyvi aplinka – tai nepriklausomos Lietuvos veikėjai, buvę tremtiniai, kaliniai, partizanai ir jų šeimos, asmenys, vokiečių okupacijos metais bendradarbiavę su vokiečiais, kunigai, buvę antisovietinių organizacijų vadai ir nariai, žmonės, turintys ryšių ar giminių Vakaruose.

Progresyviomis jėgos – sovietinei santvarkai palankios Vakarų jėgos, lietuvių išėivijos dalimi.

Reakcine katalikų dvasininkija – kunigai, kurie priešinosi tikėjimo laisvės suvaržymams.

Reakcinės emigrantų organizacijos ir „ideologiniai reakcinės emigracijos centrai – tai lietuvių išėivijos dalis vykdanti politinę veiklą t.t. aktyviai kelia Lietuvos okupacijos klausimą tarptautinėje arenoje,

Socialiai pavojingas elementai – asmenys, kurie, anot KGB, buvo potencialūs sovietinės santvarkos priešai, t. y. galėjo daryti jai negatyvią įtaką ir būti verbuojami užsienio specialiųjų tarnybų ir veikti prieš SSRS, buvo laikomi.

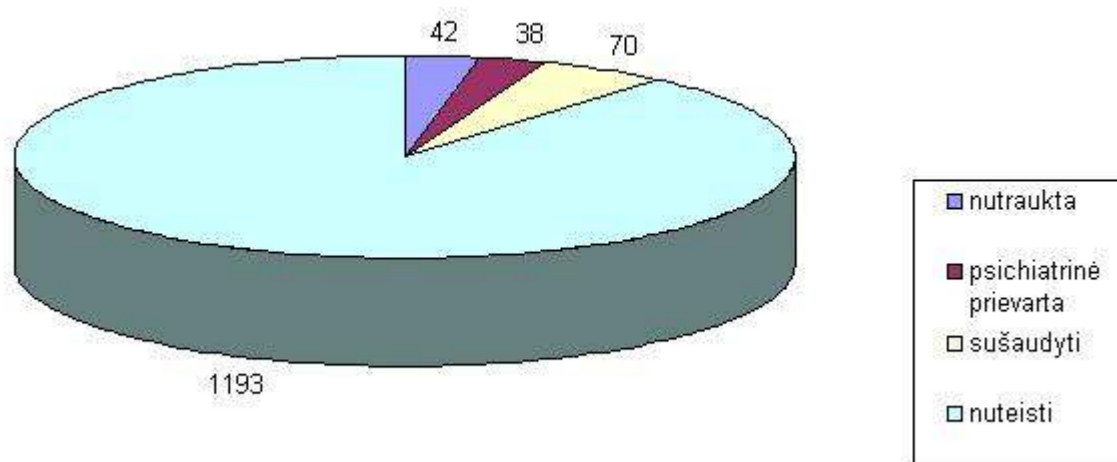
Visuomenei pavojinga veikla – veiksmai, nukreipti prieš nustatytą tvarką ir žmones. Jeigu šie nusikaltimai yra sąmoningai nukreipti prieš sovietinę valstybę, tai laikomi „*itin sunkiais valstybiniais nusikaltimais*“⁵³¹.

---

⁵³¹ Массовые беспорядки, *ibid.*, c. 159

Priedas Nr. 2

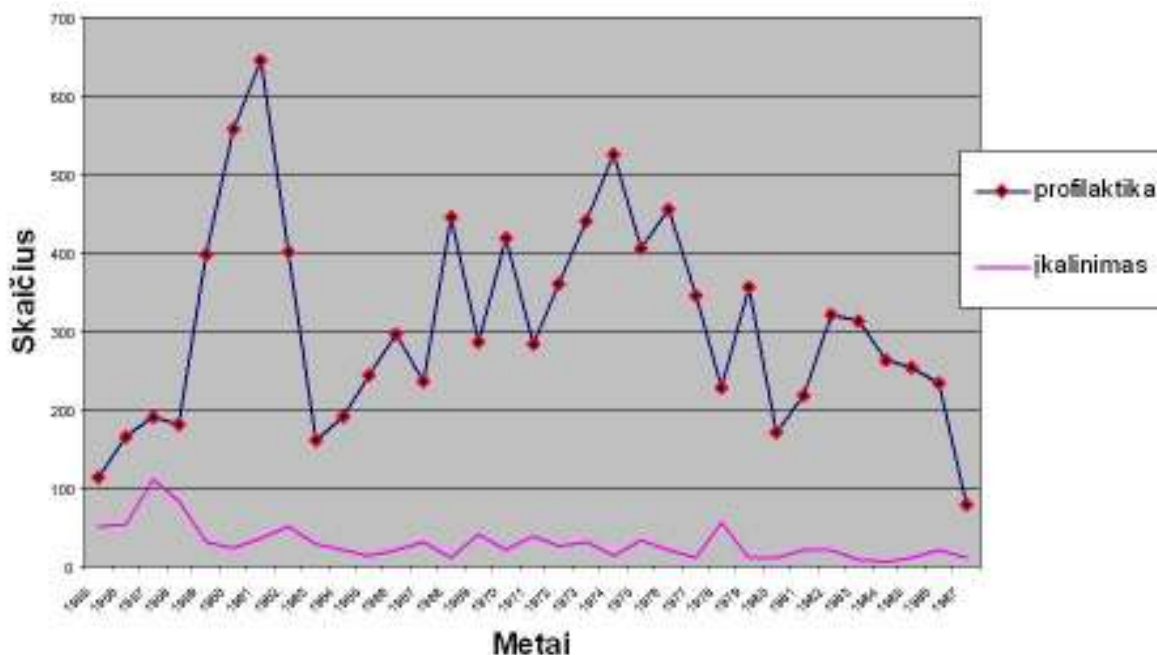
*KGB inicijuotų bylų nuosprendžių tendencijos**

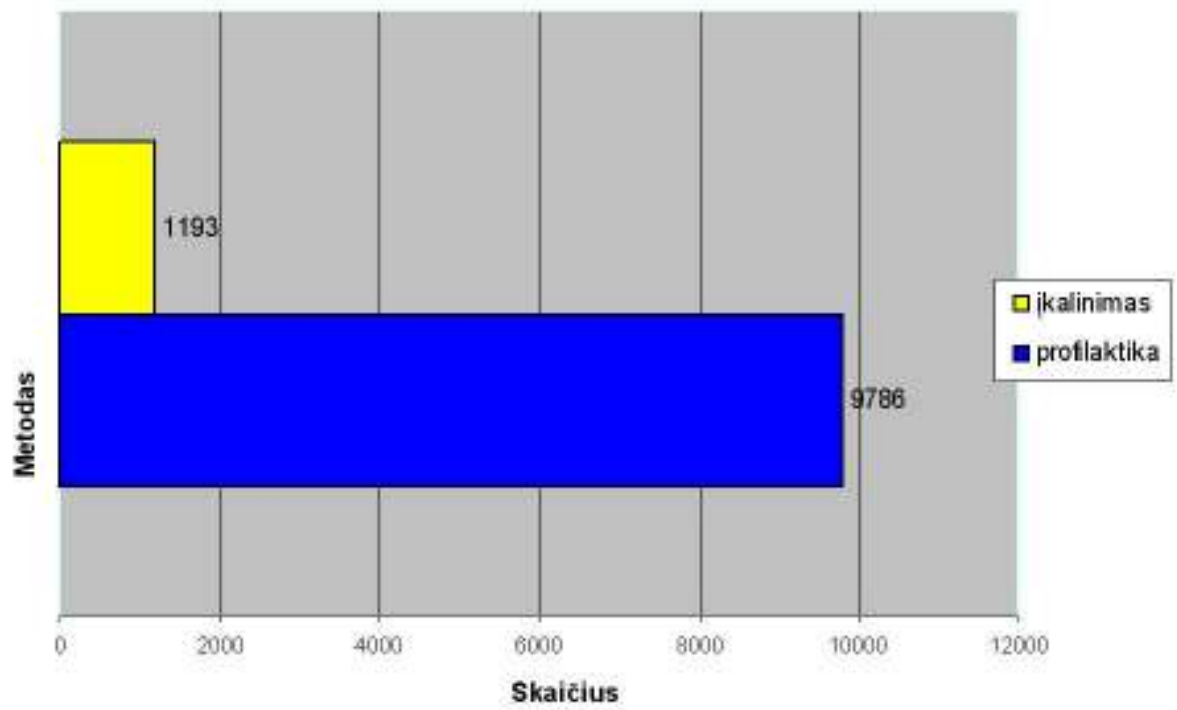
* Šie statistiniai duomenys paremti KGB baudžiamųjų bylų ir kartotekų bei LGGRTC baudžiamųjų bylų duomenų bazės informacija.

Priedas Nr. 3

*KGB taikytų profilaktikos ir įkalinimo metodų tendencijos 1955–1987 m.**

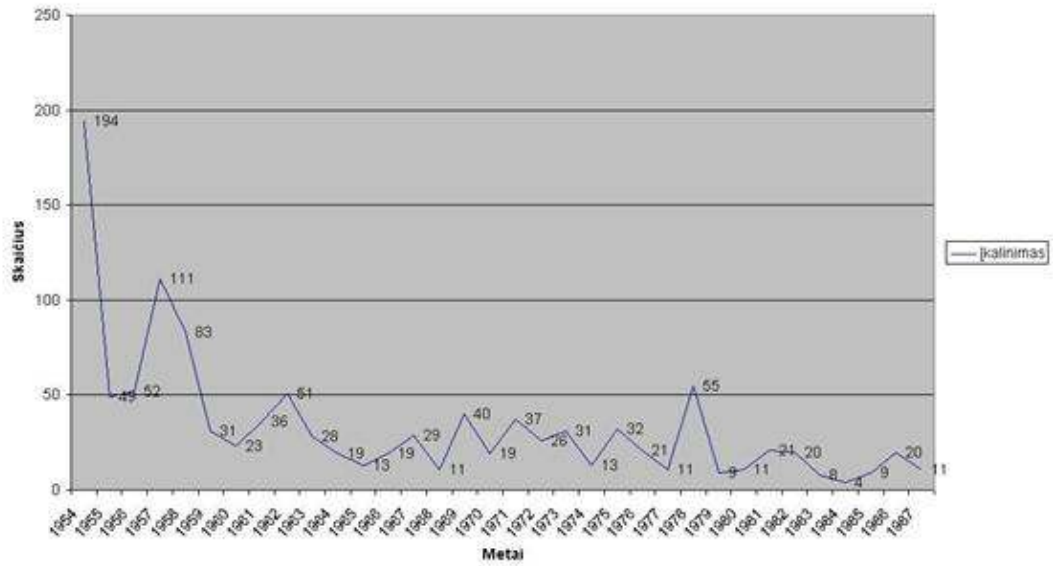
* Šie duomenys pateikti remiantis: 1955–1958 m. duomenys iš *Gaškaitė N.* Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame-septintajame dešimtmetyje, Laisvės kovų archyvas, 1996, Nr. 19 p. 37; LSSR KGB ataskaita už darbą 1959 m., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 250, l. 19; LSSR KGB duomenys apie KGB profilaktinį darbą 1960 m., f. K-15, ap. 1, b. 275, l. 1; LSSR KGB ataskaita už darbą 1961 m., f. K-1, ap. 10, b. 311, l. 9; LSSR KGB ataskaita už darbą 1962 m., *ibid.*, b. 324, l. 14; LSSR KGB ataskaita už agentūrinį operatyvinį ir tardymo darbą 1963 m., *ibid.*, b. 325, l. 12; LSSR KGB ataskaita už agentūrinį operatyvinį ir tardymo darbą 1964 m., *ibid.*, b. 323, l. 12; LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus ataskaita už 1965 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 639, l. 144; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1966 metais, *ibid.*, b. 307, l. 7; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1967 metais, *ibid.*, b. 307, l. 9; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1968 metais, *ibid.*, b. 307, l. 12; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1969 metais, *ibid.*, b. 307, l. 13; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1970 metais, *ibid.*, b. 307, l. 14; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1971 metais, *ibid.*, b. 307, l. 15; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1972 metais, *ibid.*, b. 307, l. 16; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1973 metais, *ibid.*, b. 307, l. 17; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1974 metais, *ibid.*, b. 307, l. 18; LSSR KGB ataskaita už agentūrinį, operatyvinį ir tardymo darbą 1975 m., f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 141; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1977 metais, f. K-15, ap. 1, b. 339, l. 13; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1978 metais, *ibid.*, b. 350, l. 15; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1979 metais, *ibid.*, b. 356, l. 8; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1980 metais, *ibid.*, b. 360, l. 10; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1981 metais, *ibid.*, b. 366, l. 12; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1982 metais, *ibid.*, b. 379, l. 14; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1983 metais, *ibid.*, b. 390, l. 10; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1984 metais, *ibid.*, b. 397, l. 9; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1985 metais, *ibid.*, b. 427, l. 6; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1986 metais, *ibid.*, b. 467, l. 10; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1987 metais, *ibid.*, b. 504, l. 6. Taip pat KGB baudžiamosiomis bylomis ir kartotekomis bei LGGRTC baudžiamųjų bylų duomenų bazės informacijos pagrindu. Imtas tais metais nuteistų įkalinimo bausme asmenų skaičius.

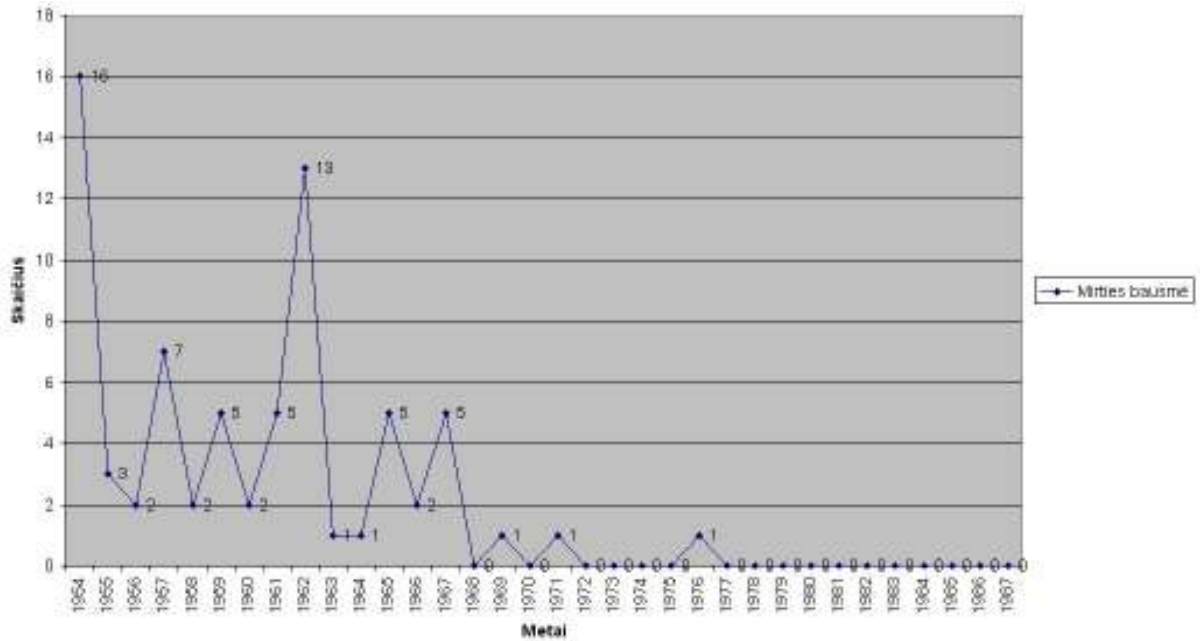

Priedas Nr. 4*

KGB bylų, pasibaigusių įkalinimu 1954–1987 m., statistika

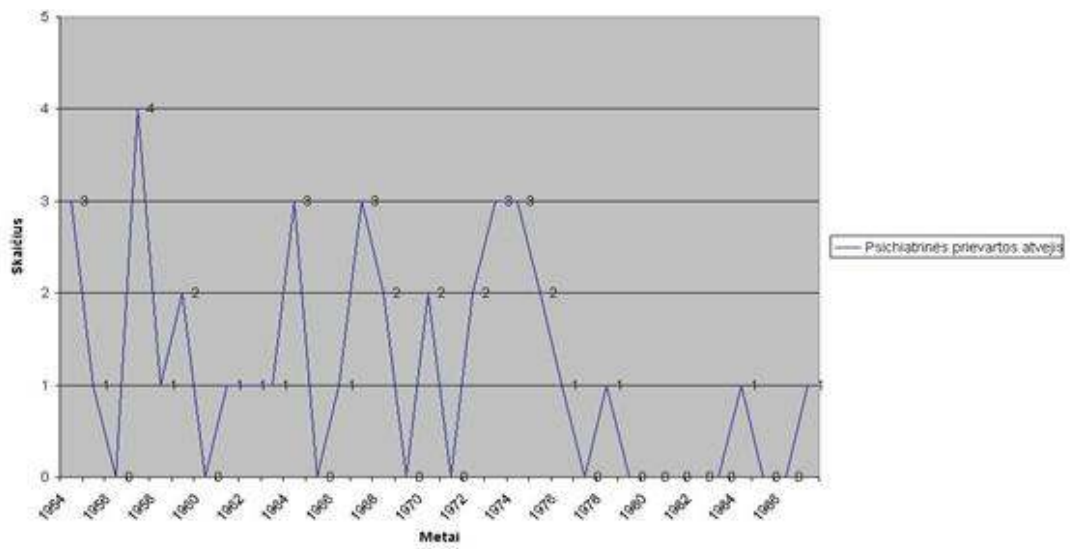

KGB bylų, pasibaigusių mirties nuosprendžiu 1954–1987 m., statistika

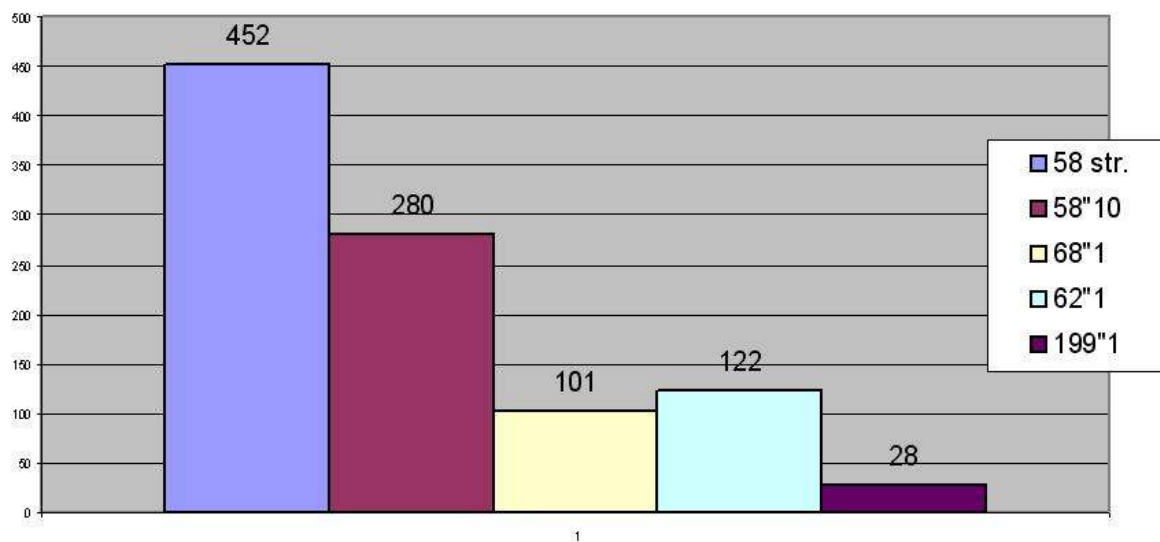
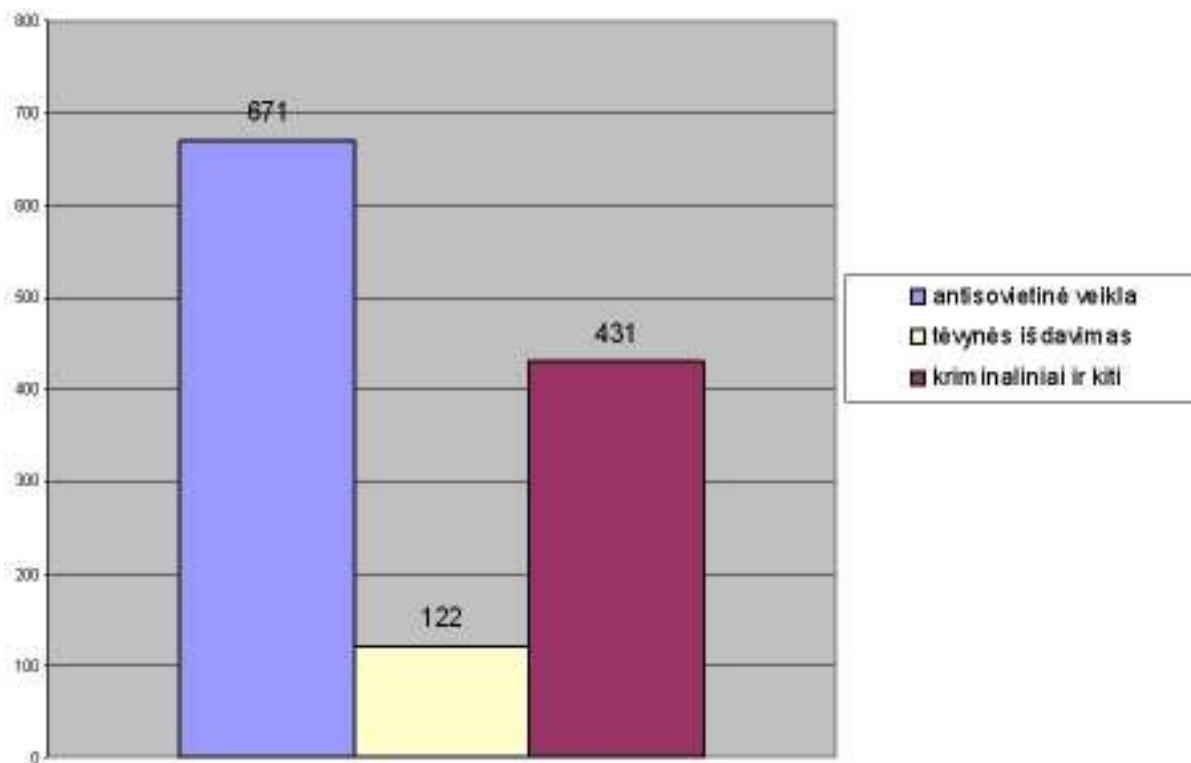
* Priedo Nr. 4 statistiniai duomenys paremti LSSR KGB baudžiamosios bylomis ir kartotekomis.

KGB bylų, pasibaigusių priverstiniu gydymu psichiatrijos ligoninėse 1954–1987 m., statistika

Priedas Nr. 5*

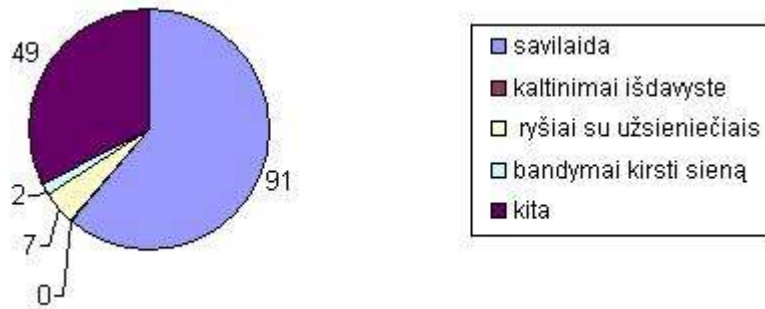
KGB medžiagos pagrindu teisiųjų asmenų kaltinimų tendencijos

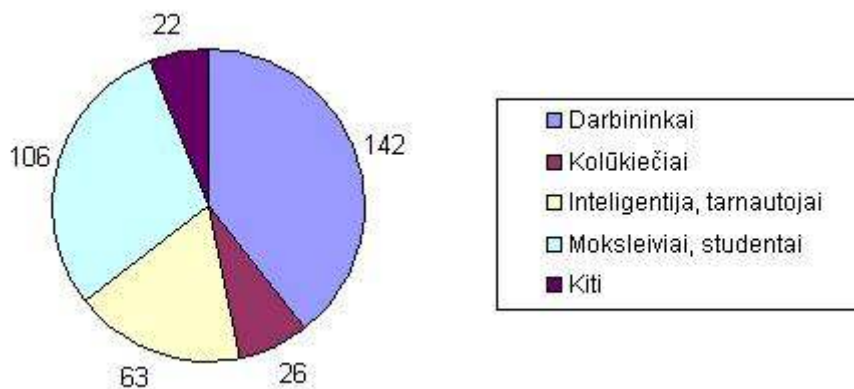
* Priedo Nr. 5 statistiniai duomenys paremti LSSR KGB baudžiamosios bylomis ir kartotekomis.

Priedas Nr. 6*

Profilaktuojama veikla 1972 m. KGB profilaktikos pavyzdžiu

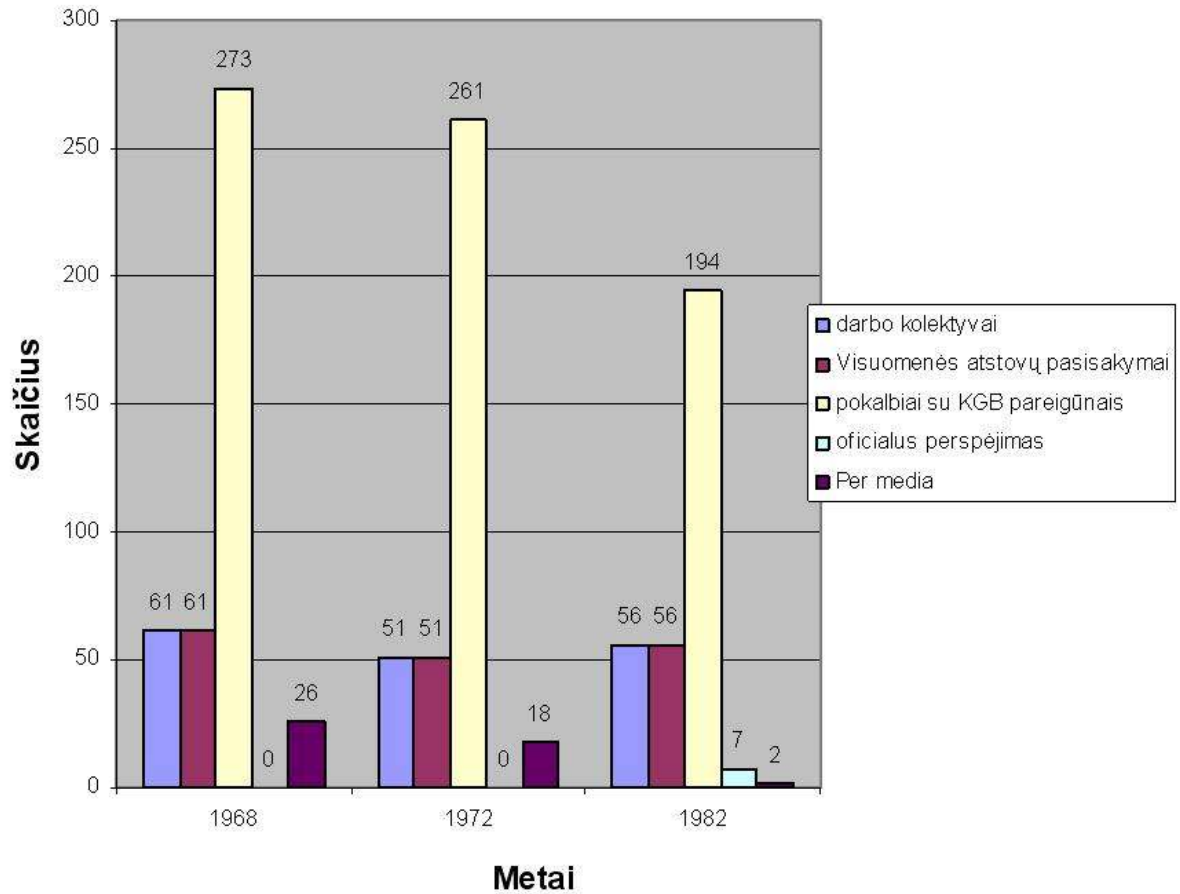
Profilaktuojamų asmenų socialinė padėtis 1972 m. KGB profilaktikos pavyzdžiu

* Priedo Nr. 6 statistiniai duomenys remiasi LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1972 metais, Ibid, f. K-15, ap. 1, b. 307, l. 12;

Priedas Nr. 7*

1968 m., 1972 m. ir 1982 m. profilaktikos formų tendencijos

* Šie statistiniai duomenys parengti remiantis: LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1968 metais, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 307, l. 12; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1972 metais, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 307, l. 16; LSSR KGB 10-ojo skyriaus ataskaita apie profilaktinį darbą 1982 metais, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 379, l. 14